



Σχολή Κοινωνικών Επιστημών

ΠΜΣ Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Διπλωματική εργασία

**«Τα ορεινά μονοπάτια ως κοινός πόρος.
Η προοπτική της αυτοδιαχείρισης.»**

Τσαμπά Μαρίνα

Επιβλέπων καθηγητής : Πασχάλης Αρβανιτίδης

Πάτρα, Ιανουάριος 2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας Μαρίνας Τσαμπά που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέα/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών της δικαιωμάτων.



Τα ορεινά μονοπάτια ως κοινός πόρος. Η προοπτική της αυτοδιαχείρισης

Τσαμπά Μαρίνα

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:
Πασχάλης Αρβανιτίδης
Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ
Καθηγητής Πανεπιστημίου
Θεσσαλίας

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:
Αλέξανδρος Κιουπκιολής
Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ
Επίκουρος καθηγητής
Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Πάτρα, Μάρτιος 2025

Ευχαριστίες

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά, καθεμιά και καθένα ξεχωριστά από τις καθηγήτριες και καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Ο χρόνος της φοίτησής μου ήταν ένα υπέροχο ταξίδι μάθησης και η αφορμή να θυμηθώ και να επιστρέψω σε όλα όσα είχα ξεχάσει...

Ιδιαίτερα ευχαριστώ οφείλω και απευθύνω με σεβασμό και εκτίμηση στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Πασχάλη Αρβανιτίδη για την βοήθειά του.

Περίληψη

Στις ορεινές κοινότητες, τα κοινά αποτέλεσαν διαχρονικά και οικουμενικά, διαδεδομένες και τελεσφόρες πρακτικές διαχείρισης των κοινών πόρων στη λογική της αυτοτροφοδότησης, της αμοιβαιότητας και της διαγενεακής αλληλεγγύης. Η συντήρηση των μονοπατιών υπήρξε ανέκαθεν ένα σημαντικό κομμάτι αυτής της μεγάλης παράδοσης. Σήμερα, τα ορεινά μονοπάτια αποτελούν μια ιδιαίτερη περίπτωση συλλογικών αγαθών, των οποίων άλλοτε η ανορθολογική διαχείριση και άλλοτε η εγκατάλειψη, θέτουν σε κίνδυνο την από αιώνες παρουσία τους και απειλούν την ευημερία των τωρινών και μελλοντικών χρηστών τους.

Η παρούσα εργασία προσεγγίζει τα ορεινά μονοπάτια του Δυτικού Παναιτωλικού όρους ως συλλογικό πόρο και διερευνά ζητήματα διαχείρισής τους, υπό την οπτική των κοινών. Στο πλαίσιο αυτό, μελετά τη θεωρητική προσέγγιση για τις δομές διακυβέρνησης των κοινών πόρων, καθώς και τις κρίσιμες για την ανάδυση και διαμόρφωση επιτυχημένων κοινών συνθήκες, ενώ η ποσοτική έρευνα που διεξήχθη, επιχειρεί να καταγράψει και να αναδείξει τις αντιλήψεις και απόψεις των χρηστών, αναφορικά με την υφιστάμενη κατάσταση του πόρου και τον κίνδυνο κατάρρευσής του, τη σχέση και την ενδεχόμενη εξάρτησή τους από αυτόν, την ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου, την ενδεδειγμένη για την αειφορία του διαμόρφωση των περιουσιακών δικαιωμάτων και την προοπτική της «από τα κάτω» (bottom up) διαχείρισης.

Η έρευνα καταδεικνύει την παρουσία μιας κοινότητας χρηστών με ισχυρό δεσμό με τα μονοπάτια, υψηλό σχετικά κοινωνικό κεφάλαιο, ικανή εμπειρία συλλογικής δράσης και προθυμία ενεργής συμμετοχής στη διαχείρισή τους. Αποδοκιμάζοντας, τόσο το κεντρικό κράτος όσο και την αγορά, οι ερωτηθέντες θεωρούν ότι οι φυσικοί χρήστες των μονοπατιών δύνανται να αποτελέσουν τους αποτελεσματικότερους διαχειριστές τους, για τη διατήρηση και την αειφορία τους. Σημαντική παράμετρος για την ανάληψη αυτή της ευθύνης είναι η κρατική αρωγή είτε ως μορφή θεσμικής εγγύησης είτε ως έμπρακτη στήριξη μέσω οικονομικής ενίσχυσης.

Λέξεις-Κλειδιά

Ορεινά μονοπάτια, κοινά, συλλογικοί πόροι, αυτοδιαχείριση, Παναιτωλικό όρος.

Mountain trails as a common resource. The perspective of self-management

Tsampa Marina

Abstract

In mountain communities, commons have historically provided effective practices for the sustainable management of common resources based on self-sufficiency, reciprocity and intergenerational solidarity. The maintenance of trails has always been an important part of this long-standing tradition. Today, mountain trails constitute a unique case of common goods, where uncontrol use of neglect has endanger their centuries-old presence and threaten the well-being of current and future users.

This study approaches the mountain trails of the Western Panetolikon Mountain as a common resource and explores issues related to their management, through the lens of commons. In this context, it examines the theoretical framework for the governance structures of common resources, as well as the critical conditions for the emergence and formation of successful establishment of commons. The quantitative research conducted attempts to document and highlight the perceptions and opinions of the real users, regarding the current state of the resource and the risk of its collapse, their relationship and potential dependence on it, the quality of social capital, the appropriate formation of property rights for its sustainability and the perspective of its "bottom up" management.

The research demonstrates the presence of a community of users with a strong bond with the trails, relatively high social capital, sufficient experience in collective action and a willingness to actively participate in their management. Disapproving of both the central state and the market, the respondents consider that the direct users of the trails can be their most effective managers for their preservation and sustainability. An important condition for taking on this responsibility is state support, either in the form of institutional guarantees or through practical support, such as financial backing.

Keywords:

Mountain trails, commons, common resources, self-management, Panetolikon mountain.

Περιεχόμενα

Περίληψη	v
Abstract.....	vi
Κατάλογος Εικόνων / Γραφημάτων	ix
Κατάλογος Πινάκων.....	x
Συντομογραφίες	x
1. Εισαγωγή	1
1.1 Ερευνητική προσέγγιση	1
1.2 Σκοπός και στόχοι της εργασίας.....	3
1.3 Δομή εργασίας.....	4
2. Τα κοινά ως δομή διακυβέρνησης.....	5
2.1.Εισαγωγή.....	5
2.2. Κοινά.....	6
2.3. Κοινοί πόροι.....	9
2.4 Περιφράξεις	12
2.5. Το ζήτημα της διακυβέρνησης των κοινών πόρων	13
2.5.1. Θεωρίες ανάλυσης της συλλογικής δράσης.....	13
2.5.2. Δομές διακυβέρνησης των κοινών πόρων.....	16
2.6. Προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση αποτελεσματικών κοινών.....	20
2.7. Συμπεράσματα	25
3. Τα ορεινά μονοπάτια ως κοινός πόρος	26
3.1. Εισαγωγή.....	26
3.2.Ορισμός-Κατηγορίες μονοπατιών	26
3.3. Σημασία των ορεινών μονοπατιών.	28
3.4. Τα μονοπάτια ως κοινόχρηστος πόρος.....	30
3.5. Το νομικό πλαίσιο	32
3.6.Δυνατότητες και προκλήσεις των δομών αυτοδιαχείρισης των μονοπατιών.	34
3.7. Συμπεράσματα	36
4. Εμπειρική έρευνα. Ζητήματα διαχείρισης των ορεινών μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού όρους: η οπτική των χρηστών	37
4.1. Εισαγωγή.....	37
4.2. Περιοχή μελέτης-Πληθυσμός έρευνας.....	37
4.3. Σκοπός-Ερευνητικά ερωτήματα.....	39

4.4. Μεθοδολογία της έρευνας	40
4.5. Παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων	42
4.5.1. Χαρακτηριστικά του δείγματος	42
4.5.2. Η σχέση με τον πόρο	44
4.5.3 Η ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου	51
4.5.5 Η προοπτική της αυτοδιαχείρισης	59
4.6. Σύνοψη των αποτελεσμάτων της έρευνας.	66
5. Συμπεράσματα	68
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	73
Ελληνική βιβλιογραφία	74
Ιστοσελίδες	75
Νόμοι	76
Παράρτημα	77
Ερωτηματολόγιο	78

Κατάλογος Εικόνων / Γραφημάτων

Εικόνα 1-Πηγή: Αρβανιτίδης & Παπαγιαννίσης (2020, σελ. 69)

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/24825/20619>24

Εικόνα 2-Χάρτης περιοχής Παναιτωλικού όρους.....38

Γράφημα 1-Η κατάσταση του πόρου.....	44
Γράφημα 2-Η απειλή κατάρρευσης του πόρου	45
Γράφημα 3-Η απειλή κατάρρευσης του πόρου	46
Γράφημα 4-Συχνότητα χρήσης	47
Γράφημα 5-Σπουδαιότητα μονοπατιών.....	48
Γράφημα 6-Λόγοι διατήρησης.....	49
Γράφημα 7-Η αίσθηση του «ανήκειν» στην κοινότητα των χρηστών.....	50
Γράφημα 8-Συμμετοχή σε δράσεις για τα μονοπάτια.....	51
Γράφημα 9-Συμμετοχή σε συλλογικότητες	52
Γράφημα 10-Ένταξη σε Συλλογικότητες	53
Γράφημα 11-Έτη συμμετοχής σε συλλογικότητες.....	53
Γράφημα 12-Συλλογικό ήθος	54
Γράφημα 13-Προτιμητέα μορφή διαχείρισης.....	55
Γράφημα 14-Η διαμόρφωση των περιουσιακών δικαιωμάτων (1)	56
Γράφημα 15-Η διαμόρφωση των περιουσιακών δικαιωμάτων (2)	57
Γράφημα 16-Η διάθεση της κοινότητας.....	59
Γράφημα 17-Η αναγκαιότητα της κρατικής υποστήριξης.....	60
Γράφημα 18-Οι σημαντικές μορφές κρατικής υποστήριξης.....	61
Γράφημα 19-Τα εμπόδια για την αυτοδιαχείριση	62
Γράφημα 20-Η διάθεση συμμετοχής των χρηστών.....	63
Γράφημα 21-Οι μορφές συμμετοχής	64
Γράφημα 22-Πρόθεση διάθεσης χρόνου	64
Γράφημα 23-Πρόθεση διάθεσης χρημάτων	65
Γράφημα 24-Τα κίνητρα συμμετοχής.....	66

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1-Χαρακτηριστικά του δείγματος.....	43
Πίνακας 2-Βαθμός εμπιστοσύνης	52
Πίνακας 3-Σημαντικότητα ζητημάτων διαχείρισης.....	58

Συντομογραφίες

Α.Κ.	Αστικός Κώδικας
Α.μ.ε.Α.	Άτομα με Ειδικές Ανάγκες
ΕΛ.ΣΤΑΤ.	Ελληνική Στατιστική Αρχή
Ε.Ο.Ο.Α.	Ελληνική Ομοσπονδία Ορειβάσας και Αναρρίχησης
Μ.Κ.Ο.	Μη Κυβερνητική Οργάνωση
Ν.Π.Δ.Δ.	Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου
Ν.Π.Ι.Δ.	Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου
Ο.ΦΥ.ΠΕ.Κ.Α.	Οργανισμός Φυσικού Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής
Ο.Τ.Α.	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
Σ.Ε.Π.Ο.Δ.	Συμβουλευτική Επιτροπή Πεζοπορικών - Ορειβατικών Δραστηριοτήτων
Υ.Α.	Υπουργική Απόφαση
Υ.Π.ΕΝ.	Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας
Φ.Ε.Κ.	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης

1. Εισαγωγή

1.1 Ερευνητική προσέγγιση

Τα ορεινά μονοπάτια συνιστούν, τόσο παγκοσμίως όσο και στη χώρα μας, έναν κοινό πόρο με βαθιές ιστορικές ρίζες. Υπήρξαν συχνά οι μοναδικοί άξονες επικοινωνίας των κοινοτήτων με γειτονικούς οικισμούς και αστικά κέντρα, ενώ εξασφάλιζαν την πρόσβαση σε ζωτικής σημασίας για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών τους, αγαθών. Για τους λόγους αυτούς, ανέκαθεν αποτελούσαν αντικείμενο συλλογικής μέριμνας και φροντίδας των τοπικών κοινωνιών.

Τις τελευταίες δεκαετίες, μια σειρά παραγόντων, με κυριότερες μεταξύ αυτών, τη συρρίκνωση του πρωτογενούς τομέα και την αστικοποίηση, οδήγησαν στην προϊούσα ερήμωση της υπαίθρου και την εγκατάλειψη ενός μεγάλου τμήματος του δικτύου των ορεινών μονοπατιών. Η κατάσταση επιδεινώθηκε, έτι περαιτέρω, από την επί μακρόν απουσία ενδιαφέροντος και μέριμνας, εκ μέρους των κρατικών αρχών, για τη συντήρηση και διάσωσή τους.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι πολλές από τις ορεινές κοινότητες δεν είναι πλέον ακμαίες και τα μονοπάτια σε πολλές περιπτώσεις έχουν χάσει την αρχική τους λειτουργία, ο ισχυρός δεσμός των ανθρώπων με τον πόρο παραμένει ισχυρός, όπως αποδεικνύεται εξάλλου από τις πολλές ανά τη χώρα τοπικές, επιτυχημένες ή ελλειπτικές, συλλογικές πρακτικές διάσωσής τους. Υπό την οπτική των κοινών, οι πρακτικές αυτές αναδεικνύουν μια εναλλακτική προσέγγιση βιώσιμης διαχείρισης τους, απέναντι στο εκκρεμές αγοράς - κράτους.

Συγχρόνως όμως, τα τοπικά μονοπάτια έχουν προσελκύσει και το ενδιαφέρον των φορέων της Τοπικής και Περιφερειακής Αυτοδιοίκησης, που σπεύδουν να εκμεταλλευτούν τις χρηματοδοτικές ευκαιρίες που τους εξασφαλίζει η ένταξή τους σε ευρωπαϊκά και εθνικά προγράμματα, για τη συντήρηση και ανάπτυξη του δικτύου των μονοπατιών, διαβλέποντας σε αυτά προοπτικές τοπικής οικονομικής και τουριστικής ανάπτυξης. Εν τούτοις, η διάσωση αυτών των διαύλων οικειοποίησης του ορεινού χώρου, μπορεί να αποδειχθεί ένας δύσκολος γρίφος, καθώς ομοιογενείς (one-size-fits-all), εργολαβικού τύπου παρεμβάσεις, που δεν λαμβάνουν υπόψιν τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε περιοχής και κυρίως δεν συμπεριλαμβάνουν τις τοπικές κοινωνίες και τους φυσικούς χρήστες, μπορεί να οδηγήσουν μακροπρόθεσμα σε αντίθετα από τα

προσδοκώμενα αποτελέσματα, δηλαδή σε σοβαρή υποβάθμιση ή και εξαφάνιση του πόρου.

Το επιδραστικό άρθρο του G.Hardin, «η τραγωδία των κοινών» (1968), επανέφερε δυναμικά στη δημόσια και επιστημονική συζήτηση το διαχρονικό ζήτημα των «δεινών» των κοινών πόρων και της ενδεδειγμένης για την αειφορία τους διαχείρισης. Στο δίλλημα μεταξύ κρατικοποίησης και ιδιωτικοποίησης η Έλινορ Όστρομ (Ostrom, 1990) απαντά προτείνοντας, ως αποτελεσματικότερη και επωφελέστερη συνολικά επιλογή διαχείρισης των κοινών πόρων, μια τρίτη μορφή διακυβέρνησης, τα κοινά. Με μακρόχρονη έρευνα πεδίου αποδεικνύει ότι, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, οι τοπικές κοινότητες είναι ικανές να ξεπεράσουν τα «προβλήματα συλλογικής δράσης» (Olson, 1965) και να συνεργαστούν αποτελεσματικά για τη μακροβιότητα του πόρου.

Περαιτέρω, από πολύ νωρίς, τόσο η Όστρομ όσο και άλλοι σημαντικοί ερευνητές, όπως οι Wade (1987), Baland & Platteau (1996), Agrawal (2001,2003), κ.ά., συνέβαλαν στη δόμηση ενός συνεκτικού θεωρητικού πλαισίου, που αφενός προσδιορίζει τις κρίσιμες παραμέτρους, οι οποίες κατευθύνουν μια κοινότητα στην επιλογή της αυτοοργάνωσης και στη συγκρότηση συνεργατικών δομών αυτοδιαχείρισης των κοινών πόρων και ακολούθως περιγράφει τις «αναγκαίες» για την ευρωστία και αποτελεσματικότητά τους συνθήκες.

Στο Δυτικό Παναιτωλικό Όρος, που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας έρευνας, όπως άλλωστε σε πολλές περιοχές της χώρας, η διατήρηση των τοπικών μονοπατιών οφείλεται σχεδόν ολοκληρωτικά στην εθελοντικής βάσης δράση των χρηστών τους. Η πρόσφατη ένταξη των ορεινών μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού όρους στο πρόγραμμα «Δημιουργία εθνικού δικτύου μονοπατιών και διαδρομών πεζοπορίας» του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ύστερα από σχετική πρόταση του Δήμου Αγρινίου, επαναφέρει στη συζήτηση τα οφέλη που μπορούν να προκύψουν από την αξιοποίηση τους, υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι η διατηρησιμότητα τους έχει επιτευχθεί χάρη στη συστηματική, προσαρμοσμένη και διαχρονική φροντίδα και επιμελητεία εκ μέρους των τοπικών συλλογικοτήτων των χρηστών. Ως εκ τούτου, η εμπειρία και οι απόψεις αυτών των ανθρώπων αποτελούν βασικό στοιχείο της συζήτησης για την αποτίμηση του βέλτιστου πλαισίου διαχείρισης και διατήρησης των ορεινών μονοπατιών. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να καταγράψει και να αναδείξει

αυτήν την εμπειρία, αποτυπώνοντας τις θέσεις των χρηστών αναφορικά με την προοπτική της αυτοδιαχείρισης στη διακυβέρνηση των ορεινών μονοπατιών.

1.2 Σκοπός και στόχοι της εργασίας

Η παρούσα εργασία διερευνά την εδραίωση των κοινών ως βιώσιμου θεσμού διακυβέρνησης των ορεινών μονοπατιών, αναλύοντας τις προοπτικές και τις προκλήσεις που ανακύπτουν από ένα τέτοιο εγχείρημα. Ειδικότερα, εστιάζει στις εμπειρίες των τοπικών κοινοτήτων που αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για την προστασία των ορεινών μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού Όρους.

Μέσω άτυπων συνεντεύξεων και χρήση ενός δομημένου ερωτηματολογίου, η έρευνα καταγράφει τα χαρακτηριστικά και τις απόψεις των χρηστών σχετικά με τον πόρο και την ορθή διαχείρισή του. Παράλληλα, επιχειρεί να εντοπίσει τα εμπόδια και τις δομικές αδυναμίες που λειτουργούν ανασταλτικά στην καθιέρωση της αυτοδιαχείρισης ως αποτελεσματικού μοντέλου διακυβέρνησης.

Σύμφωνα με το πλαίσιο αυτό διαμορφώνονται οι επιμέρους στόχοι της εργασίας ως εξής:

1. Η ανάπτυξη του θεωρητικού ερείσματος της εργασίας, η οποία περιλαμβάνει την εννοιολογική διασαφήνιση των «κοινών» και των κοινών πόρων, καθώς και τον επιστημονικό διάλογο για το ζήτημα της διαχείρισης των κοινών πόρων και τις προτεινόμενες λύσεις. Τέλος, η επισκόπηση των θεωρητικών προσεγγίσεων για τις προϋποθέσεις και τους όρους δόμησης επιτυχημένων και αποτελεσματικών κοινών.
2. Η προσέγγιση των ορεινών μονοπατιών ως συλλογικό πόρο, η παρουσίαση του υπάρχοντος θεσμικού και νομοθετικού πλαισίου, καθώς και η έκθεση των πλεονεκτημάτων αλλά και των ιδιαίτερων προκλήσεων που παρουσιάζει η διαχείρισή τους ως κοινό.
3. Η παρουσίαση της περιοχής μελέτης, της μεθοδολογικής προσέγγισης της έρευνας και η παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων της.
4. Η παρουσίαση των συμπερασμάτων, τα οποία εξήχθησαν από την εμπειρική έρευνα και η διατύπωση προτάσεων αναφορικά με την αποτελεσματική διαχείριση των ορεινών μονοπατιών.

Ως εκ τούτου, η εργασία προσβλέπει στον εντοπισμό και την καταγραφή κρίσιμων παραμέτρων, αναφορικά με την προοπτική της αυτοδιαχείρισης του περιβαλλοντικού πόρου των ορεινών μονοπατιών στην περιοχή μελέτης. Παράλληλα φιλοδοξεί να αποτελέσει έναυσμα αναστοχασμού του υφιστάμενου πλαισίου διαχείρισης, συμβάλλοντας στην περαιτέρω έρευνα και στις απαραίτητες μεταβολές που απαιτούνται για τη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής προσέγγισης. Η προσέγγιση αυτή θα βασίζεται στην κοινοτική συμμετοχή και την αυτοοργάνωση, ενισχύοντας τη βιωσιμότητα και τη συλλογική ευθύνη για τη διατήρηση των μονοπατιών.

1.3 Δομή εργασίας

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται ως εξής:

Το πρώτο κεφάλαιο συνιστά την εισαγωγή της εργασίας, στην οποία σκιαγραφείται το θεματικό της περιεχόμενο, αναλύονται ο ερευνητικός σκοπός της και οι επιμέρους στόχοι της και περιγράφεται συνοπτικά η μεθοδολογική της προσέγγιση. Η ενότητα περαιώνεται με την παρουσίαση της δομής της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο των κοινών ως εναλλακτική μορφή διακυβέρνησης των κοινών αγαθών. Ειδικότερα, η ενότητα εκκινεί με τον εννοιολογικό προσδιορισμό των κοινών και των κοινών πόρων, ενώ στη συνέχεια αναπτύσσονται τα ζητήματα διαχείρισης και οι προτεινόμενες από τη βιβλιογραφία λύσεις. Ακολούθως, παρουσιάζεται η επιστημονική συζήτηση για τις συνθήκες δημιουργίας επιτυχημένων κοινών.

Στο τρίτο κατά σειρά κεφάλαιο, επιχειρείται η προσέγγιση των ορεινών μονοπατιών ως κοινός πόρος, εξετάζεται το νομικό πλαίσιο και συζητούνται τα ζητήματα και οι προκλήσεις που παρουσιάζει η διαχείρισή τους.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η περιοχή μελέτης, διατυπώνεται η μεθοδολογία της έρευνας και αναλύονται τα ευρήματα της. Η ενότητα ολοκληρώνεται με την σύνοψη των βασικών συμπερασμάτων που αναδείχθηκαν από την εμπειρική έρευνα.

Η εργασία περατώνεται με το πέμπτο κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί τη συζήτηση σχετικά με τα πορίσματα της έρευνας και την αξιολόγηση των σημαντικότερων εξαχθέντων συμπερασμάτων.

2. Τα κοινά ως δομή διακυβέρνησης

2.1.Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, συνθήκες όπως η εκθετικά αυξανόμενη υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος και η επιβολή όλο και περισσότερων αποκλεισμών και περιφράξεων σε κρίσιμα για την αναπαραγωγή της ζωής και την ευημερία των ανθρώπων αγαθά, οδήγησαν στην αναζωπύρωση της επιστημονικής και εν συνόλω της δημόσιας συζήτησης, σχετικά με το ζήτημα της ενδεδειγμένης διακυβέρνησης των κοινών πόρων. Καθώς μάλιστα τα ζητήματα που αφορούν στα κοινά έχουν έντονη πολιτική χροιά, η αντιπαράθεση γύρω από την προστασία αλλά και τη διεύρυνση των κοινών, έχει καταστεί συχνά πεδίο έντονων πολιτικών και κοινωνικών συγκρούσεων και συγχρόνως έχει αποτελέσει δεξαμενή ανάδυσης νέων κοινωνικών κινημάτων και μορφών ακτιβισμού.

Το κεφάλαιο αυτό επιχειρεί να προσεγγίσει τις βασικότερες θεωρητικές πτυχές των κοινών, ως δομή διακυβέρνησης εναλλακτική της κρατικής ρύθμισης και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Αναλυτικότερα, στη δεύτερη ενότητα επιχειρείται μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας, αναφορικά με το εννοιολογικό περιεχόμενο και τη νοηματοδότηση των κοινών, προκειμένου να αναδειχθεί τελικά ο κοινός τόπος των διαφορετικών προσεγγίσεων, που συνιστά και τον βασικό πυρήνα τους. Η τρίτη ενότητα εστιάζει στους κοινούς πόρους και περιγράφει τις ποικίλες μορφές και συλλήψεις τους, τόσο τις παραδοσιακές όσο και νέες που αναδύονται διαρκώς ως έννοιες και ως ουσιαστικές οντότητες (Τσιτσελίκης, 2023). Η τέταρτη ενότητα ασχολείται αδρομερώς με την σύνθετη έννοια των περιφράξεων, που υποσκιάζουν τα υφιστάμενα κοινά και υπονομεύουν την δυναμική ανάπτυξης νέων. Η πέμπτη ενότητα αναδεικνύει τα προβλήματα διαχείρισης των κοινών πόρων και εξετάζει την εφικτότητα της συλλογικής δράσης. Στην έκτη ενότητα παρουσιάζονται τα βασικά μοντέλα διακυβέρνησης των κοινών πόρων, εστιάζοντας στην εναλλακτική της κοινοτικής διαχείρισης. Τέλος, στην έβδομη ενότητα συζητούνται οι θεωρητικές προσεγγίσεις που συγκροτούν και συναρθρώνουν το πλαίσιο των κρίσιμων για τη συγκρότηση επιτυχημένων δομών συλλογικής διαχείρισης συνθηκών.

2.2. Κοινά

Τα κοινά αποτελούν ζωντανά συστήματα, που αποκτούν διαφορετικό εννοιολογικό περιεχόμενο σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια και πολιτικοοικονομικές, πολιτισμικές, ακόμη και γεωγραφικές συνθήκες (Bollier, 2016). Έτι περαιτέρω, οι θεωρητικές και ερευνητικές θεωρήσεις τους, οι οποίες άλλοτε εκκινούν από διαφορετική επιστημονική αφετηρία και άλλοτε αναγνωρίζουν και φωτίζουν ξεχωριστές πτυχές τους, συνθέτουν ένα μάλλον νεφελώδες εννοιολογικό τοπίο (Hess, 2008). Ωστόσο, διατρέχοντας τις βασικότερες από τις σύγχρονες προσεγγίσεις τους, γίνεται αντιληπτό ότι παρά τη φαινομενική τους ετερογένεια, εμπεριέχουν έναν ελάχιστο ζωτικό πυρήνα που καθολικά τα χαρακτηρίζει.

Η Elinor Ostrom (Ostrom, 1990) προσδιορίζει τα κοινά ως κοινόχρηστους πόρους που διαχειρίζεται συλλογικά μια κοινότητα, σύμφωνα με κοινωνικά πρωτόκολλα που αποφασίζονται και εφαρμόζονται από τους ίδιους τους χρήστες. Αντιλαμβάνεται λοιπόν τα κοινά, ως σύστημα διαχείρισης κοινών πόρων και επικεντρώνεται ιδίως στη διαδικασία με την οποία οι κοινότητες διαβουλεύονται αλλά και στο θεσμικό πλαίσιο που επινοούν οι χρήστες, προκειμένου να οικειοποιηθούν και να διαχειριστούν με τρόπο αειφόρο πεπερασμένους φυσικούς κυρίως πόρους. Μέσα από εμπειρική έρευνα πεδίου, σε μικρής και μεσαίας κατά βάση κλίμακας περιπτώσεων, επεσήμανε ότι η συλλογική δράση είναι εφικτή, όταν η κοινότητα καταφέρει να θεσπίσει και εφαρμόσει η ίδια τους κατάλληλους κατά περίπτωση κανόνες, υποδεικνύοντας μία εναλλακτική της αγοράς και του κράτους μορφή διακυβέρνησης των κοινών πόρων (Ostrom, 2002). Ακολούθως, το ενδιαφέρον της επεκτάθηκε σε κοινά μεγαλύτερης κλίμακας, όπως τα παγκόσμια και τα ψηφιακά, εισάγοντας την έννοια της πολυκεντρικής διακυβέρνησης¹.

Η προσέγγισή του συγγραφέα και ακτιβιστή David Bollier στα κοινά είναι ευρύτερη από εκείνη της Ostrom, καθώς εστιάζει όχι μόνο στη διαχείριση των κοινών πόρων αλλά και στη βαθύτερη πολιτισμική, κοινωνική, πολιτική και κινηματική τους διάσταση. Σε συμφωνία με την Ostrom υποστηρίζει ότι η ύπαρξη κοινού προϋποθέτει την ταυτόχρονη παρουσία ενός κοινόχρηστου πόρου σε κίνδυνο, μιας διακριτής κοινότητας που εκδηλώνει την επιθυμία συλλογικής διαχείρισής του και τέλος ένα

¹ Σύμφωνα με την ερευνήτρια όταν οι κοινοί πόροι συνδέονται με ευρύτερα και περίπλοκα συστήματα είναι αποδοτικότερο η διαχείρισή τους να κατανέμεται σε πολλαπλά εμφωλευμένα επίπεδα (διοικητικές μονάδες).

κοινωνικό πρωτόκολλο, το οποίο συνθέτουν νόρμες, κανόνες, και κυρώσεις που διασφαλίζουν την αποτελεσματική λειτουργία και βιωσιμότητα του. Επισημαίνει ότι βασικό συστατικό των κοινών είναι οι κοινές αξίες και αρχές της κοινότητας, από τις οποίες εκπορεύονται οι συλλογικές διαδικασίες διαχείρισης και προσδιορίζει τα κοινά ως πρακτικό παράδειγμα αυτοδιαχείρισης με στόχο την ευζωία της κοινότητας (Bollier, 2016).

Η συνεργάτιδα του Bollier, Silke Helfrich, συμμερίζεται την άποψη ότι τα κοινά συναρθρώνονται από μια τριάδα που αποτελείται από τον πόρο, την κοινότητα και τις κοινές πρακτικές συνεργασίας και αλληλεγγύης που τους διατηρούν. Υπό αυτήν την οπτική, υποστηρίζει ότι τα κοινά δεν υπάρχουν εκ φύσεως, ούτε σχετίζονται με τη σπάνη ή την αξία ενός αγαθού, αλλά δημιουργούνται και αναπαράγονται από τους ανθρώπους, στη βάση σχέσεων συνεργασίας, αμοιβαιότητας και κοινών αξιών. Έτσι τα κοινά αναδεικνύονται, όχι μόνο ως μια πρακτική διαχείρισης πόρων, αλλά και ως ένα πολιτικό, πολιτισμικό και ηθικό πρόταγμα και ευκαιρία να αναστοχαστούμε τον τρόπο που συμβιώνουμε, αλληλοεπιδρούμε και μοιραζόμαστε τους πόρους μας, σε μια προσπάθεια υπέρβασης της λογικής της αγοράς και του κράτους (Bollier & Helfrich, 2022).

Ο ιστορικός των κοινών Peter Linebaugh και συγγραφέας του Magna Carta Manifesto ορίζει ως κοινά την ισότιμη συνεργασία μιας κοινότητας για τα διαχείριση και φροντίδα των κοινών πόρων. Η εννοιολόγηση των κοινών, κατά τον Linebaugh, δεν περιορίζεται στον κοινό υλικό πόρο, αλλά εμπεριέχει οπωσδήποτε την ενεργή συμμετοχή του υποκειμένου-χρήστη και τις κοινωνικές σχέσεις αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας που δομούνται μέσα από την δραστηριότητα αυτή, δηλαδή το «κοινωνείν», χωρίς την παρουσία του οποίου δεν υφίσταται η έννοια του κοινού (Linebaugh, 2008). Ο Linebaugh βλέπει τα κοινά ως ένα θεμελιώδες στοιχείο για την ελευθερία και την αυτονομία των κοινοτήτων και αποφαινεται ότι η απώλεια των κοινών ισοδυναμεί με απώλεια της ελευθερίας.

Ο Αλέξανδρος Κιουπκιολής (Κιουπκιολής, 2014) προσδιορίζει τα κοινά ως δίκτυα διαχείρισης των συλλογικών πόρων από μια κοινότητα, με πρακτικές συμμετοχικής δημοκρατίας και οριζοντιότητας, δηλαδή σε μια βάση διαφοροποίησης από τη λογική της αγοράς και της κρατικής ρύθμισης. Διαβλέπει σε αυτά δυναμικές χειραφετικού κοινωνικού μετασχηματισμού και επισημαίνει ότι οι πρακτικές και λογικές που

αναπτύσσονται στο εσωτερικό τους, ενδυναμώνουν τους ανθρώπους και εμπλουτίζουν την εμπειρία τους στην αυτοδιεύθυνση, θέτοντας έτσι τα θεμέλια για την αναδόμηση της κοινωνικής οργάνωσης και λειτουργίας της δημοκρατίας.

Οι M. Hardt και A. Negri, αντιλαμβάνονται τα κοινά ως συμμετοχικές, αμεσοδημοκρατικές και οριζόντιες διαδικασίες με τις οποίες οι άνθρωποι αναλαμβάνουν από κοινού να προστατεύσουν και να υπερασπιστούν συλλογικά αγαθά και συγχρόνως ως πρακτικές ενδυνάμωσης και απελευθέρωσης ριζοσπαστικών δυνάμεων της κοινωνίας. Στο έργο τους, η διαχείριση των κοινών συνιστά μια αναγκαία πρακτική για μια νέα κοινωνική οργάνωση, μια πράξη αντίστασης στο καπιταλιστικό σύστημα και τις περιφράξεις, αλλά και προϋπόθεση συγκρότησης μιας νέα μορφής πολιτική δομή, της «δημοκρατίας του πλήθους», στην οποία οι άνθρωποι συνεργάζονται για να συν-διαμορφώσουν τη ζωή τους: «Μπορούμε να φανταστούμε μια δημοκρατία του πλήθους και να τη θεωρήσουμε δυνατή μόνο επειδή όλοι μοιραζόμαστε το κοινό και συμμετέχουμε σε αυτό» (Hardt & Negri, 2009).

Ο Massimo De Angelis αφίσταται επίσης από την ποροκεντρική θεώρηση των κοινών (DeAngelis & Σταυρίδης, 2011), υποστηρίζοντας ότι αυτά συναρθρώνονται από τρία στοιχεία, κάποιο μη εμπορευματοποιημένο συλλογικό αγαθό, μια ανοιχτή κοινότητα αυτοοργάνωσης, και το σημαντικότερο κατά τον ίδιο στοιχείο, την κοινωνική διαδικασία παραγωγής των κοινών (commoning), που απαιτεί την ενεργή συμμετοχή των οικειοποιητών. Ο Massimo De Angelis ισχυρίζεται ότι οι κοινωνικές σχέσεις πρέπει οπωσδήποτε να τοποθετηθούν στο κέντρο του ορισμού των κοινών, καθώς οδηγούν στην εγκαθίδρυση ενός νέου πολιτικού λόγου και τη δημιουργία ενός εναλλακτικού τρόπου αναπαραγωγής της ζωής, ενώ συγχρόνως διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις για να τεθεί ένα τέλος στην καπιταλιστική συσσώρευση (DeAngelis, 2013).

Παρά το γεγονός ότι τα κοινά υπόκεινται σε πολλαπλές και ποικίλες μορφές, δυσκολεύοντας την διαμόρφωση ενός αυστηρού εννοιολογικού ορισμού (Τσιτσελίκης, 2023), όλοι οι αναλυτές συμφωνούν ότι συνιστούν μια μορφή διακυβέρνησης των κοινών αγαθών για την οποία απαιτείται η ταυτόχρονη παρουσία τριών βασικών στοιχείων που συνδέονται μεταξύ τους αλληλένδετα. Το πρώτο είναι εκείνο της ύπαρξης ενός αγαθού, ή ενός πόρου, που γίνεται αντιληπτός από την κοινότητα ως κοινός και αποσκοπεί στην κάλυψη πραγματικών αναγκών. Δεύτερον, η ύπαρξη μιας

διακριτής κοινότητας ανθρώπων, των οικειοποιητών ή κοινωνιών, που έχουν το κίνητρο και τη διάθεση να μοιραστούν και να φροντίσουν τον πόρο και τέλος το πλαίσιο στο οποίο διαμορφώνεται η διαχείριση του, το οποίο προκύπτει από το «κοινωνείν», δηλαδή την εν γένει δραστηριοποίηση και συνεργασία των κοινωνιών για τη δημιουργία και (ανα)παραγωγή του κοινού.

2.3. Κοινοί πόροι

Όπως έγινε ήδη σαφές, τα κοινά δεν ταυτίζονται με τους κοινούς πόρους και οι κοινοί πόροι (ή αγαθά γενικότερα) δεν αποτελούν παρά το ένα μόνο από τα τρία δομικά στοιχεία που συναρθρώνουν ένα κοινό. Η παρούσα ενότητα πραγματεύεται την έννοια του κοινού πόρου, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τους επιμέρους τύπους του.

Σύμφωνα με τη θεωρία της δημόσιας οικονομικής τα αγαθά ταξινομούνται σε τρεις διακριτές κατηγορίες (τα ιδιωτικά, τα αμιγώς δημόσια και τα ημι-δημόσια) με βάση δύο ιδιότητές τους, την αποκλεισιμότητα και την αφαιρεσιμότητα. Η αποκλεισιμότητα (excludability), η οποία συναρτάται με την ιδιότητα της αδιαιρετότητας, αναφέρεται στη δυνατότητα αποκλεισμού από την πρόσβαση στον πόρο και συνεπώς σχετίζεται σαφώς με την ύπαρξη περιουσιακών δικαιωμάτων επ' αυτού. Η αφαιρεσιμότητα σημαίνει ότι η χρήση του πόρου από κάποιον μειώνει την ποιότητα ή την ποσότητα του διαθέσιμου πόρου για τους υπόλοιπους, δημιουργώντας έτσι συνθήκες ανταγωνισμού στην κατανάλωση (rivalry) (Αρβανιτίδης, 2017). Εμπλουτίζοντας την συμβατική αυτή θεώρηση η Ostrom (Poteete, et al., 2010) εξειδικεύει περαιτέρω τα ημι-δημόσια αγαθά σε αγαθά λésχης και σε κοινά αγαθά (ή πόρους κοινής δεξαμενής όπως τα ονομάζει) προδιαγράφοντας τέσσερις διακριτές κατηγορίες όπως περιγράφονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1: Ταξινόμηση οικονομικών αγαθών

		ΑΦΑΙΡΕΣΙΜΟΤΗΤΑ	
		Χαμηλή	Υψηλή
ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ	Δύσκολος	Δημόσια αγαθά	Πόροι κοινής δεξαμενής
	Εύκολος	Αγαθά λésχης	Ιδιωτικά αγαθά

Πηγή : Προσαρμογή από Ostrom (2010)

Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι τα δημόσια αγαθά αποτελούν μια κατηγορία όπου ο αποκλεισμός είναι δύσκολος, ενώ συγχρόνως η χρήση τους από ένα άτομο δεν εμποδίζει τη χρήση ούτε μειώνει τη διαθεσιμότητα του ίδιου αγαθού από ένα άλλο άτομο. Οι κοινοί πόροι από την άλλη, είναι αγαθά τα οποία είναι προσβάσιμα σε πολλούς και από τα οποία είναι δύσκολος ο αποκλεισμός, ενώ υπάρχει ανταγωνισμός στη χρήση τους. Η χρήση ενός κοινού πόρου από ένα άτομο μειώνει την ποσότητα ή την ποιότητα του πόρου για τους άλλους και η υπερβολική χρήση τους μπορεί να οδηγήσει σε εξάντλησή του (για παράδειγμα η άντληση μιας φυσικής πηγής μειώνει τη διαθέσιμη ποσότητα νερού για τους υπόλοιπους). Με βάση την προσέγγιση αυτή τα κοινά αγαθά αποτελούν πεπερασμένους πόρους, σε αντίθεση με τα δημόσια που είναι ανεξάντλητοι, από στους οποίους είναι δύσκολο να αποκλειστούν δυνητικοί χρήστες, που θα επιδιώξουν να προσποριστούν την εκμετάλλευσή τους (Ostrom, 1990).

Ωστόσο, οι ιδιότητες αυτές δεν θα πρέπει να θεωρηθούν στατικές, καθώς μπορεί να προκύψουν μεταβολές μεταφέροντας ένα αγαθό από τη μια κατηγορία στην άλλη (Arvanitidis & Sofiadis, 2023) (Arvanitidis & Papagiannitsis, 2024). Για παράδειγμα, η ιδιότητα της αποκλεισιμότητας σχετίζεται με το ιδιοκτησιακό καθεστώς ενός αγαθού, το οποίο απορρέει από τις εκάστοτε νομικές (άρα πολιτικές) ρυθμίσεις και τείνει να διαφοροποιείται στα διάφορα χρονικά και χωρικά πλαίσια. Αγαθά που κάποτε εννοούνταν ως αμιγώς δημόσια, όπως π.χ. η τηλεπικοινωνία, έχουν σήμερα εκχωρηθεί από το κράτος και παρέχονται και από τον ιδιωτικό τομέα. Οι δημόσιοι δρόμοι είναι καταρχήν ανοιχτοί σε όλους, αλλά η κυκλοφορία σε αυτούς συχνά ρυθμίζεται με τρόπο περιοριστικό από τις κρατικές αρχές ή ακόμη υπόκεινται σε ιδιωτική διαχείριση.

Αντιστοίχως, αναφορικά με την μη αφαιρεσιμότητα που χαρακτηρίζει τα δημόσια αγαθά, διαφοροποιώντας τα από τα κοινά, για ελάχιστους πόρους θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι είναι πράγματι απεριόριστοι και ανεξάντλητοι. Ακόμη και αγαθά που συγκαταλέγονται στην κατηγορία των αμιγώς δημόσιων αγαθών, σε περίπτωση υπερβολικής χρήσης ή αύξησης του αριθμού των χρηστών τους, χάνουν την ιδιότητα της αδιαιρετότητας, καθώς μειώνεται ή υποβαθμίζεται η ποιότητα της ωφέλειας που αποκομίζουν οι χρήστες, όπως στο κλασικό παράδειγμα του συνωστισμού στη χρήση ενός δρόμου ή μιας γέφυρας.

Αυτό μας οδηγεί, σχεδόν αναπόδραστα, στο συμπέρασμα ότι πολλοί πόροι, ανεξάρτητα από την κατάταξή τους σύμφωνα με τη συμβατική οικονομική θεωρία, μπορούν εν

δυνάμει να αξιολογηθούν και να γίνουν αποδεκτοί ως κοινοί. Ενδεικτικά, αλλά όχι περιοριστικά, μπορούμε να αναφέρουμε τη δημόσια υγεία και εκπαίδευση, την κοινωνική ασφάλιση ή τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Σε κάθε περίπτωση, το κοινό αγαθό δεν ορίζεται αποκλειστικά από τη φύση και τα εγγενή χαρακτηριστικά του, ούτε ακόμη από το ιδιοκτησιακό του καθεστώς αλλά από το χωρο-χρονικό κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς του και τις εκάστοτε επιλογές μας (Μπριασούλη, 2003). Ως εκ τούτου, ο προβληματισμός για τον χαρακτηρισμό ενός πόρου ως κοινού είναι ήσσονος σημασίας σε σχέση με το ζήτημα εάν μια κοινότητα έχει το κίνητρο να αναπτύξει μια κοινή αντίληψη για τη διαχείρισή του ως τέτοιου, και συγχρόνως να επινοήσει και εφαρμόσει κοινωνικά πρωτοκόλλα αυτοκυβέρνησης, προς το συλλογικό όφελος και την αειφορία του πόρου.

Οι κοινοί πόροι ως συστήματα αφορούν μια ποικιλία αγαθών. Τα αγαθά αυτά μπορεί αναλόγως της προέλευσής τους να είναι είτε φυσικά, στα οποία συγκαταλέγονται όσα αναφέρονται στη γη και συνδέονται συνεκτικά με αυτήν, είτε τεχνητά, που αποτελούν αποτέλεσμα της ανθρώπινης δημιουργικότητας και εργασίας. Κλασικά παραδείγματα φυσικών πόρων αποτελούν τα υδάτινα αποθέματα, τα δάση, τα βοσκοτόπια, ενώ στα τεχνητούς ή «ανθρωπογενείς» πόρους περιλαμβάνονται αρδευτικά συστήματα, κτιριακές εγκαταστάσεις, αναβαθμίδες, πολιτιστική κληρονομιά, ελεύθερο λογισμικό (Μπριασούλη, 2003).

Τα παραπάνω παραδείγματα εντάσσονται στην κατηγορία των παραδοσιακών κοινών πόρων. Ωστόσο, νέες θεωρήσεις και ανάγκες ήρθαν να προσθέσουν «νέα» μη συμβατικά κοινά αγαθά. Αυτά μπορεί να σχετίζονται με νέα αγαθά που απαντούν σε καινοφανείς ανάγκες, αλλά συχνά αφορούν μια νέα οπτική θεώρηση παραδοσιακών κοινών αγαθών (Hess, 2008). Σε αυτή την κατηγορία συγκαταλέγονται τα αστικά κοινά (χώροι πράσινου, πάρκα), τα πολιτισμικά (μουσική, παραδόσεις) και τα παγκόσμια κοινά (ατμόσφαιρα, ωκεανοί). Παρά τις όποιες διαφορές τους με τα παραδοσιακά κοινά, τα νέα κοινά αρθρώνονται στην ίδια τριαδική δομή.

Άλλες διακρίσεις των κοινών πόρων γίνονται με βάση το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς (δημόσιοι, ιδιωτικοί, κοινόχρηστοι, ελεύθερης πρόσβασης), καθώς κοινά αγαθά μπορούν να υπάρξουν εκτός αλλά και εντός της κρατικής κυριαρχίας, τη φύση τους (υλικά, άυλα), τη δυνατότητα ή τον ρυθμό ανανέωσης των μονάδων που

καταναλώνονται (ανανεώσιμοι και μη) και την τοπική εμβέλειά τους (τοπικοί, εθνικοί, παγκόσμιοι).

Έχοντας προσδιορίσει το νοηματικό περιεχόμενο των κοινών πόρων, θα προχωρήσουμε στη συνέχεια στην ανάλυση των ζητημάτων που άπτονται της διαχείρισής τους, γνωστών και ως «δεινών» των κοινών πόρων, καθώς και των προταθέντων από τη βιβλιογραφία λύσεων.

2.4 Περιφράξεις

Συζητώντας για τα κοινά δεν μπορεί να μην αναφερθεί κανείς στην έννοια της περίφραξης, της διαδικασίας δηλαδή με την οποία οι κοινοί πόροι αποσπώνται από τις κοινότητες και μετατρέπονται σε ιδιόκτητους πόρους για να χρησιμοποιηθούν πλέον ως αντικείμενο της ελεύθερης αγοράς. Ιστορικά ο όρος περίφραξη ανατρέχει στην περίοδο της μεσαιωνικής Αγγλίας, κατά την οποία οι μεγαλογαιοκτήμονες σφετερίστηκαν την κοινή γη με την έγκριση της εξουσίας ή με τη βία, υψώνοντας φράχτες προκειμένου να παγιώσουν την ιδιωτική τους κτήση². Οι περιφράξεις ωστόσο, εκτείνονται πέραν της ιδιωτικοποίησης και μπορεί να περιλάβουν και την υπαγωγή του κοινού στην κρατική ιδιοκτησία και εκμετάλλευση, η οποία σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να λειτουργεί ενάντια στο γενικό συμφέρον και οδηγεί τόσο στην καταστροφή του πόρου όσο και απομείωση του κοινωνικού κεφαλαίου της κοινότητας που είναι συνδεδεμένη με αυτόν. Εν συνόλω, οι περιφράξεις δεν αποσκοπούν απλώς στην αρπαγή των πόρων προς εκμετάλλευση, αλλά και στην επιβολή ενός καθεστώτος που απαξιώνει την έννοια της κοινότητας και της συλλογικής διαχείρισης, και θεσμοποιεί την εμπορευματοποίηση όλων των αγαθών και την κυριαρχία της αγοράς. Το αποτέλεσμα είναι η αποδόμηση του συλλογικού, η αποξένωση της κοινότητας από τους πόρους, η αποδυνάμωση της να δρα ως συλλογικότητα και τελικά η πλήρης εξάρτηση της από τις δυνάμεις της αγοράς.

² Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ενώ το 1786 υπήρχαν στη Μεγάλη Βρετανία 250.000 μικροκαλλιεργητές κοινόχρηστων κτημάτων, τριάντα χρόνια αργότερα ο αριθμός τους ανέρχονταν μόλις στους 32.000.

Οι περιφράξεις επεκτείνονται σε κάθε τομέα της κοινωνικής αναπαραγωγής (DeAngelis, 2013) με στόχευση πάντοτε τη συντήρηση και ισχυροποίηση του καπιταλισμού (νέες περιφράξεις³) υφαρπάζοντας εδάφη, υδάτινους πόρους, το δημόσιο χώρο (Stavridis, 2016) τις υποδομές, το γενετικό υλικό (Bollier, 2016), την ατμόσφαιρα, την ενέργεια, τις κοινωνικές παροχές, ακόμη και τον πολιτισμό. Για τον Massimo de Angelis η σχέση μεταξύ καπιταλισμού και κοινών είναι πάντοτε ένα ζήτημα σχέσεων εξουσίας και ως εκ τούτου, στις δυνάμεις του κεφαλαίου και στις περιφράξεις που επιχειρεί για να επιβιώσει, αντιστοιχούν αντιτιθέμενες στην εμπορευματοποίηση δυνάμεις (DeAngelis, 2013). Για το λόγο αυτό αποφαινεται ότι όσο δημιουργούνται περιφράξεις τόσο οι άνθρωποι θα δημιουργούν κοινά, αναζητώντας το ατομικό συμφέρον μέσα από το συλλογικό.

2.5. Το ζήτημα της διακυβέρνησης των κοινών πόρων

2.5.1. Θεωρίες ανάλυσης της συλλογικής δράσης.

Η συζήτηση γύρω από τη διαχείριση των κοινών πόρων ξεκινά από τις αρχές της ανθρώπινης ιστορίας, όταν οι άνθρωποι αποφασίζουν να ζήσουν σε οργανωμένες κοινότητες. Τις τελευταίες δεκαετίες ωστόσο, το ζήτημα των κοινών επανακάμπτει δυναμικά στον δημόσιο διάλογο. Τα χαρακτηριστικά των κοινών πόρων, δηλαδή η αποκλεισιμότητα και η αφαιρεσιμότητα, όπως αυτά εκτέθηκαν παραπάνω, είναι ακριβώς εκείνα που δημιουργούν τα βασικότερα ζητήματα στη διακυβέρνησή τους, και φέρνουν στο επίκεντρο της συζήτησης τη διάσταση μεταξύ ατομικού και συλλογικού συμφέροντος και τον συναφή προβληματισμό γύρω από την εφικτότητα της συλλογικής δράσης.

Εισάγοντας τον θεωρητικό διάλογο γύρω από το ζήτημα, ο Αριστοτέλης στο έργο του «Πολιτικά», συγκρίνει την κοινή και την ιδιωτική ιδιοκτησία και αποφαινεται ότι: «Το γαρ κοινά μάλιστα πάντων ελάχιστα επιμελείσθαι», επισημαίνοντας με τη φράση του αυτή την τάση των ανθρώπων να παραμελούν τα κοινά αγαθά καθώς, επειδή η ευθύνη τους επιμερίζεται σε πολλούς, κανείς δεν αισθάνεται επαρκώς δεσμευμένος στη φροντίδα τους.

³ Τον όρο «νέες περιφράξεις» εισήγαγε η συλλογικότητα “Midnight Notes Collective” 1990.

Από τα μέσα του περασμένου αιώνα μια σειρά ερευνητών θα ασχοληθεί με το ζήτημα προτείνοντας διάφορα αναλυτικά μοντέλα, τα οποία εδράζονται στα αξιώματα της κυρίαρχης οικονομικής θεωρίας ότι τα άτομα λειτουργούν «ορθολογικά⁴», δηλαδή λαμβάνουν αποφάσεις που οδηγούν στην μεγιστοποίηση της ατομικής τους ωφέλειας (Ostrom, 2002) και καταλήγοντας στο κοινό συμπέρασμα, ότι όσοι χρησιμοποιούν κοινούς πόρους αποτυγχάνουν να συνεργαστούν για την επίτευξη συλλογικού οφέλους. Ως εκ τούτου η μόνη διέξοδος για την αποτελεσματική διακυβέρνηση των κοινών πόρων είναι, είτε η κρατική ρύθμιση, είτε η ιδιωτικοποίηση. Παρακάτω παρουσιάζονται τα τρία δημοφιλέστερα μοντέλα αυτής της θεώρησης.

Ο Markus Olson με το έργο του «Η λογική της συλλογικής δράσης» που δημοσιεύτηκε το 1965, συνέβαλε σημαντικά στην κατανόηση των προκλήσεων της κοινής χρήσης. Ο Olson κάνει κριτική στην άποψη της θεωρίας των ομάδων ότι τα άτομα θα ενεργήσουν με τρόπο, ώστε να προασπίσουν τα συλλογικά τους συμφέροντα (Ostrom, 2002), υποστηρίζοντας ότι ιδιαίτερα σε μεγάλες ομάδες, όπου είναι δυσκολότερη η επιτήρηση και η επιβολή κανόνων, τα άτομα θα επιλέξουν να μη συνεισφέρουν ενεργά σε μια συλλογική προσπάθεια. Αντιθέτως, θα επιδιώξουν να ωφεληθούν από αυτήν, αφήνοντας τους άλλους να επωμιστούν το κόστος της δράσης (πρόβλημα του λαθρεπιβάτη – free rider). Ως αποτέλεσμα, η συλλογική δράση είναι σύμφωνα με τον Olson καταδικασμένη να αποτύχει, εκτός εάν υπάρξουν ανάλογα κίνητρα, που θα ενθαρρύνουν τα άτομα, όπως για παράδειγμα οικονομικά οφέλη ή κοινωνική αναγνώριση για τους συνεισφέροντες και κυρώσεις για τους μη συμμετέχοντες.

Το μοντέλο του «διλλήματος του φυλακισμένου», όπως διατυπώθηκε από τον Dawes (1974), περιγράφει τις στρατηγικές επιλογές των ατόμων που εμπλέκονται σε ανταγωνιστικές καταστάσεις και έχουν να επιλέξουν ανάμεσα στο να συντονίσουν τη δράση τους, κερδίζοντας το μέγιστο από την επίτευξη της συνεργασίας ή να καταλήξουν να προδώσουν ο ένας τον άλλον, επιδιώκοντας το ατομικό τους όφελος. Το μοντέλο περιγράφει τη συνθήκη όπου δύο ύποπτοι ανακρίνονται ξεχωριστά για ένα έγκλημα που διέπραξαν από κοινού. Οι παίκτες γνωρίζουν ότι αν και οι δύο παραμείνουν σιωπηλοί, θα αντιμετωπίσουν και οι δύο ελαφριές ποινές. Εάν ο ένας ομολογήσει και ο άλλος παραμείνει σιωπηλός, τότε ο πρώτος θα τιμωρηθεί με

⁴ Πρώτος ο Adam Smith στο έργο του «Κοινωνία των Εθνών» 1776, σκιαγραφεί το πορτραίτο του Homo Economicus: «Το άτομο στις οικονομικές του ενέργειες κινείται με βάση την επιδίωξη του ατομικού του συμφέροντος».

μεγαλύτερη ποινή, ενώ ο άλλος θα απαλλαγεί. Αν και οι δύο ομολογήσουν θα λάβουν και οι δύο μέτριες ποινές. Το δίλημμα προκύπτει, καθώς η στρατηγική επιλογή του ατόμου για το προσωπικό του συμφέρον (να ομολογήσει) υπονομεύει την επιλογή της συλλογικής ωφέλειας (να σιωπήσουν και οι δύο). Στην περίπτωση των κοινών πόρων, το μοντέλο αφορά την επιλογή των χρηστών για άμεσο ατομικό κέρδος, έναντι της συνεργασίας και του μακροπρόθεσμου κοινού οφέλους (Wade, 1987).

Το δημοφιλέστερο ωστόσο μοντέλο συλλογικής δράσης, παρουσιάζει ο Αμερικανός Garrett Hardin στο διάσημο πλέον άρθρο του η «Τραγωδία των κοινών», που δημοσιεύτηκε το 1968 στο περιοδικό Science (Hardin, 1968). Αν και ο προβληματισμός του Hardin ήταν επί της ραγδαίας παγκόσμιας πληθυσμιακής αύξησης και τις συνέπειές της, το άρθρο του αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τις περισσότερες από τις επόμενες μελέτες για τα κοινά, ενώ ταυτίστηκε στην επιστημονική ορολογία με την υποβάθμιση και τελικώς την καταστροφή των κοινών πόρων.

Ο Hardin στο πόνημα του παρουσιάζει ένα βοσκοτόπι στο οποίο μπορούν να έχουν πρόσβαση πολλοί βοσκοί. Κάθε βοσκός έχει δύο επιλογές, είτε να διατηρήσει σταθερό των αριθμό των ζώων του κοπαδιού του είτε να τον αυξήσει. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, κάθε ορθολογικά (δηλαδή ιδιοτελώς) σκεπτόμενος βοσκός θα επιλέξει να αυξήσει τα ζώα στο κοπάδι του, αφού έτσι απολαμβάνει όλο το όφελος από τη βόσκηση των ζώων και αυξάνει το βραχυπρόθεσμο ατομικό του κέρδος, ενώ αντίθετα επωμίζεται τις συνέπειες της υπερβόσκησης από κοινού με τους υπόλοιπους χρήστες. Τελικά, αφού όλοι οι βοσκοί θα επιλέξουν σύμφωνα με τον συγγραφέα να κάνουν το ίδιο, ο βοσκοτόπος θα οδηγηθεί νομοτελειακά στην κατάρρευση. (Hardin, 1968). Ο Hardin θεωρώντας εγγενώς προβληματική την κοινή χρήση, υποστήριξε ότι για να αποφευχθεί η τραγωδία των κοινών απαιτείται η ιδιωτικοποίησή τους ή ο απόλυτος κρατικός τους έλεγχος.

Όπως ήταν φυσικό, οι θέσεις του Hardin δέχτηκαν οξεία κριτική. Η σημαντικότερη είναι εκείνη που επισημαίνει ότι ο Hardin ταυτίζει τους κοινούς πόρους με τους πόρους ελεύθερης πρόσβασης, δηλαδή πόρους με ανύπαρκτο καθεστώς διαχείρισης και παντελή απουσία θεσμικών ή κοινωνικών κανόνων και ρυθμίσεων (Berkes, 2004), ή όπως ο ίδιος θα παραδεχτεί αργότερα στα «μη ρυθμιζόμενα κοινά». Πολλοί επίσης ήταν εκείνοι που επέκριναν την προσέγγισή του ως απλουστευτική και αφοριστική,

τόσο ως προς το ανέφικτο της συλλογικής δράσης όσο και ως προς την αποτελεσματικότητα των προτεινόμενων λύσεων της αγοράς και του κράτους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σχόλιο του David Harvey, ο οποίος αντιστρέφοντας τους όρους στο μοντέλο του Hardin, υποστηρίζει ότι πηγή της τραγωδίας δεν είναι η συλλογική χρήση του βοσκότοπου, αλλά αντιθέτως το καθεστώς ιδιωτικής ιδιοκτησίας των ζώων και η αποτυχία του να διασφαλίσει και να προστατεύσει τα κοινά αγαθά, αναδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό τη στρέβλωση της συλλογιστικής του Hardin (Harvey, 2012). Ακόμη, ο Harvey αναδεικνύει το πρόβλημα κλίμακας που δημιουργείται καθώς ο Hardin επιχειρεί να αναλύσει ένα παγκόσμιας εμβέλειας πρόβλημα (αυτό του υπερπληθυσμού) με αναγωγή στο παράδειγμα ενός μικρού βοσκότοπου.

Τη συλλογιστική της τραγωδίας αμφισβήτησε με ενάργεια και αποτελεσματικότητα η κορυφαία ερευνήτρια των κοινών Έλινορ Όστρομ, καθώς με τις επί μακρόν έρευνές της σε κοινότητες σε όλο τον κόσμο απέδειξε ότι οι άνθρωποι μπορούν να ξεπεράσουν τα ιδιοτελή και εγωκεντρικά τους κίνητρα και να συνεργαστούν προκειμένου να επιλύσουν τα προβλήματά τους, συγκροτώντας επιτυχημένους και μακρόβιους θεσμούς κοινής διαχείρισης των πόρων τους, ενώ το κράτος και η αγορά συχνά αποδείχτηκαν ανεπαρκείς να αντιμετωπίσουν την πολυπλοκότητα της διαχείρισης των κοινών πόρων και σε πλείστες περιπτώσεις οδηγούν στην τραγωδία των κοινών.

Σε κάθε περίπτωση, η «Τραγωδία των κοινών» προσέγγισε τον πυρήνα της προβληματικής της διακυβέρνησης των κοινών αγαθών, ο οποίος συνίσταται στη σπουδαιότητα της απόδοσης σαφών και αξιόπιστων περιουσιακών δικαιωμάτων (Αρβανιτίδης, 2017), που στην περίπτωση των κοινών πόρων περιλαμβάνουν ειδικότερα α) την πρόσβαση, β) τη χρήση, γ) τον αποκλεισμό, δ) τη λήψη αποφάσεων και ε) τη μεταβίβαση (Schlager & Ostrom, 1992). Το ξεκάθαρο καθεστώς περιουσιακών δικαιωμάτων και ο προσδιορισμός του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου διαχείρισης είναι αποδεκτό ότι διασφαλίζει την ισορροπία ανάμεσα στην αειφορία του πόρου και την επαρκή κάλυψη των αναγκών των τωρινών και μελλοντικών χρηστών του (Αρβανιτίδης, 2017).

2.5.2. Δομές διακυβέρνησης των κοινών πόρων.

Οι επιστήμονες και το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας συμφωνεί ότι το καθεστώς ανοιχτής ή ελεύθερης πρόσβασης («terra nullius» κατά τον Bollier), οδηγεί

αναπόφευκτα σε υπερεκμετάλλευση και καταστροφή του πόρου. Ως εκ τούτου, κρίνεται απαραίτητη η διαμόρφωση μιας δομής διαχείρισης ή διακυβέρνησης που να ορίζει και επιβάλει με τρόπο αξιόπιστο τα δικαιώματα αυτά σε κάθε ενδιαφερόμενο μέρος. Περαιτέρω, η συζήτηση διευρύνεται στο εκάστοτε ενδεδειγμένο για τη διαφύλαξη του πόρου, καθεστώς διακυβέρνησης.

Όσοι υποστηρίζουν την ιδιωτικοποίηση, δηλαδή τη μορφή διακυβέρνησης όπου τα περιουσιακά δικαιώματα κατανέμονται σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα του ιδιωτικού δικαίου, ισχυρίζονται ότι τα πρόσωπα αυτά, έχοντας τη δυνατότητα να αποκλείουν αποτελεσματικά τους άλλους χρήστες, είναι σε θέση να εσωτερικεύουν τα μεγάλα κόστη που συνήθως συνεπάγονται οι κοινοί πόροι και να επωφελούνται κάνοντας οικονομική χρήση τους, γεγονός που παρέχει το κίνητρο για μακροπρόθεσμη διατήρησή τους. Ωστόσο, αν και είναι αλήθεια ότι η κατανομή ατομικών περιουσιακών δικαιωμάτων παρέχει στους ιδιοκτήτες τα αναγκαία κίνητρα για την εκμετάλλευση του πόρου, αυτό δε συνεπάγεται πάντα ότι γίνεται με όρους βιωσιμότητας και αειφορίας. Αντιθέτως, η ιδιωτικοποίηση συνδέεται συνήθως με τη λογική της μέγιστης κερδοφορίας και δεν αποκλείει τον κίνδυνο της υπερεκμετάλλευσης. Επιπλέον, επιτείνει τις κοινωνικές ανισότητες, αποκλείοντας τους πιο ευάλωτους από την πρόσβαση.

Οι θιασώτες της κρατικοποίησης από την άλλη, πρεσβεύουν ότι μόνο ο έλεγχος του κράτους, ως εξ ορισμού εκφραστής του δημοσίου συμφέροντος⁵, μπορεί να εγγυηθεί τη βιωσιμότητα των πόρων και την αποφυγή της τραγωδίας των κοινών. Στο μοντέλο αυτό το κράτος έχει την ιδιοκτησία και την αποκλειστική διαχείριση των κοινών αγαθών. Η νομοθεσία, η ρύθμιση, η επιβολή των κανόνων και ο έλεγχος για τη χρήση και την προστασία τους γίνεται εκ των άνω, δηλαδή από το κεντρικό κράτος, τους φορείς και τις δημόσιες υπηρεσίες του. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις, το κράτος αναλαμβάνει τον έλεγχο και τη διαχείριση ακόμη και πόρων που παραδοσιακά ανήκαν ή χρησιμοποιούνταν συλλογικά από μια κοινότητα ή την κοινωνία με το επιχείρημα της προστασίας και διάσωσής τους. Αυτό σημαίνει ότι κοινοί πόροι, οι οποίοι κάποτε ήταν προσβάσιμοι και υπό διαχείριση από τις κοινότητες (πηγές, δάση, κ.λ.π.), μεταφέρονται στη δικαιοδοσία του κράτους (εθνικοποίηση), το οποίο έχει πλέον την

⁵ Κατά την κρατούσα άποψη το δημόσιο συμφέρον έχει κοινωνικό χαρακτήρα και συμπίπτει με το συμφέρον όλων των μελών της κοινωνίας για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών του.

αποκλειστική ευθύνη για τη χρήση, προστασία και διανομή τους. Οι συλλογικοί χρήστες χάνουν το δικαίωμα ή τη δυνατότητα να διαχειρίζονται τους πόρους αυτούς, από τους οποίους αποξενώνονται και ενίοτε αποκλείονται.

Οι υπέρμαχοι αυτής της μορφής διακυβέρνησης ισχυρίζονται πως η συλλογική ή ατομική διαχείριση των πόρων μπορεί να οδηγήσει σε υπερεκμετάλλευση ή υποβάθμιση και ότι μόνο μια ισχυρή κεντρική δομή οργάνωσης όπως το κράτος, μπορεί να αποτρέψει την τραγωδία των κοινών και να διασφαλίσει την ορθολογική και μακροχρόνια χρήση των κοινών πόρων, εξασφαλίζοντας ότι οι πόροι θα χρησιμοποιούνται προς όφελος του συνόλου της κοινωνίας και όχι μόνο από συγκεκριμένες ομάδες ή κοινότητες.

Ωστόσο, η επιτυχία της κρατικής δομής διακυβέρνησης προϋποθέτει ένα αποτελεσματικό, ευέλικτο και αδιάφθορο θεσμικό και επιτελικό πλαίσιο. Στην πραγματικότητα εντούτοις, ακόμη και στις περιπτώσεις που η κρατικοποίηση γίνεται με τις καλύτερες προθέσεις, οι εγγενείς στον κρατικό μηχανισμό ατέλειες, καθιστούν συχνά αδύναμη, μη αποτελεσματική και σε ορισμένες περιπτώσεις επιβλαβή τη κρατική διαχείριση. Πολύ συχνά απουσιάζουν τα απαραίτητα κεφάλαια, οι δημόσιες υπηρεσίες είναι αποδυναμωμένες από το αναγκαίο προσωπικό και τα κατάλληλα μέσα για την επιστασία των πόρων, γραφειοκρατικά εμπόδια δυσκολεύουν την άμεση ανταπόκριση, ενώ λείπουν οι διαφοροποιημένες και προσαρμοσμένες στις ειδικές συνθήκες λύσεις.

Συνολικά, με κοινό τους παρονομαστή την παραδοχή ότι τα άτομα αδυνατούν να συνεργαστούν και άρα μόνη λύση είναι η επιβολή εξωτερικής ρύθμισης, η αγορά και το κράτος απομονώνουν τον πόρο από τον έλεγχο της κοινότητας, αποδυναμώνουν τους κοινωνικούς δεσμούς και την κοινωνική συνοχή, και οδηγούν σε απώλεια της τοπικής γνώσης και εμπειρίας (Αρβανιτίδης, 2017). Περαιτέρω, εγκαταλείπονται και παραμελούνται πόροι που, παρά τη σπουδαιότητά τους για τις κοινότητες, δεν πληρούν την οικονομική έννοια της αξίας, καθώς δεν έχουν ανταλλακτικό/εμπορευματικό όφελος. Ως αποτέλεσμα του αποκλεισμού τους, οι κοινότητες διαβρώνονται και περιορίζεται η πρωτοβουλία και καινοτομία στην επινόηση βιώσιμων λύσεων. Τέλος, αυξάνεται στο πλαίσιο της κοινότητας το αίσθημα ματαίωσης και καταπίεσης και ελλοχεύει ο κίνδυνος του εθισμού στην ιεραρχική ρύθμιση.

Όλες οι παραπάνω δομικές ατέλειες των συστημάτων διακυβέρνησης των κοινών πόρων και η μακρόχρονη εμπειρική έρευνα, θα οδηγήσει την Elinor Ostrom να προτείνει μια εναλλακτική δομή διακυβέρνησης τους, τα κοινά. Η συλλογική ή κοινοτική διακυβέρνηση σημαίνει ότι τα περιουσιακά δικαιώματα αποδίδονται στην κοινότητα των χρηστών, οι οποίοι μοιράζονται την εξουσία και την ευθύνη της συνδιαχείρισης, θεσπίζοντας οι ίδιοι κανόνες πρόσβασης και χρήσης και μηχανισμούς επιτήρησης και επιβολής των προσυμφωνημένων κανόνων. Αυτό το μοντέλο προτάθηκε ως λύση στην "τραγωδία των κοινών" από την Elinor Ostrom, η οποία έδειξε ότι οι τοπικές κοινότητες μπορούν να διαχειριστούν τους πόρους τους καλύτερα, λόγω της προσαρμοσμένης διαχείρισης, που βασίζεται στην τοπική γνώση και συνθήκες και της ενεργού συμμετοχής των χρηστών στη λήψη αποφάσεων, η οποία αυξάνει τη συμμόρφωση και την αποτελεσματικότητα. Μια επιλογή που προβάλλει όχι απλώς ως ρεαλιστική και απολύτως εφικτή, αλλά η πλέον ενδεδειγμένη και ικανή -σε σχέση με τις λύσεις της αγοράς και του κράτους, - να διασφαλίσει την βιώσιμη διαχείριση των πόρων, προσφέροντας ταυτόχρονα πολλαπλασιαστικά οφέλη στις τοπικές κοινότητες, ιδίως στην ενδυνάμωση του κοινωνικού κεφαλαίου, την ενθάρρυνση της ενεργής συμμετοχής, την απόκτηση εμπειρίας αυτοκυβέρνησης και την εμπέδωση της γλώσσας των κοινών, ως εργαλεία απαραίτητα για την εν γένει προάσπιση των πόρων και τη δημιουργία ενός νέου εναλλακτικού μοντέλου συγκρότησης των ανθρώπινων σχέσεων και των σχέσεων των ανθρώπων με τη φύση. Με δημοκρατικό πρόταγμα και δομικά τους στοιχεία την ισότιμη συμμετοχή, την αλληλεγγύη, την οριζοντιότητα και την ανοικτότητα, τα κοινά συνεισφέρουν σύμφωνα με τον Bollier (Bollier, 2013) στην κοινωνική ενδυνάμωση και χειραφέτηση, αμβλύνουν τις ανισότητες, συμβάλλουν στην επανάκτηση της σχέσης ανάμεσα στη φύση και τους ανθρώπους, βάζουν όρια στις αγορές και προσφέρουν ένα πλαίσιο βιώσιμης ανάπτυξης. Ωστόσο, προκειμένου η αυτοδιαχείριση να είναι αποτελεσματική χρειάζεται να συντρέχει μια σειρά προϋποθέσεων, οι οποίες θα αναλυθούν παρακάτω, με κυριότερες μεταξύ αυτών την εξάλειψη των συνθηκών ανοιχτής πρόσβασης, την ισόρροπη κατανομή σαφών περιουσιακών δικαιωμάτων στους εμπλεκόμενους και την επιβολή και τήρηση των προσυμφωνηθέντων από κοινού κανόνων σε ένα πλαίσιο συνεργασίας και εμπιστοσύνης (Αρβανιτίδης & Νασιώκα, 2014).

Βέβαια, έχει αξία να σημειώσουμε ότι τόσο για την Ostrom, όσο και άλλους μελετητές των κοινών, σε πραγματικά περιβάλλοντα, πλην συγκεκριμένων ιστορικών στιγμών,

κράτος, αγορά και κοινωνείν συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν, καθώς επίσης και ότι η συλλογική διαχείριση δεν είναι πανάκεια, ούτε συνεπάγεται τη δογματική και a priori απόρριψη των άλλων μορφών διακυβέρνησης. Η Ostrom αναφέρεται μάλιστα σε έναν «πλούτο μειγμάτων δημόσιων και ιδιωτικών εργαλείων» που μπορούν να αξιοποιηθούν, ακόμη και την υιοθέτηση υβριδικών μορφών διακυβέρνησης, στην οποία συνδυάζονται διαφορετικά συστήματα διακυβέρνησης. Στην ίδια κατεύθυνση και άλλοι μελετητές των κοινών όπως ο Bauwens, και ο Bollier, υιοθετούν τη ρητορική του κράτους-εταίρου (partner state) ή διευκολυντή των κοινών, επισημαίνοντας ότι η θεσμική αναγνώριση των κοινών, η καθιέρωση καινοτόμων συμμετοχικών μηχανισμών εμπλοκής των τοπικών κοινωνιών, η αγαθή κρατική επιστασία των κοινών πόρων και η αποτροπή των περιφράξεων, αφενός θα επιτρέψει στα κοινά να ευδοκιμήσουν, αφετέρου θα εμπλουτίσει τους κρατικούς θεσμούς με τις αρχές των κοινών (Bollier, 2016).

2.6. Προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση αποτελεσματικών κοινών.

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, έγινε κατανοητό ότι τα κοινά ως θεσμός μπορεί να δημιουργήσουν παραγωγικούς και ισορροπημένους μηχανισμούς συλλογικής διαχείρισης των πόρων, εξασφαλίζοντας τη βιωσιμότητά τους και την επάρκεια για τους χρήστες. Τα κοινά σύμφωνα με τον Bollier, μπορούν να εμφανιστούν οπουδήποτε και υπό οποιεσδήποτε, ακόμη και αντίξοες συνθήκες. Ωστόσο από πολύ νωρίς οι μελετητές των κοινών κατανόησαν την ανάγκη δόμησης ενός αναλυτικού πλαισίου, το οποίο θα συμπεριλάμβανε τις κρίσιμες προϋποθέσεις (enabling conditions) για τη διαμόρφωση αποτελεσματικών δομών διακυβέρνησης των κοινών, οι οποίες παρατήρησαν ότι απαντώνται στην πλειονότητα των επιτυχημένων συλλογικών δομών διαχείρισης.

Πρώτη η Όστρομ, ύστερα από μακρόχρονη μελέτη πετυχημένων και μη οικοσυστημάτων αυτοδιαχείρισης των κοινών πόρων, κατέληξε σε τρεις βασικούς άξονες που αφορούν: α) στη φύση του πόρου (μέγεθος, όρια), στα χαρακτηριστικά της ομάδας των χρηστών (μέγεθος κοινότητας, ομοιογένεια, επικάλυψη κατοικίας και πόρου) και γ) στη δυναμική της χρήσης (σπάνη πόρου, δικαιώματα).

Το αρχικό αυτό πλαίσιο προϋποθέσεων προσαρμόστηκε και διευρύνθηκε στη συνέχεια από άλλους μελετητές. Ο Wade συνέθεσε τη δική του διευρυμένη λίστα παραγόντων

επιτυχούς διαμόρφωσης αποτελεσματικών θεσμών συλλογικής διαχείρισης, στην οποία περιέλαβε τις ακόλουθες μεταβλητές:

1. Σύστημα πόρου με περιορισμένο μέγεθος και σαφή όρια.
2. Ολιγομελείς και με σαφώς προσδιορισμένα όρια, ομάδες χρηστών. Στα πλαίσια της ομάδας όσο ισχυρότερη είναι η υποομάδα που ωφελείται από τη διατήρηση του πόρου σε σχέση με εκείνη που τείνει στην επιβολή ιδιωτικών δικαιωμάτων, τόσο ευνοείται η συλλογική διαχείριση.
3. Ζωτική εξάρτηση των χρηστών από τον πόρο, επαρκής γνώση των χρηστών για τη βιώσιμη διαχείριση του πόρου, καθώς και επικάλυψη της θέσης του πόρου και της περιοχής κατοικίας των χρηστών.
5. Χαμηλού κόστους τεχνολογία αποκλεισμού και επιβολής των καθορισθέντων δικαιωμάτων.
6. Ευκολία εντοπισμού των παραβατών (free-riders).
7. Ελάχιστη δυνατή παρέμβαση του κράτους στην οργάνωση και λειτουργία του κοινού.

Σύμφωνα με τον ερευνητή, η λίστα αυτή δεν έχει διαγνωστικό χαρακτήρα και δεν εγγυάται την ανάδυση ενός επιτυχημένου κοινού, ωστόσο, όσες περισσότερες από τις παραπάνω προϋποθέσεις πληρούνται, τόσο πιο πιθανό είναι να πετύχει ένα εγχείρημα συλλογικής διακυβέρνησης των πόρων ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρει όσα περισσότερα κριτήρια πληρούνται τόσο πιθανότερη η επιτυχία της συλλογικής δράσης (Wade, 1987). Επεκτείνοντας μάλιστα τη σκέψη του, αποφαίνεται ότι η ύπαρξη ή η απουσία αυτών των μεταβλητών οδηγεί στην επιλογή της ενδεδειγμένης δομής διακυβέρνησης, που αναλόγως των συνθηκών μπορεί να είναι και αυτή της κρατικοποίησης ή της ιδιωτικοποίησης (Wade, 1988).

Στη συνθετική αυτή διαδικασία η Ostrom (Ostrom, 2002) συμβάλλει περαιτέρω καθοριστικά, προτείνοντας, υπό τον όρο «αρχές σχεδιασμού» οχτώ βασικές συνθήκες που βοηθούν τις κοινότητες να διαχειρίζονται διαχρονικά και αποτελεσματικά τους κοινόχρηστους πόρους, αποφεύγοντας τη λεγόμενη «τραγωδία των κοινών. Αρχικώς η λίστα περιλάμβανε επτά προϋποθέσεις που χαρακτηρίζουν όλους τους εύρωστους θεσμούς κοινών και στη συνέχεια συμπληρώθηκε από μία όγδοη, που αφορά δομές διακυβέρνησης πολλαπλών επιπέδων:

1. Σαφώς καθορισμένα όρια του συστήματος των κοινών πόρων, καθώς και της ομάδας των εξουσιοδοτημένων χρηστών.
2. Συμμόρφωση των κανόνων που ρυθμίζουν την χρήση και οικειοποίηση του πόρου με τις τοπικές συνθήκες.
3. Συνδιαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου από όλους όσους επηρεάζει.
4. Έλεγχος τήρησης των κανόνων από την ίδια την κοινότητα ή ορισθέντες από αυτήν επόπτες και λογοδοσία στην κοινότητα.
5. Κλιμακούμενες κυρώσεις ανάλογες της σοβαρότητας της παράβασης και των περιστάσεων υπό τις οποίες τελέστηκε, από την ίδια την κοινότητα των χρηστών.
6. Άμεση και χαμηλού κόστους πρόσβαση της κοινότητας των χρηστών σε μηχανισμούς επίλυσης των συγκρούσεων που προκύπτουν κατά τη διαχείριση του πόρου.
7. Ελάχιστη αναγνώριση του δικαιώματος αυτοοργάνωσης από τις θεσμικές εξωτερικές αρχές.
8. Πολυεπίπεδες εμφωλευμένες δομές διακυβέρνησης, που λειτουργούν με κοινό κανονιστικό πλαίσιο, διατηρώντας ωστόσο τη θεσμική αυτονομία και τη δυνατότητα προσαρμογής στις τοπικές συνθήκες.

Η Όστρομ θεωρεί τις αρχές σχεδιασμού, ως ένα ισχυρό και ευρείας εφαρμογής κατευθυντήριο πλαίσιο για τη συγκρότηση εύρωστων δομών βιώσιμης διαχείρισης κοινών πόρων, όχι όμως και ως δεσμευτικό εγχειρίδιο που η εφαρμογή του θα οδηγήσει νομοτελειακά στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Ιδίως, καθώς έρευνες πεδίου και εργαστηριακά πειράματα της ερευνήτριας ανέδειξαν και μια σειρά άλλων προϋποθέσεων που επιδρούν στην ανάδυση και τη βιωσιμότητα δομών συλλογικής διαχείρισης, όπως η κοινωνική υπόληψη, η αμοιβαιότητα των σχέσεων και ο βαθμός εμπιστοσύνης στο εσωτερικό της κοινότητας.

Τη σκυτάλη θα πάρουν στη συνέχεια οι Baland και Platteau (Baland & Platteau, 1996) οι οποίοι επιβεβαιώνοντας το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν οι προηγούμενοι ερευνητές (Wade, Ostrom, , κ.ά.), ότι οι συλλογικές δομές διαχείρισης των κοινών πόρων μπορούν να αναπτυχθούν και να λειτουργήσουν αποτελεσματικά υπό συγκεκριμένες συνθήκες, διαμορφώνουν τη δική τους λίστα προϋποθέσεων:

1. Το μικρό μέγεθος της ομάδας των χρηστών.

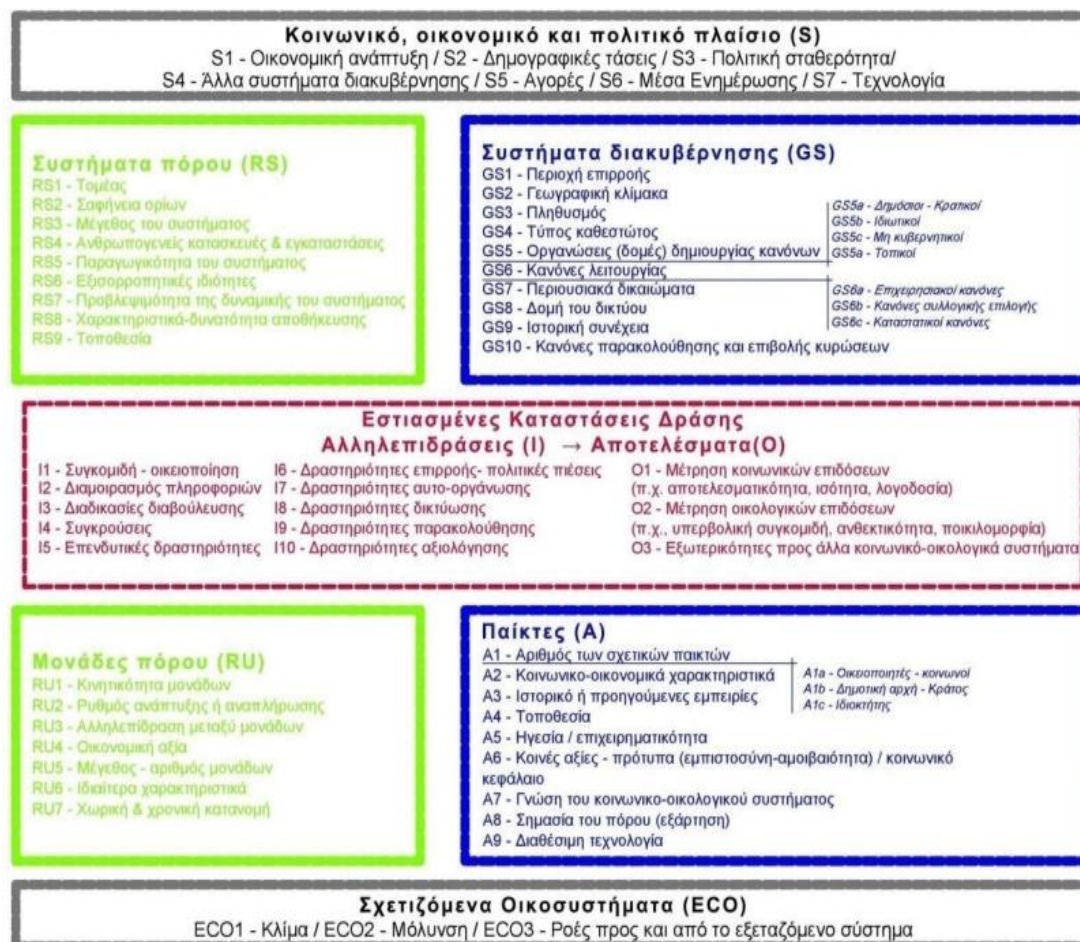
2. Τις κοινές νόρμες και την ομοιογένεια στα πλαίσια της ομάδας.
3. Την ύπαρξη συνεργατικής εμπειρίας και ήθους στα πλαίσια της ομάδας των χρηστών.
4. Την κατάλληλη ηγεσία.
5. Την επικάλυψη του τόπου κατοικίας με την τοποθεσία του πόρου.
6. Τους απλούς και κατανοητούς κανόνες.
7. Τη διαμόρφωση των κανόνων σε τοπικό πλαίσιο από τους ίδιους τους χρήστες.
8. Την εύκολη και χαμηλού κόστους επιβολή των κανόνων.
9. Την ύπαρξη υποστηρικτικών εξωτερικών θεσμών και ενίσχυσης.

Αξιοποιώντας τις τρεις παραπάνω μελέτες σχετικά με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι ομάδες αυτοοργανώνονται για να διαχειριστούν τους κοινούς πόρους, ο Agrawal (Agrawal, 2003) διευρύνει έτι περαιτέρω τον κατάλογο των αναγκαίων συνθηκών για μια βιώσιμη διαχείριση των κοινών πόρων, φωτίζοντας ιδιαίτερα την ισχυρή επίδραση του εξωτερικού περιβάλλοντος. Έτσι α) τα χαμηλά επίπεδα ή οι μεταβολές της συνάρθρωσης με τις εξωτερικές αγορές αλλά και ο β) χρόνος προσαρμογής σε νέες τεχνολογίες, είναι πιθανό να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό τη βιωσιμότητα των θεσμών διαχείρισης κοινών πόρων, ενώ το ίδιο μπορεί να συμβεί με τις γ) μεταβολές στην κινητικότητα του συστήματος του πόρου ή δ) των επιπέδων ζήτησης από τους χρήστες.

Σύμφωνα με την Μπριασούλη η επιτυχία των δομών αυτοδιαχείρισης σχετίζονται με α) την ύπαρξη υποστηρικτικών τοπικών και εθνικών θεσμών, β) τη νομιμοποίηση των συμμετεχόντων, γ) την ύπαρξη παράδοσης αυτορρύθμισης και ήθους επιμελητείας, δ) τον βαθμό εμπιστοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων και δ) την παρουσία κινήτρων για διατήρηση και διαχείριση του πόρου από τους ενδιαφερόμενους.

Το 2009 η Ostrom, καινοτομώντας για μια ακόμη φορά, θα παρουσιάσει το εναλλακτικό πλαίσιο ανάλυσης SES (κοινωνικό οικολογικό σύστημα (Social-Ecological System), που παρέχει μια ολιστική και πολυεπίπεδη θεώρηση της δυναμικής των κοινών. Το πλαίσιο αποτελείται από μεταβλητές πρώτης και δεύτερης τουλάχιστον βαθμίδας, κατά περίπτωση, όπου οι πρώτες αποτελούν τους βασικούς άξονες της ανάλυσης και οι δεύτερες λειτουργούν συμπληρωματικά για την καλύτερη ανάλυση των μεταβλητών της πρώτης, οι οποίες εντοπίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις επιτρέποντας έτσι τη συγκριτική μελέτη διαφορετικών μεταξύ τους κοινών (Αρβανιτίδης & Παπαγιαννίτσης, 2020).

Αναλυτικότερα στην πρώτη βαθμίδα εξετάζεται πώς α) οι παίκτες (Α), εντός β) συγκεκριμένου κοινωνικού-οικονομικού και πολιτικού πλαισίου (S) και γ) σχετικών οικοσυστημάτων (ECO), διαμορφώνει ένα δ) σύστημα διακυβέρνησης (GS), προκειμένου μέσα από ε) εστιασμένες καταστάσεις δράσης (FAC), να οικειοποιηθεί στ) μονάδες (RU) από ένα ζ) σύστημα πόρου (RS).



Εικόνα 1-Πηγή: Αρβανιτίδης & Παπαγιαννίτης (2020, σελ. 69)
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/24825/20619>.

Η αξία του SES είναι πολυεπίπεδη, καθώς περιλαμβάνει ένα εκτεταμένο φάσμα μεταβλητών που παράγουν ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από μελετητές προερχόμενους από διαφορετικά επιστημονικά πεδία, για διαφορετικής φύσεως πόρους και εξυπηρετούν τόσο τη σύγκριση διαφορετικών περιπτώσεων όσο και την εξαγωγή συμπερασμάτων και εξεύρεση λύσεων σε προβλήματα συλλογικής διαχείρισης.

2.7. Συμπεράσματα

Όπως προέκυψε από τα παραπάνω, τα κοινά χαρακτηρίζονται από εννοιολογικό πλουραλισμό και αυτό αποδεικνύεται τόσο από τις διαφορετικές προσεγγίσεις και διαφορετικούς ορισμούς που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί, όσο και από τις διαφορετικές μορφές με τις οποίες εμφανίζονται. Ωστόσο, ο βασικός τους πυρήνας είναι σταθερός και αρθρώνεται από τρεις κεντρικούς πυλώνες, τον πόρο, την κοινότητα και το πλαίσιο διακυβέρνησης.

Ακολούθως, διαπιστώθηκε ότι οι ιδιότητες που η οικονομική κυρίως επιστήμη αποδίδει στους κοινούς πόρους (αποκλεισιμότητα και αφαιρεσιμότητα) είναι χαρακτηριστικές, αλλά όχι περιοριστικές συνθήκες για τον προσδιορισμό ενός πόρου ως κοινού αγαθού, όπως αποδεικνύεται από μια σειρά νέο-αναδυόμενων κοινών.

Περαιτέρω, εκτέθηκε το θεμελιώδες ζήτημα της εφικτότητας της συλλογικής δράσης καθώς και ο προβληματισμός για την ορθότερη και προσφορότερη διακυβέρνηση των κοινών. Η Elinor Ostrom αμφισβήτησε τόσο το δοκίμιο του Hardin όσο και τις προτεινόμενες λύσεις της ιδιωτικοποίησης και της κρατικοποίησης για την αποφυγή της τραγωδίας και απέδειξε ότι τα κοινά ως δομή διακυβέρνησης μπορούν να ξεπεράσουν τα προβλήματα της συλλογικής δράσης και να δημιουργήσουν συνεργατικά σχήματα και οικοσυστήματα που βασίζονται στην αυτονομία, την αμεσοδημοκρατία και την κοινωνική καινοτομία.

Τέλος, αναλύθηκε η διαδικασία με την οποία σημαντικοί ερευνητές των κοινών συνέβαλαν στη συνάρθρωση ενός συνεκτικού αναλυτικού πλαισίου για τη συγκρότηση εύρωστων δομών συλλογικής διαχείρισης, ως εργαλείο ανάλυσης, σύγκρισης, διάγνωσης και χάραξης πολιτικών για την επίλυση των προβλημάτων της συλλογικής διαχείρισης των κοινών πόρων.

3. Τα ορεινά μονοπάτια ως κοινός πόρος

3.1. Εισαγωγή

Η προσέγγιση των ορεινών μονοπατιών ως κοινού πόρου και η προοπτική της διαχείρισής τους στη λογική των κοινών, έχει στις μέρες μας αποκτήσει μια ιδιαίτερη βαρύτητα, λόγω της προφανούς σύνδεσής τους με την ακώλυτη πρόσβαση στη φύση και την οικειοποίηση του ορεινού πεδίου. Αναντίλεκτα, οι ολοένα αυξανόμενες περιφράξεις της φύσης και κάθε κοινόχρηστου χώρου, είτε υπό τη μορφή της αγοραίας εκμετάλλευσης, είτε ενδεδυμένες τον μανδύα της ανάπτυξης και του εξευγενισμού, εξοστρακίζουν τους ανθρώπους από τον κοινό χώρο. Είναι λοιπόν σημαντική η εξέταση της προοπτικής της επανάκτησης των μονοπατιών ως κοινός χώρος, όπου οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, οι τοπικοί -και όχι μόνο- χρήστες, θα μετατραπούν σε ενεργούς παίκτες της διακυβέρνησής τους. Στο κεφάλαιο αυτό προσδιορίζεται η έννοια των μονοπατιών, αναλύεται η σημασία της διατήρησης και προσβασιμότητας τους και σκιαγραφείται το νομικό πλαίσιο στο οποίο υπάγονται. Τέλος, περιγράφονται οι προκλήσεις και τα ζητήματα τα οποία μπορούν να εμφοιλοχωρήσουν στην προοπτική της αυτοδιαχείρισης.

3.2.Ορισμός-Κατηγορίες μονοπατιών

Ως μονοπάτι (<μόνος + πατώ) ορίζεται το «στενό και δύσβατο συνήθως δρομάκι στο ύπαιθρο, που έχει σχηματιστεί τις περισσότερες φορές από τη διέλευση ανθρώπων ή ζώων»⁶.

Τον ορισμό αυτό υιοθετεί και η ΥΑ. 151344/165/18.1.2017 «Καθορισμός τεχνικών προδιαγραφών χάραξης, σήμανσης, διάνοιξης και συντήρησης των ορειβατικών - πεζοπορικών μονοπατιών», η οποία προσδιορίζει στο άρθρο 1 τα μονοπάτια με κριτήριο τη μορφολογία τους αλλά και τις χρήσεις τους: «Μονοπάτι είναι ο στενός, μη αμαξιτός δρόμος, ο οποίος προορίζεται για τη διέλευση πεζών και ζώων. Η βασική διαφορά του από τον αμαξιτό δρόμο είναι ότι έχει μικρότερο και κυμαινόμενο πλάτος, μπορεί να έχει σημαντικές αυξομειώσεις στην κλίση του καθώς και σκαλοπάτια».

⁶ Τεγόπουλος, Φυτράκης, Ελληνικό Λεξικό, εκδόσεις Μείζον, Αθήνα 1999

Σύμφωνα με την ως άνω απόφαση τα ορειβατικά πεζοπορικά μονοπάτια προορίζονται για:

- «δραστηριότητες όπως η πεζοπορία, η ορειβασία, η πρόσβαση περιπατητών σε φυσικά περιβάλλοντα, αξιοθέατα (φυσικά ή πολιτιστικά) και γενικότερα για τη γνωριμία και επαφή του ανθρώπου με τη φύση, την ιστορία και τον πολιτισμό του κάθε τόπου,
- την εξυπηρέτηση της επικοινωνίας και τη διευκόλυνση της πρόσβασης ορεινών δασικών περιοχών ή σημείων, παραδοσιακών οικισμών καθώς και δύσβατων, δυσπρόσιτων περιοχών χαμηλού υψομέτρου».

Ακολουθώς στο άρθρο 2 προσδιορίζεται ο σκοπός τους που είναι:

- Η δασική αναψυχή,
- Ο ορεινός τουρισμός και οικοτουρισμός
- Η προσέγγιση δύσβατων περιοχών ή σημείων στην ύπαιθρο, και παραδοσιακών οικισμών και
- Η προβολή της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και ευαισθητοποίηση των πολιτών για την καλύτερη προστασία τους.

Στο άρθρο 3 επιχειρείται η κατηγοριοποίηση των μονοπατιών ανάλογα με τις περιοχές προσέγγισης και το μήκος τους σε:

1. Μονοπάτια μεγάλων διαδρομών: Πρόκειται για μονοπάτια μεγάλου μήκους που διασχίζουν ορεινές και μη περιοχές. Συμπίπτουν εν μέρει με αγροτικούς ή δασικούς δρόμους, παλιά μονοπάτια και συγκοινωνιακούς κόμβους και με τη σειρά τους διακρίνονται σε α) ευρωπαϊκά και β) εθνικά.
2. Μονοπάτια μικρών διαδρομών: Ο όρος περιγράφει μονοπάτια που διασχίζουν ορεινούς όγκους, με πορεία συνήθως «από πρόποδες προς κορυφή» περνώντας από ορεινούς οικισμούς και αναρριχητικά πεδία.

Ανάλογα με τον σκοπό τον οποίον εξυπηρετούν κατατάσσονται στις ακόλουθες κατηγορίες:

- a. Μονοπάτια αναψυχής (Ε), που εξυπηρετούν την εξερεύνηση και απόλαυση του φυσικού περιβάλλοντος

- b. Εκπαιδευτικά μονοπάτια (L), με κύριο σκοπό την γνωριμία, ενημέρωση και εξοικείωση με το φυσικό και πολιτιστικό οικοσύστημα της περιοχής.
- c. Αθλητικά Μονοπάτια (S), που διαθέτουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τα καθιστούν κατάλληλα για διάφορες αθλητικές δραστηριότητες (τρέξιμο, ποδηλασία κλπ.).
- d. Μονοπάτια διαβίωσης (D), τα οποία προορίζονταν για τις ασχολίες των κατοίκων και συνήθως οδηγούσαν σε θέσεις παραγωγικής δραστηριότητας (βοσκοτόπια, κτήματα, στάνες, λιοτρίβια, νερόμυλους κλπ.).
- e. Μονοπάτια προσβάσιμα σε ΑμεΑ (A), που μπορεί να ανήκουν σε οποιαδήποτε από τις παραπάνω κατηγορίες ή να είναι ειδικά κατασκευασμένα ή προσαρμοσμένα για τις ανάγκες αυτής της ομάδας των χρηστών.

Με βάση τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και το βαθμό δυσκολίας προσπελάσεως τους τα μονοπάτια ταξινομούνται ως εξής:

- 1. Εύκολα: Πρόκειται για μονοπάτια εύκολης προσπελάσεως με επαρκές πλάτος⁷ και ομαλή κλίση.
- 2. Μέτρια: Η διέλευση τους είναι μετρίου βαθμού δυσκολίας, με λίγες ανηφορικές ή κατηφορικές κλίσεις.
- 3. Δύσκολα: Αφορά μονοπάτια διέλευσης σε δύσκολο⁸ έδαφος με απότομες αλλαγές στην κλίση.

3.3. Σημασία των ορεινών μονοπατιών.

Η Ελλάδα είναι η τρίτη πιο ορεινή χώρα στην Ευρώπη, με το 80% της ηπειρωτικής της έκτασης να χαρακτηρίζεται ως ορεινή ή ημι-ορεινή. Μέχρι πριν από μερικές δεκαετίες, υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός μονοπατιών, που κάλυπτε τις ανάγκες των κατοίκων της υπαίθρου, πολλά εκ των οποίων με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκαν σε δρόμους, έκλεισαν και ξεχάστηκαν, ενώ κάποια συνέχισαν να υπάρχουν εγκαταλειμμένα. Το εκτεταμένο αυτό δίκτυο διαμορφώθηκε με τη σταθερή χρήση, συγκεκριμένων διαδρομών, που επιλέγονταν με γνώμονα την ασφάλεια και την εξοικονόμηση δυνάμεων και υπαγορεύονταν κυρίως από την μορφολογία του εδάφους. Εξίσου σταθερή ήταν και η συλλογική εποπτεία και φροντίδα αυτού του δικτύου από τις εξυπηρετούμενες κοινότητες, η οποία όχι μόνο εξασφάλιζε τη λειτουργικότητα του,

⁷ Το πλάτος εξαρτάται από τη συχνότητα χρήσης αλλά και το είδος του μονοπατιού.

⁸ Τραχύ, ολισθηρό, στενό ή απόκρημνο έδαφος.

αλλά ενδυνάμωνε τη συνοχή και αλληλεγγύη στο τοπικό πλαίσιο. Όπως επισημαίνει ο Ingold (2015, σελ.63), τόσο η αρχική δημιουργία ενός μονοπατιού όσο και η εξέλιξη του είναι μια βαθιά κοινωνική διεργασία, στην οποία συμβάλλουν συνολικά όσοι το διέρχονται και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «τα αποτυπώματα είναι ατομικά, το μονοπάτι όμως είναι κοινωνικό».

Ακόμη και σήμερα, πολλές μικρές αγροτικές κοινότητες εξαρτώνται από τα μονοπάτια για τη μετακίνηση των ζώων σε βοσκότοπους ή τη συλλογή και μεταφορά καρπών του δάσους, ενώ συχνά οδηγούν σε υδάτινους και άλλους φυσικούς πόρους, ζωτικής σημασίας για την επιβίωσή τους. Περαιτέρω, για τις τοπικές κοινότητες, τα μονοπάτια συνιστούν στοιχεία της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας και παράδοσης, ως απτές μαρτυρίες του μόχθου των προγενέστερων γενεών, αλλά και της αγαθής σχέσης τους με το φυσικό ορεινό οικοσύστημα. Οι λόγοι αυτοί καθιστούν τη συντήρηση των παλιών μονοπατιών μείζονος σημασίας για τους κατοίκους των ορεινών οικισμών, και αποτελούν ισχυρό κίνητρο για την επανάκτηση των κοινών των κοινοτήτων τους.

Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις, τα ορεινά μονοπάτια έχουν αποκτήσει πολυλειτουργικό χαρακτήρα, καθώς στις παλαιές χρήσεις τους (ως μονοπάτια διαβίωσης), έχει προστεθεί πληθώρα νέων προοπτικών. Εξυπηρετούν την δασική αναψυχή και τον ορεινό τουρισμό και αποτελούν για τους κατοίκους των αστικών κέντρων τον ουσιαστικότερο τρόπο σύνδεσης τους με τη φύση, γνωριμίας τους με το ορεινό οικοσύστημα και αφορμή ευαισθητοποίησης για την προστασία και τη διατήρησή του. Έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον ενός αυξανόμενου αριθμού αστών, που αισθάνονται την ανάγκη να ξεφύγουν από τη ρουτίνα και την καθημερινότητα, με τρόπο ώστε να αντιλαμβάνονται το βουνό ως απαραίτητο όρο ποιότητας ζωής και να διεκδικούν τα περιβαλλοντικά αγαθά ως προϋπόθεση της ευημερίας τους.

Τέλος, τα μονοπάτια έχουν επίσης συμβολική και πνευματική σημασία, ως ένα από τα τελευταία προπύργια «αληθινής ελευθερίας σε αντιπαράβολή με την ελευθερία του αστικού χώρου⁹» και ανοίγουν το δρόμο για πνευματική αναζωογόνηση, καθώς είναι βιωμένη εμπειρία κάθε περιπατητή, ότι το μονοπάτι μας καθιστά κακούς αγωγούς της καπιταλιστικής κουλτούρας.

Διαγραμματικά, η διατήρηση των ορεινών μονοπατιών περιλαμβάνει οφέλη:

⁹ Η φράση ανήκει στον Henri David Thoreau, Περπατώντας, Εκδόσεις Οξύ, Αθήνα 2020

1. Περιβαλλοντικά: εξυπηρετούν την πρόληψη και αντιμετώπιση φυσικών καταστροφών, καθώς δίνουν τη δυνατότητα άμεσης επέμβασης εξειδικευμένων ομάδων (πυροσβεστών κλπ.), στο εσωτερικό του βουνού, περιορίζουν την κίνηση εντός συγκεκριμένου πλαισίου, αποφεύγοντας έτσι την διατάραξη των βιοτόπων, ενώ παρέχουν περιβαλλοντική εκπαίδευση και έμπνευση για ανάληψη δράσεων προστασίας και συνετής διαχείρισης των περιβαλλοντικών πόρων εν γένει (Euro_Axes_S.A._Consulting_&_Technology, 2007).
2. Οικονομικά: Παίζουν καταλυτικό ρόλο για την βιώσιμη ανάπτυξη, δίνοντας μια ευκαιρία αναζωογόνησης στις ορεινές κοινότητες. Η προσέλκυση περιπατητών δημιουργεί οικονομικές ευκαιρίες για μικρές επιχειρήσεις εστίασης, φιλοξενίας, οδηγών βουνού, ξεναγήσεων αλλά και αναβίωσης παραδοσιακών επαγγελμάτων και προώθησης των τοπικών προϊόντων. Η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και επαγγελματικών ευκαιριών δίνει ώθηση στην τοπική οικονομία και συμβάλλει στην επανακατοίκηση και αναζωογόνηση των ερημωμένων ορεινών οικισμών.
3. Κοινωνικά: Τα μονοπάτια με τη μακραίωνη παρουσία τους είναι φορείς πολιτιστικής κληρονομιάς, παραδόσεων, συλλογικής μνήμης και ταυτότητας. Καλλιεργούν την αίσθηση της κοινότητας και της ιστορικής συνέχειας, ενισχύοντας τις τοπικές κοινότητες.
4. Ευημερία: Προάγουν την υγεία, βελτιώνουν τη φυσική κατάσταση και την ψυχική υγεία και μειώνουν το στρες μέσω της επανασύνδεσης με την φύση, παρέχοντας ευεξία και αίσθηση ζωτικότητας στο άτομο (<https://www.era-ewv-ferp.org/>, 2024).

3.4. Τα μονοπάτια ως κοινόχρηστος πόρος

Στην Ελλάδα τα ορεινά μονοπάτια που διασχίζουν δάση, δασικές εκτάσεις και εκτάσεις των παρ. 5α και 5β του άρθρου 3 του ν. 998/1979¹⁰ όπως ισχύει, εντάσσονται καταρχήν στη δημόσια κτήση και ειδικότερα, στη δημόσια περιουσία του κράτους¹¹. Σε αυτήν εμπίπτουν όλα τα εκτός συναλλαγής πράγματα (άρθρο 966 ΑΚ) και ειδικότερα τα

¹⁰« Ως δάση και δασικές εκτάσεις νοούνται και οι οποιασδήποτε φύσεως ασκεπείς εκτάσεις (φρυγανώδεις ή χορτολιβαδικές εκτάσεις, βραχώδεις εξάρσεις και γενικά ακάλυπτοι χώροι) που περικλείονται, αντιστοίχως, από δάση και δασικές εκτάσεις, καθώς και οι υπεράνω των δασών ή δασικών εκτάσεων ασκεπείς κορυφές ή αλπικές ζώνες των ορέων και οι άβατοι κλιτύες αυτών».

¹¹ Η δημόσια περιουσία περιλαμβάνει τα πράγματα που υπηρετούν αυτούσια δημόσιους σκοπούς και είναι αμέσως απαραίτητα για την εκπλήρωση των λειτουργιών του κράτους. Α.Γεωργιάδης, Εμπράγματο Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1991.

κοινόχρηστα (άρθρο 967 ΑΚ), με την εξαίρεση αυτών που ανήκουν σε Δήμο, Κοινότητα ή ιδιώτη (άρθρο 968 ΑΚ) (Αστικός_Κώδικας, 1984). Σύμφωνα με το άρθρο 967 «κοινόχρηστα ή κοινής χρήσης πράγματα είναι ιδίως τα νερά με ελεύθερη και αέναη ροή, οι δρόμοι, οι πλατείες, οι γιαλοί, τα λιμάνια και οι όρμοι, οι όχθες πλεύσιμων ποταμών, οι μεγάλες λίμνες και οι όχθες τους». Η παραπάνω αρίθμηση είναι ενδεικτική και αν και τα μονοπάτια δεν κατονομάζονται ρητώς ως κοινόχρηστα, το γεγονός ότι αποτελούν τμήμα του ζωτικού χώρου των ανθρώπων, καθώς και η εν γένει χρήση και λειτουργία τους, συνηγορούν υπέρ της υπαγωγής τους στα κοινόχρηστα περιβαλλοντικά αγαθά. Η κυριότητα του Ελληνικού Δημοσίου επί της δημόσιας περιουσίας του εκπορεύεται από την κρατική κυριαρχία και χαρακτηρίζεται ως ιδιότυπη (*suī generis*) καθώς διαφοροποιείται ουσιωδώς από την ιδιωτική κτήση. Στη δημόσια περιουσία του, το κράτος έχει την εξουσία και το καθήκον της αγαθής επιστασίας, προκειμένου να διασφαλίσει το δημόσιο συμφέρον, που περιλαμβάνει την ικανοποίηση των βασικών αναγκών των μελών της κρατικής επικρατείας. Τα περιβαλλοντικά αγαθά απολαμβάνουν μάλιστα τόσο της συνταγματικής προστασίας του άρθρου 24 του Συντάγματος: «η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας», όσο και των διατάξεων 57-59 Α.Κ. περί προσωπικότητας.

Ως εκ τούτου, τα ορεινά μονοπάτια που βρίσκονται σε δασικές και ημιδασικές περιοχές, που ανήκουν στην κυριότητα του δημοσίου, έχουν θεωρητικά τα χαρακτηριστικά των δημόσιων αγαθών:

1. Μη αφαιρεσιμότητα: Η χρήση τους από ένα άτομο δεν μειώνει άμεσα την πρόσβαση ή τη χρήση τους από άλλους.
2. Μη αποκλεισιμότητα: Είναι δύσκολο ή μη-αποδεκτό να αποκλειστεί κάποιος από την πρόσβαση σε αυτά.

Ωστόσο, τα ορεινά μονοπάτια μπορούν να γίνουν ανταγωνιστικά στη χρήση κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, ιδιαίτερα έλλειψης κατάλληλου διαχειριστικού πλαισίου. Έτσι, η υπερβολική, η αλόγιστη ή η αρρύθμιστη χρήση τους μπορεί να επηρεάσει την ποιότητα της εμπειρίας και να επιβαρύνει το τοπικό οικοσύστημα, όπως συχνά συμβαίνει στα μονοπάτια σε δημοφιλείς προορισμούς. Κατά την τουριστική περίοδο

για παράδειγμα, η εντατική χρήση μπορεί να προκαλέσει διάβρωση του εδάφους, καταστροφή της φυσικής βλάστησης και φθορά του μονοπατιού, επηρεάζοντας έτσι τον βαθμό ικανοποίησης των επισκεπτών και κάνοντάς το ανταγωνιστικό ως προς τη χρήση.

Στο ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να οδηγήσει όμως και η έλλειψη διαχείρισης ή η εγκατάλειψη. Η απουσία επαρκούς ή κατάλληλης συντήρησης θα καταστήσει το μονοπάτι δύσβατο, μη ασφαλές ή και μη λειτουργικό, οδηγώντας έτσι σε αποκλεισμό της πρόσβασης ή υποβάθμιση της ποιότητας χρήσης. Αλλά και ο «εξευγενισμός» τους ή η χρήση τους με όρους αγοράς οδηγεί σε ένα είδος περιφράξης, αφού αλλοιώνεται η εμπειρία της χρήσης και δυσχεραίνεται ή αποκλείεται η πρόσβαση των «φυσικών» χρηστών τους.

Κατανοώντας τα ορεινά μονοπάτια ως έναν κοινό πόρο με συγκεκριμένα όρια εξυπηρέτησης, διαπιστώνουμε ότι, χωρίς αποτελεσματική διαχείριση, ενδέχεται να οδηγηθούν στην κατάσταση που περιγράφει η "τραγωδία των κοινών". Η εντατική χρήση τους αλλά και η εγκατάλειψη χωρίς κατάλληλη ρύθμιση μπορεί να οδηγήσει στη φθορά, την υποβάθμιση και την εξαφάνισή τους. Η κοινοτική διαχείριση θα μπορούσε να προσφέρει μια εναλλακτική λύση για τη βιώσιμη ανάπτυξη των μονοπατιών, αποτρέποντας την «τραγωδία», εφόσον η κοινότητα μπορέσει να διαμορφώσει ένα λειτουργικό πλαίσιο διακυβέρνησης και διαχείρισης του πόρου, στη βάση ξεκάθαρων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (δηλαδή στην ουσία, περιουσιακών δικαιωμάτων) και αξιόπιστων μηχανισμών ελέγχου και επιβολής.

3.5. Το νομικό πλαίσιο

Εξαιτίας του αυξημένου ενδιαφέροντος των τελευταίων ετών για τον ορεινό τουρισμό και τις δραστηριότητες της πεζοπορίας και ορειβασίας, το 2016 το ΥΠΙΕΝ προέβη στην κωδικοποίηση των τεχνικών προδιαγραφών για τη σήμανση, συντήρηση και ανάπτυξη των μονοπατιών. Η υπουργική απόφαση με αρ. 151344/165/2017 – Φ.Ε.Κ. 206/Β/30-1-2017 στην οποία κατέληξε ασχολείται με τρία βασικά ζητήματα. Καταρχάς επιχειρεί τον ορισμό των μονοπατιών και την κατηγοριοποίησή τους, ακολούθως ορίζει τις τεχνικές προδιαγραφές σήμανσης και λειτουργίας τους και τέλος περιγράφει το πλαίσιο πραγματοποίησης των μεγαλύτερων έργων.

Σύμφωνα με την απόφαση η κατασκευή ή/και συντήρηση αποτελεί δασοτεχνικό έργο που η δασική υπηρεσία εκτελεί σύμφωνα με τις προβλεπόμενες διαδικασίες. Ωστόσο, για πρώτη φορά ορίζεται στο άρθρο 13 ότι «δικαιούχοι για την κατασκευή και συντήρηση ορειβατικών πεζοπορικών μονοπατιών δύνανται επίσης να είναι οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) α' και β' βαθμού, οι φορείς διαχείρισης προστατευομένων περιοχών καθώς και τα σωματεία ορειβατών, πεζοπόρων και αναρριχητών, φιλοπεριβαλλοντικοί, κυνηγετικοί και ποδηλατικοί σύλλογοι ή / και σωματεία, η Ελληνική Ομοσπονδία Ορειβάσις Αναρρίχησης (Ε.Ο.Ο.Α.), οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Συλλογικού και Παραγωγικού Σκοπού (ΚΟΙΝ.ΣΕΠ.) και η αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Τουρισμού, μετά από έγκριση δασικής μελέτης που ακολουθεί το διάγραμμα ύλης του Παραρτήματος Ι της παρούσας.» Εξαιρέση αποτελούν τα έργα απλής συντήρησης, δηλαδή εργασίες που αφορούν αποκλειστικά και μόνο σε εργασίες απομάκρυνσης της βλάστησης και φερτών υλικών με χειρωνακτικά μέσα, για τις οποίες δεν απαιτείται μελέτη, αλλά η σύνταξη σχετικής έκθεσης και η έγγραφη γνωστοποίηση από τον εκάστοτε δικαιούχο της συντήρησης στην αρμόδια Δασική Υπηρεσία (όπως ορίζεται στο άρθρο 13, παρ. 1) τουλάχιστον 5 εργάσιμες ημέρες νωρίτερα.

Σημαντική επίσης είναι η πρόβλεψη σύστασης επιτροπών, με αποκλειστικά γνωμοδοτική αρμοδιότητα για ζητήματα που αφορούν κυρίως τις ανάγκες συντήρησης, προτάσεις επέκτασης και προβολής του δικτύου. Ειδικότερα στο άρθρο 15 προβλέπεται η σύσταση 5μελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής (ΣΕΠΟΔ) που αποτελείται από «εκπρόσωπο της τοπικής δασικής υπηρεσίας, εκπρόσωπο του οικείου ΟΤΑ α' και β' βαθμού, εκπροσώπους ορειβατικών συλλόγων, σωματείων, εν δυνάμει δικαιούχους κατά το άρθρο 13 και ενδεχομένως άλλων σχετικών φορέων της περιοχής (π.χ. εκπροσώπους Α.μ.ε.Α)».

Η προσπάθεια του ΥΠΕΝ να κωδικοποιήσει τις ρυθμίσεις που αφορούν στη συντήρηση των μονοπατιών σε ένα νομοθέτημα, αξιολογείται καταρχήν θετικά. Ωστόσο, δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς ότι πάσχει σε τρία τουλάχιστον βασικά σημεία της. Καταρχάς, προϋποθέτει τη δυνατότητα των τοπικών και περιφερειακών αρχών και των υπηρεσιών τους να καταγράφουν, εποπτεύουν και συντηρούν τα μονοπάτια. Ωστόσο, αποτελεί κοινή γνώση η έλλειψη των φορέων σε υποδομές, πόρους και προσωπικό. Από την άλλη αγνοεί τους φυσικούς χρήστες, τις τοπικές κοινότητες και τις άτυπες ομάδες που με ίδιους πόρους, προσωπικό χρόνο και αφοσίωση έχουν υποστηρίξει επί

μακρόν τη διατήρηση του πόρου, καθώς και την εμπειρία που μόνο αυτοί μπορούν να εισφέρουν. Τέλος, διαμορφώνει ένα αυστηρό και υπέρμετρα γραφειοκρατικό πλαίσιο διαχείρισης, που αποτρέπει την τοπική κοινότητα να εμπλακεί ενεργά στη συντήρηση των μονοπατιών. Ως εκ τούτου στην ήδη μακρά σειρά τροποποιήσεων της απόφασης είναι σημαντικό να προστεθούν νέες ρυθμίσεις που θα συμπεριλάβουν και θα εμπλέξουν ουσιαστικά και όχι προσχηματικά τις τοπικές κοινότητες και τους φυσικούς χρήστες, παρέχοντας τους ουσιαστικό ρόλο και τα κατάλληλα κίνητρα για να λειτουργήσουν ως ουσιαστικοί διαχειριστές και επιμελητές τους, διασφαλίζοντας ότι τα μονοπάτια χρησιμοποιούνται με σεβασμό, καλλιεργώντας τον αλληλοσεβασμό και τη συνοχή της κοινότητας.

3.6.Δυνατότητες και προκλήσεις των δομών αυτοδιαχείρισης των μονοπατιών.

Τα τελευταία χρόνια έχει εκδηλωθεί ένα έντονο ενδιαφέρον για την αναβίωση, ανάδειξη και τουριστική εκμετάλλευση των μονοπατιών από τοπικούς συλλόγους, περιβαλλοντικές οργανώσεις και τοπικές αρχές. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που τα μονοπάτια εντάσσονται σε οικονομικά προγράμματα υψηλού προϋπολογισμού και δαπανώνται υπερβολικά μεγάλα ποσά για παρεμβάσεις από ιδιώτες εργολάβους, που όχι απλώς δεν ανταποδίδουν το υψηλό κόστος, αλλά αντίθετα ρυπαίνουν οπτικά το ορεινό τοπίο και υποβαθμίζουν την ποιότητα της εμπειρίας του χρήστη. Στον αντίποδα βρίσκονται εκείνοι που υποστηρίζουν ότι το μόνο που χρειάζονται τα μονοπάτια για να διατηρηθούν είναι τακτικός καθαρισμός, σωστή σήμανση και χαρτογράφηση. Οι υπηρεσίες αδυνατούν να ελέγξουν την κατάσταση ολόκληρου του δικτύου των μονοπατιών και να τα επιμεληθούν, ενώ η βασικότερη πρόκληση, μεγαλύτερη από την ορθή και πετυχημένη συντήρηση και σήμανση ενός μονοπατιού φαίνεται ότι είναι η σταθερή στο χρόνο φροντίδα, επιμέλεια και επιστασία του. Ως εκ τούτου, προκύπτει το ερώτημα ποιος μπορεί να δεσμευτεί στην επιμέλειά του. Η προβληματική συνηγορεί υπέρ των λύσεων που προέρχονται από τις τοπικές κοινωνίες και τους φυσικούς χρήστες. Σύμφωνα με την Ostrom αυτοί που υφίστανται το πρόβλημα, έχουν επίσης και το κίνητρο να το επιλύσουν (Ostrom, 2005).

Η διαχείριση των ορεινών μονοπατιών στη φιλοσοφία των κοινών προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα, τόσο έναντι της αγοράς όσο και έναντι της κρατικής

επιστασίας. Τα τελευταία χρόνια έχει εκδηλωθεί ένα έντονο ενδιαφέρον για την αναβίωση, ανάδειξη και τουριστική εκμετάλλευση των μονοπατιών από τοπικούς συλλόγους, περιβαλλοντικές οργανώσεις και τοπικές αρχές. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που τα μονοπάτια εντάσσονται σε οικονομικά προγράμματα υψηλού προϋπολογισμού και δαπανώνται υπερβολικά μεγάλα ποσά για παρεμβάσεις από ιδιώτες εργολάβους, που όχι απλώς δεν ανταποδίδουν το υψηλό κόστος, αλλά αντίθετα ρυπαίνουν οπτικά το ορεινό τοπίο και υποβαθμίζουν την ποιότητα της εμπειρίας του χρήστη. Στον αντίποδα βρίσκονται εκείνοι που υποστηρίζουν ότι το μόνο που χρειάζονται τα μονοπάτια για να διατηρηθούν είναι τακτικός καθαρισμός, σωστή σήμανση και χαρτογράφηση. Οι υπηρεσίες αδυνατούν να ελέγξουν την κατάσταση ολόκληρου του δικτύου των μονοπατιών και να τα επιμεληθούν, ενώ η βασικότερη πρόκληση, μεγαλύτερη από την ορθή και πετυχημένη συντήρηση και σήμανση ενός μονοπατιού φαίνεται ότι είναι η σταθερή στο χρόνο φροντίδα, επιμέλεια και επιστασία του. Ως εκ τούτου, προκύπτει το ερώτημα ποιος μπορεί να δεσμευτεί στην επιμέλειά του. Η προβληματική συνηγορεί υπέρ των λύσεων που προέρχονται από τις τοπικές κοινωνίες και τους φυσικούς χρήστες. Σύμφωνα με την Ostrom αυτοί που υφίστανται το πρόβλημα, έχουν επίσης και το κίνητρο να το επιλύσουν (Ostrom, 2005).

Από την άλλη, η προσπάθεια συγκρότησης αποτελεσματικών δομών αυτοδιαχείρισης έχει να αντιμετωπίσει μια σειρά προκλήσεων που σχετίζονται με το θεσμικό και κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο αλλά και τις ίδιες τις ομάδες που ενδιαφέρονται ή επηρεάζονται από τον πόρο. Έτσι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ανάπτυξη δομών συλλογικής διακυβέρνησης μπορεί να παρεμποδίζεται από περίπλοκες και γραφειοκρατικές νομοθετικές ρυθμίσεις (π.χ. εξασφάλιση αδειών) αλλά και την έλλειψη της ελάχιστης αναγνώρισης από το κράτος του δικαιώματος των ανθρώπων στα κοινά.

Ακόμη, το γεγονός ότι οι χρήστες των μονοπατιών δεν περιορίζονται σε τοπικό πλαίσιο, ενώ συχνά ανήκουν σε διάφορες ομάδες (κάτοικοι των ορεινών κοινοτήτων, πεζοπόροι, ποδηλάτες, φυσιολάτρες) με διαφορετικές προτεραιότητες και ανάγκες, μπορεί να δυσκολέψει τη θέσπιση του αναγκαίου, για τη βιωσιμότητα μιας τέτοιας δομής κανονιστικού πλαισίου διαχείρισης και να οδηγήσει σε συγκρούσεις και στασιμότητα.

Πρόκληση μπορεί να αποτελέσει επίσης η ενεργή συμμετοχή της κοινότητας, η οποία είναι αποφασιστικής σημασίας για την εξέλιξη μιας τέτοιας δομής. Η έλλειψη ενδιαφέροντος ή η ελλιπής εμπλοκή μπορεί να καθορίσει την έκβαση, και ως εκ τούτου η συζήτηση εν τέλει ανάγεται στο αν το κοινωνικό κεφάλαιο στη «κοινότητα» είναι τέτοιο που να μπορεί να υποστηρίξει την κοινή συντεταγμένη δράση, η οποία εκτός από δικαιώματα περιλαμβάνει την ανάληψη υποχρεώσεων και ευθύνης της ενεργούς προσφοράς και δέσμευσης. Στο ίδιο πλαίσιο, μπορεί κανείς να συμπεριλάβει τη δυσκολία πολλών ανθρώπων να οραματιστούν την υπέρβαση της δεσπίζουσας κουλτούρας ατομικισμού και ιδιώτευσης (Bollier, 2016), καθώς και τη διαμόρφωση μιας συλλογικότητας και μιας δομής διακυβέρνησης που δεν λειτουργούν με όρους ατομικής σκοπιμότητας και συμφέροντος, αλλά επιδιώκουν το συλλογικό όφελος χωρίς να εξαρτώνται αποκλειστικά από κρατικές πρωτοβουλίες και μηχανισμούς.

3.7. Συμπεράσματα

Από ως άνω διαληφθέντα, προκύπτει η βαθιά βιωτική σχέση των τοπικών κοινοτήτων με τα μονοπάτια, την παρουσία των οποίων συνδέουν με τη συλλογική μνήμη, την τοπική πολιτισμική ταυτότητα και ιστορία αλλά και την προοπτική αναζωογόνησης των ορεινών οικισμών και την τοπική ανάπτυξη, όπως επίσης και των ανθρώπων των αστικών κέντρων για τους οποίους τα μονοπάτια αποτελούν θύλακες επαφής με τα φυσικά οικοσυστήματα.

Η «κοινοτικοποίηση» των μονοπατιών μπορεί να αποτελέσει μια αποτελεσματική λύση, με όρους βιώσιμης προστασίας του πόρου και των σχετιζόμενων οικοσυστημάτων και ποιοτικής και ισότιμης κάλυψης των αναγκών των χρηστών. Περαιτέρω, οι δομές αυτοδιαχείρισης των ορεινών μονοπατιών ως κοινά παράγουν πολλαπλασιαστικό όφελος για την κοινωνική συνοχή και την ήπια ανάπτυξη των περιοχών όπου διέρχονται, με την προϋπόθεση υπέρβασης των πολλαπλών προκλήσεων που ενσκήπτουν κατά την ανάδυση και λειτουργία των δομών αυτοδιαχείρισης.

4. Εμπειρική έρευνα. Ζητήματα διαχείρισης των ορεινών μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού όρους: η οπτική των χρηστών

4.1. Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο παρουσιάζει την ερευνητική διαδικασία και τα αποτελέσματά της. Αρχικά επεξηγείται ο σκοπός και οι στόχοι της παρούσας έρευνας και απαριθμούνται τα ερευνητικά ερωτήματα. Στη συνέχεια, περιγράφεται η μεθοδολογική προσέγγιση της έρευνας. Τέλος, παρουσιάζονται τα αποτελέσματά της.

4.2. Περιοχή μελέτης-Πληθυσμός έρευνας

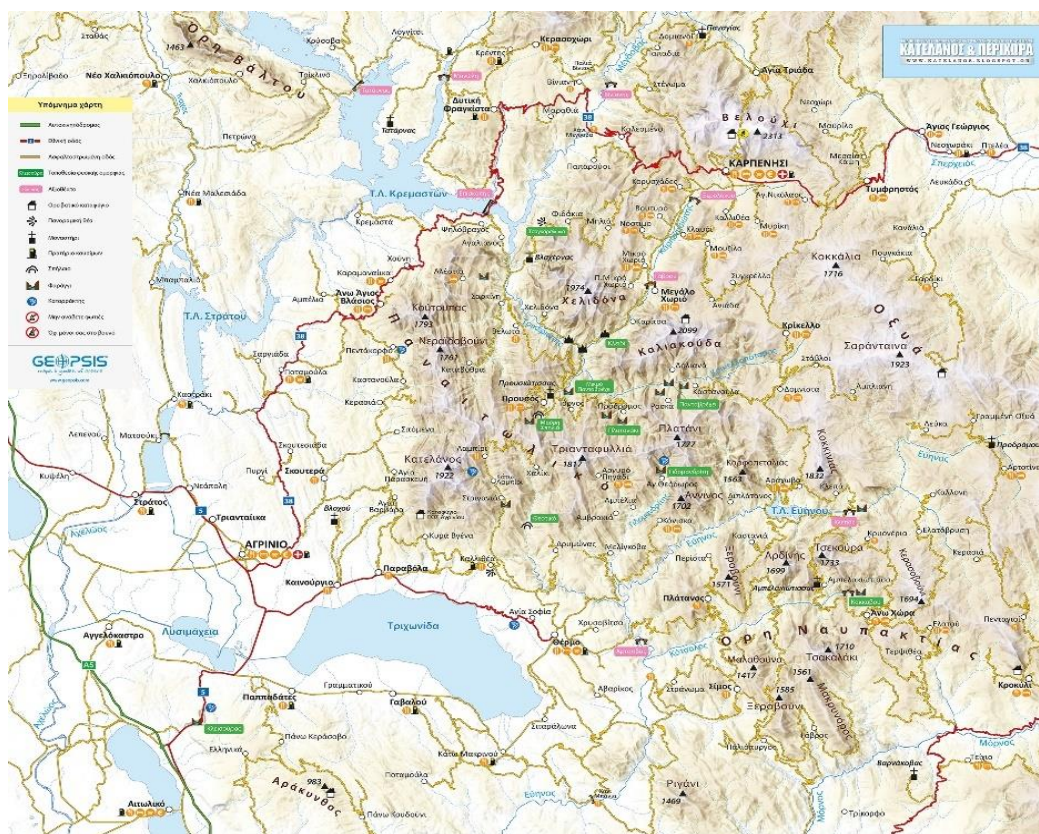
Η έρευνα εστιάζει στη γεωγραφική περιοχή του Δυτικού Παναιτωλικού Όρους. Το Παναιτωλικό είναι ορεινό συγκρότημα στον Νομό Αιτωλοακαρνανίας, αποτελώντας το φυσικό γεωγραφικό όριο με τον νομό Ευρυτανίας και «ορίζεται στα ανατολικά με τη διάβαση Θέρμου-Προυσού (διάσελο¹² Αραποκέφαλα), νότια από την λίμνη Τριχωνίδα, δυτικά από τη δημοσιά¹³ Αγρίνιο-Άγιος Βλάσης-Χούνη-λίμνη Κρεμαστών και στα βόρεια με τον Αγαλιανό ποταμό» (<https://oreinografies.wordpress.com>, 2020).

Οι ψηλότερες κορυφές του είναι ο Κατελάνος (1924 μ.), η Κρημνίτσα (1816μ.) και το Πέρασμα (1810μ.). Ο κύριος όγκος του έχει ενταχθεί στο δίκτυο Natura 2000 με κωδικό καταγραφής GR 2310004. (Δήμος_Αγρινίου, 2024). Για τους ανθρώπους που ζούσαν στους ακμαίους κάποτε ορεινούς οικισμούς, τα μονοπάτια του αποτελούσαν τους βασικούς άξονες μετάβασης στα κοντινά κέντρα αλλά και μετακίνησης των κοπαδιών στα ορεινά βοσκοτόπια κατά τους εαρινούς και θερινούς μήνες. Σήμερα ο πληθυσμός των κοινοτήτων βαίνει συρρικνούμενος και η μετακινούμενη κτηνοτροφία έχει σχεδόν εκλείψει. Τα μονοπάτια ωστόσο που έχουν διασωθεί, οδηγούν σε στάνες, αλώνια, πηγές και εκκλησάκια, που μαρτυρούν τον πλούτο της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτέλεσμα του μόχθου των ανθρώπων της περιοχής και την από αιώνων αγαθή συμβιωτική σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον.

¹² Ο αυχένας μεταξύ δύο διαδοχικών κορυφογραμμών.

¹³ Δημόσιος αμαξητός επαρχιακός δρόμος.

Εικόνα 2-Χάρτης περιοχής Παναιτωλικού όρους



Πηγή : <http://katelanos.blogspot.com/2020/03/odigos-pezoportias-orivasias-diamonis-kai-fagitou-se-panaitoliko-nafpaktia-evritania.html> (<http://katelanos.blogspot.com/>, 2024)

Η επιλογή της περιοχής του Δυτικού Παναιτωλικού βασίστηκε σε δύο κυρίως παραμέτρους. Καταρχάς στη συγκεκριμένη περιοχή, διάφορες συλλογικότητες έχουν αναπτύξει τα τελευταία χρόνια δράσεις εθελοντικής βάσης για τη συντήρηση των μονοπατιών, χωρίς ωστόσο να έχει καταστεί δυνατή η συγκρότηση μιας συλλογικής δομής διαχείρισής τους. Από την άλλη, πρόσφατα εγκρίθηκε από το ΥΠΕΝ, η πρόταση του δήμου Αγρινίου, προϋπολογισμού 518.843,99 €, για δημιουργία δικτύου μονοπατιών και διαδρομών πεζοπορίας στο Παναιτωλικό όρος στο πλαίσιο του έργου: «Δημιουργία εθνικού δικτύου μονοπατιών και διαδρομών πεζοπορίας» του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Μία από τις περιοχές που θα υλοποιηθεί η πρόταση, η οποία περιλαμβάνει καθαρισμό μονοπατιών, σήμανση διαδρομών και τοποθέτηση ειδικών κατασκευών, είναι και αυτή του Δυτικού Παναιτωλικού (ΔΕ Παρακαμπυλίων: TK Αγίου Βλασίου, Αγαλιανού, Πεντάκορφου, Σιδήρων, Χούνης, Ψιλόβραχου) (agrinioeculture.gr, 2023). Αυτές οι δράσεις, πέραν των προφανών αισθημάτων ικανοποίησης που προκαλούν στους ενδιαφερόμενους, δημιουργούν και

προβληματισμό σχετικά με την υλοποίηση τους και το πραγματικό όφελος που μπορεί να προκύψει από το έργο. Ιδιαίτερος σκεπτικισμός υπάρχει αναφορικά με τη διατηρησιμότητα του πόρου, καθώς είναι κοινή γνώση των χρηστών, ότι, ενώ ο καθαρισμός και η σήμανση των μονοπατιών είναι σημαντικά, το κλειδί για την αειφορία τους είναι η δέσμευση για σταθερή και μακροχρόνια επιτήρηση και φροντίδα (TERRA_PINDUS, χ.χ.).

Σημαντικός παράγοντας για την έρευνα, και ειδικά για την αποτίμηση των αποτελεσμάτων της, είναι ο καθορισμός του πληθυσμού προς εξέταση. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2021 ο πληθυσμός της περιοχής μελέτης (ΤΚ Αγίου Βλασίου, Αγαλιανού, Πεντάκορφου, Σιδήρων, Χούνης, Ψιλόβραχου της ΔΕ Παρακαμπυλίων του δήμου Αγρινίου), ανέρχεται στους 602 κατοίκους (ΕΛΣΤΑΤ, 2021). Ο πληθυσμός στόχος της παρούσας έρευνας δεν περιορίζεται ωστόσο στους μόνιμους κατοίκους της περιοχής, που είναι εξάλλου λιγότεροι από τους απογραφέντες, αλλά περιλαμβάνει το σύνολο των μη-περιστασιακών χρηστών των ορεινών μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού όρους, ανεξάρτητα από την περιοχή κατοικίας τους, κάτι που φυσικά είναι δύσκολο να αποτιμηθεί σε αριθμητικούς όρους.

4.3. Σκοπός-Ερευνητικά ερωτήματα

Από τη συζήτηση που προηγήθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, προέκυψε ότι η παρουσία συγκεκριμένων συνθηκών (enabling conditions), ευνοούν την επιλογή της αυτοδιαχείρισης των συλλογικών πόρων από τις κοινότητες και κάνουν πιθανότερη την ανάπτυξη ενός επιτυχημένου κοινού. Επίσης, ότι η καταλληλότερη μορφή διακυβέρνησης των συλλογικών πόρων με όρους αειφορίας και επάρκειας, εξαρτάται από μια σειρά αλληλεξαρτώμενων μεταβλητών που σχετίζονται με: α) τα χαρακτηριστικά του πόρου, β) τα χαρακτηριστικά των χρηστών, γ) τη σχέση μεταξύ του πόρου και των χρηστών, δ) τις θεσμικές ρυθμίσεις, ε) τη σχέση μεταξύ του πόρου και των θεσμικών ρυθμίσεων και στ) εξωτερικούς παράγοντες.

Η εμπειρική έρευνα εξετάζει την προοπτική της αυτοδιαχείρισης των ορεινών μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού όρους, από τη πλευρά των άμεσα ενδιαφερομένων, των ατόμων που επιδρούν στον πόρο και επηρεάζονται από αυτόν, δηλαδή των φυσικών χρηστών του. Στόχος είναι η διερεύνηση των χαρακτηριστικών τους, της εξάρτησης τους από τον πόρο, και της ποιότητας του κοινωνικού κεφαλαίου,

σε μια προσπάθεια να αποτιμηθεί κατά πόσο αποτελούν μια σχετικά συνεκτική κοινότητα στη λογική των κοινών. Παράλληλα προσπαθεί να αποτυπώσει τις απόψεις τους όσον αφορά τον τρόπο ορθής διακυβέρνησης του πόρου και την προοπτική αυτοδιαχείρισης του.

Για τον σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκε ποσοτική έρευνα με ερωτηματολόγιο, η οποία απευθύνθηκε στους χρηστές των μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού Όρους και σκοπός της ήταν να απαντηθούν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποια η σχέση των χρηστών με τον πόρο; Πώς αξιολογούν την κατάστασή του και τον κίνδυνο υποβάθμισης και καταστροφής;
2. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της ομάδας των χρηστών, και ποια η ποιότητα κοινωνικού κεφαλαίου, όπως αυτή εκφράζεται με βάση τον βαθμό εμπιστοσύνης και την ύπαρξη συλλογικού ήθους και εμπειρίας;
3. Ποια δομή διακυβέρνησης του πόρου προτιμούν και εμπιστεύονται οι χρήστες και ποιες θεσμικές ρυθμίσεις προκρίνουν ως σημαντικότερες για τη διατήρηση και την αειφορία του;
4. Ποιες είναι οι πεποιθήσεις των χρηστών για την προοπτική της αυτοδιαχείρισης και πόσο πρόθυμοι είναι να συμπράξουν προς αυτή την κατεύθυνση;

4.4. Μεθοδολογία της έρευνας

Προκειμένου να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα συγκεντρώθηκαν πρωτογενή δεδομένα μέσω ποσοτικής έρευνας. Η ποσοτική έρευνα χρησιμοποιείται στις κοινωνικές επιστήμες, για την καταγραφή θέσεων, απόψεων και χαρακτηριστικών μιας πληθυσμιακής ομάδας και την ερμηνεία ενός κοινωνικού θέματος με την ανάλυση αριθμητικών δεδομένων. Η συνηθέστερη μέθοδος που ακολουθείται είναι η δειγματοληπτική, όπου συγκεντρώνονται δεδομένα από συγκεκριμένο πληθυσμιακό δείγμα με τη χρήση ερωτηματολογίου. Τα δεδομένα αυτά αξιοποιούνται από τον ερευνητή προκειμένου να διαγνώσει μια γενική τάση ή να επαληθεύσει μια θεωρητική παραδοχή (Τσώλης, 2013).

Ως ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο, το οποίο συντάχθηκε με τη χρήση του λογισμικού διαχείρισης ερευνών «google forms». Η συγκεκριμένη επιλογή υπαγορεύτηκε κυρίως για λόγους εξοικονόμησης χρόνου και ευκολότερης

πρόσβασης σε μεγαλύτερο αριθμό χρηστών. Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει 36 ερωτήσεις διαφόρων τύπων: πολλαπλής επιλογής κλειστού και ανοιχτού τύπου, όπου δόθηκε η δυνατότητα στον ερωτώμενο να διατυπώσει μια διαφορετική θέση από τις προκαθορισμένες, και ερωτήσεις σημασιολογικής διαφοροποίησης (semantic differential), στις οποίες ο ερωτώμενος κλήθηκε να τοποθετηθεί αξιολογικά σε δοθείσα κλίμακα με αντίθετα χαρακτηριστικά.

Το ερωτηματολόγιο δομήθηκε σε 6 συστατικά μέρη (βλέπε Παράρτημα Α). Το εισαγωγικό σημείωμα ενημερώνει τον ερωτώμενο για τον ερευνητικό σκοπό και την ανωνυμία της έρευνας. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει έξι ερωτήσεις και καταγράφει τη σχέση και τις εκτιμήσεις των χρηστών για το πόρο. Το τρίτο μέρος (οχτώ ερωτήσεις), εξετάζει την ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου. Το τέταρτο μέρος (τέσσερις ερωτήσεις) καταγράφει τις απόψεις των χρηστών αναφορικά με την ενδεδειγμένη διαχείριση του πόρου. Το πέμπτο μέρος περιλαμβάνει εννέα ερωτήσεις σχετικά με τις πεποιθήσεις των χρηστών για την αυτοδιαχείριση και την προθυμία να συμμετάσχουν σε μια τέτοια προσπάθεια. Το τελευταίο μέρος του ερωτηματολογίου (εννιά ερωτήσεις) συγκεντρώνει πληροφορίες για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων (φύλο, ηλικία, εθνικότητα, επίπεδο εκπαίδευσης, απασχόληση, οικογενειακή κατάσταση και πολιτική τοποθέτηση).

Η συλλογή των δεδομένων βασίστηκε στην τεχνική της χιονοστιβάδας (snowball sampling), όπου οι αρχικοί συμμετέχοντες, όπως κομβικά στελέχη και διαχειριστές των κοινωνικών δικτύων facebook των τοπικών συλλόγων, προώθησαν το σύνδεσμο του ερωτηματολογίου σε άλλα μέλη, και αυτοί με τη σειρά τους σε επόμενους, υπό την προϋπόθεση ότι αποτελούν χρήστες. Δεδομένου ότι το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε σε ηλεκτρονική μορφή, και διαμοιράστηκε μέσω του κοινωνικού δικτύου facebook, ο πληθυσμός της έρευνας περιορίζεται σε χρήστες με δυνατότητα να διαχειρίζονται smartphones και ηλεκτρονικά δεδομένα. Η συλλογή δεδομένων με αυτόν τον τρόπο ενέχει ασφαλώς τον κίνδυνο ελλιπούς κάλυψης για συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, ιδίως άτομα μεγαλύτερης ηλικίας και χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, καθώς έχουν περιορισμένη πρόσβαση στα συγκεκριμένα μέσα. Ωστόσο ο αριθμός των ανθρώπων αυτών έχει σήμερα περιοριστεί σημαντικά, καθώς όπως προκύπτει από τα τελευταία στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ πάνω από το 85% των νοικοκυριών και ανθρώπων κάθε ηλικίας από 16-74 ετών, χρησιμοποιεί σε τακτική βάση ηλεκτρονικά μέσα που συνδέονται στο διαδίκτυο (ΕΛΣΤΑΤ, 2021).

Η δειγματοληψία ορίζεται ως δειγματοληψία ευκολίας (convenience sampling), καθώς δεν υπήρξε κάποιος συστηματικός τρόπος επιλογής του δείγματος, με σαφώς προσδιορισμένο στατιστικό πληθυσμό. Δεν είναι ακριβές το πλήθος των ατόμων που έλαβε γνώση της διεξαγωγής της έρευνας, αλλά μέσα από προσωπικές συζητήσεις της ερευνήτριας με τις ομάδες εκτιμάται ότι κάλυπταν το σύνολο των ανθρώπων που σχετίζονται με τον πόρο. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε το χρονικό διάστημα από 01/11/2024 έως 30/11/2024. Ο αριθμός των ολοκληρωμένων έγκυρων ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν φτάνει τα 119. Ο αριθμός αυτός κρίνεται επαρκής, καθώς η έρευνα δεν αποσκοπεί στην γενίκευση των εξαχθέντων συμπερασμάτων σε πανελλήνιο επίπεδο, αλλά αφορά στην περιοχή μελέτης. Ακολουθεί η παρουσίαση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν βάσει των υποβληθέντων απαντήσεων, τα οποία αποδίδονται με περιγραφική ανάλυση και χρήση γραφημάτων.

4.5. Παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων

4.5.1. Χαρακτηριστικά του δείγματος

Ο αριθμός των έγκυρων ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν ήταν 119. Από τους ερωτηθέντες το 56,3% ήταν άνδρες και το 41,2% ήταν γυναίκες. (βλ. Πίνακα 1). Η ηλικιακή κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα κυμαίνεται, με κύρια ηλικιακή ομάδα αυτή των 40-49 ετών (31,1%), ακολουθούμενη από αυτή των 30-39 (28,6%) και μέσο όρο ηλικίας τα 42,3 έτη. Αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση των ερωτηθέντων, από τα δεδομένα της έρευνας προκύπτει ότι 58,0% είναι έγγαμοι. Ποσοστό 47,9% έχει παιδιά και 52,1% δεν έχει. Το μορφωτικό επίπεδο των ερωτηθέντων χαρακτηρίζεται υψηλό καθώς ποσοστό 39,5 είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό 26,0 διαθέτει επιπρόσθετα μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών. Η πλειονότητα έχει πλήρη απασχόληση (74,8%). Οι περισσότεροι δηλώνουν μεσαίου εισοδήματος (ποσοστό 35,3%), ενώ ακολουθούν όσοι προσδιορίζονται ως μεσαίου προς υψηλού εισοδήματος (17,7%) και χαμηλού προς μεσαίου εισοδήματος (15,1%). Αναφορικά με την ιδεολογική τους θέση το 85,0 των ερωτηθέντων τοποθετείται από αριστερά έως το κέντρο, με το 34,5% να τοποθετείται στη μέση της κλίμακας. Όλοι οι ερωτηθέντες είναι Έλληνες πολίτες. Στην παρούσα έρευνα τα χαρακτηριστικά αυτά χρησιμοποιούνται, τόσο ως ανεξάρτητες μεταβλητές, δηλαδή ως στοιχεία που ενδεχομένως επηρεάζουν τις απόψεις και στάσεις των

υποκειμένων της έρευνας αναφορικά με την ενδεδειγμένη διαχείριση του πόρου και την προοπτική της αυτοδιαχείρισης, όσο και ως εξαρτημένες μεταβλητές, για την εκτίμηση του βαθμού ομοιογένειας στην υπό διερεύνηση «κοινότητα» των χρηστών των μονοπατιών της περιοχής.

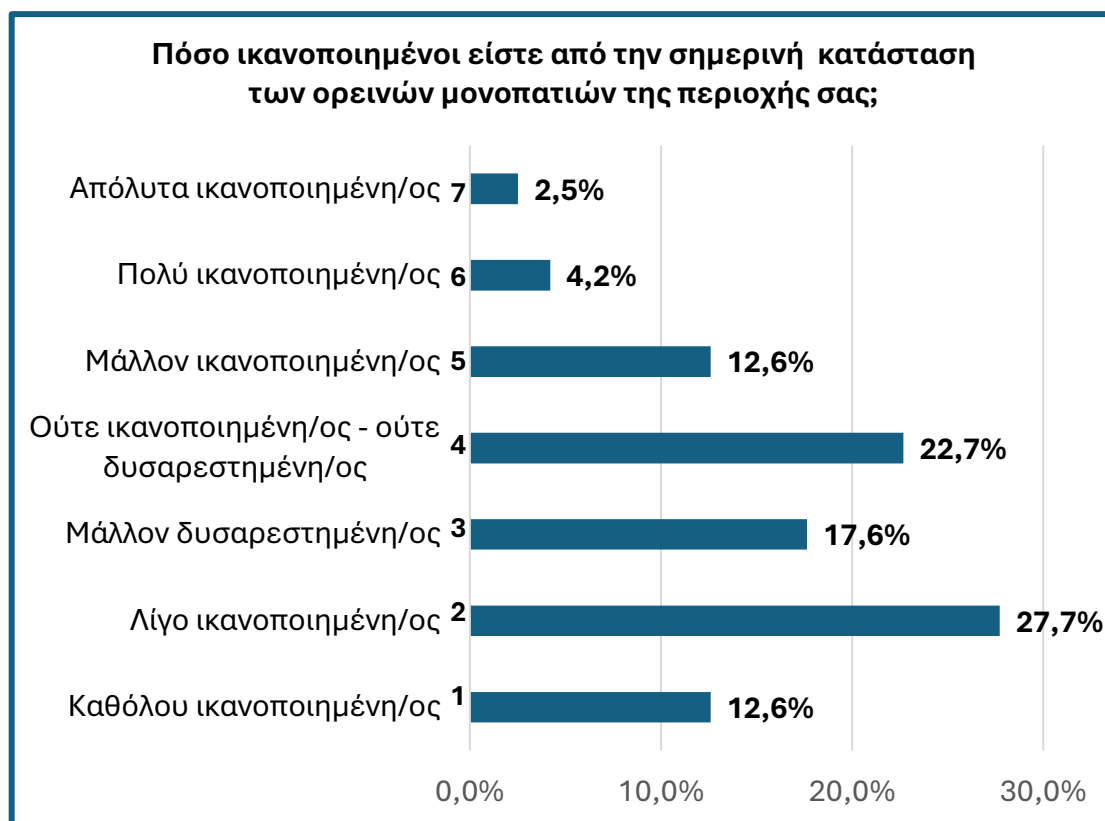
Πίνακας 1-Χαρακτηριστικά του δείγματος

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ		ΠΟΣΟΣΤΟ	ΣΥΝΟΛΟ	Μ.Ο.
ΦΥΛΟ	Άνδρες	56,3%	67	
	Γυναίκες	41,2%	49	
	Απροσδιόριστο	2,5%	3	
ΗΛΙΚΙΑ	<30	12,6%	15	42,3
	30-39	28,6%	34	
	40-49	31,1%	37	
	50-59	17,7%	21	
	>60	10,1%	12	
ΟΙΚ. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	Άγαμος/η	31,1%	37	
	Διαζευγμένος/η	2,5%	3	
	Έγγαμος/η	58,0%	69	
	Ελεύθερη συμβίωση	7,6%	9	
	Χήρος/α	0,8%	1	
ΠΑΙΔΙΑ	Με παιδιά	47,9%	57	
	Χωρίς παιδιά	52,1%	62	
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	Δημοτικό	1,7%	2	4,6
	Γυμνάσιο	1,7%	2	
	Λύκειο	20,2%	24	
	Τεχνική Σχολή	10,9%	13	
	Πανεπιστήμιο/ΤΕΙ	39,5%	47	
	Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό	26,1%	31	
ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ	Ελληνική	100%	119	
ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	Άνεργος/η	5,9%	7	3,8
	Μερική απασχόληση	7,6%	9	
	Οικιακά	0,8%	1	
	Πλήρης απασχόληση	74,8%	89	
	Συνταξιούχος	5,9%	7	
	Φοιτητής/τρια	5,0%	6	
ΕΙΣΟΔΗΜΑ	1-Πολύ χαμηλό	3,4%	4	3,7
	2-Χαμηλό	21,0%	25	
	3-Χαμηλό προς μεσαίο	15,1%	18	
	4-Μεσαίο	35,3%	42	
	5-Μεσαίο προς υψηλό	17,7%	21	
	6-Υψηλό	6,7%	8	
	7-Πολύ υψηλό	0,8%	1	
ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ	1-ΑΡΙΣΤΕΡΑ	13,5%	16	3,4
	2	10,1%	12	
	3	26,9%	32	
	4-ΚΕΝΤΡΟ	34,5%	41	
	5	9,2%	11	
	6	2,5%	3	
	7-ΔΕΞΙΑ	3,4%	4	

4.5.2. Η σχέση με τον πόρο

Οι πρώτες τρεις ερωτήσεις αποτιμούν την εκτίμηση των χρηστών αναφορικά με την υφιστάμενη κατάσταση του πόρου, την απειλή υποβάθμισή του και το κίνδυνο καταστροφής του στο άμεσο μέλλον. Οι χρήστες εμφανίζονται διχασμένοι με τους περισσότερους (27,7%) να δηλώνουν λίγο ικανοποιημένοι. Επισημαίνεται ωστόσο ότι το ποσοστό των χρηστών που είναι πολύ έως απόλυτα ικανοποιημένοι με την υπάρχουσα κατάσταση είναι μόλις 6,7% (Γράφημα 1). Η διαφοροποίηση στην εκτίμηση της κατάστασης του πόρου πιθανώς οφείλεται στα διαφορετικά κριτήρια και το βαθμό ελαστικότητας του κάθε ερωτώμενου για το πως θα έπρεπε να είναι ένα καλά συντηρημένο μονοπάτι, όπου για άλλους ταυτίζεται απλώς με την προσβασιμότητά του, ενώ για άλλους συμπεριλαμβάνει πρόσθετους παράγοντες, όπως το μέγεθος του δικτύου, τη σήμανση, τη χαρτογράφηση, την προβολή και την ανάδειξή του, κλπ.

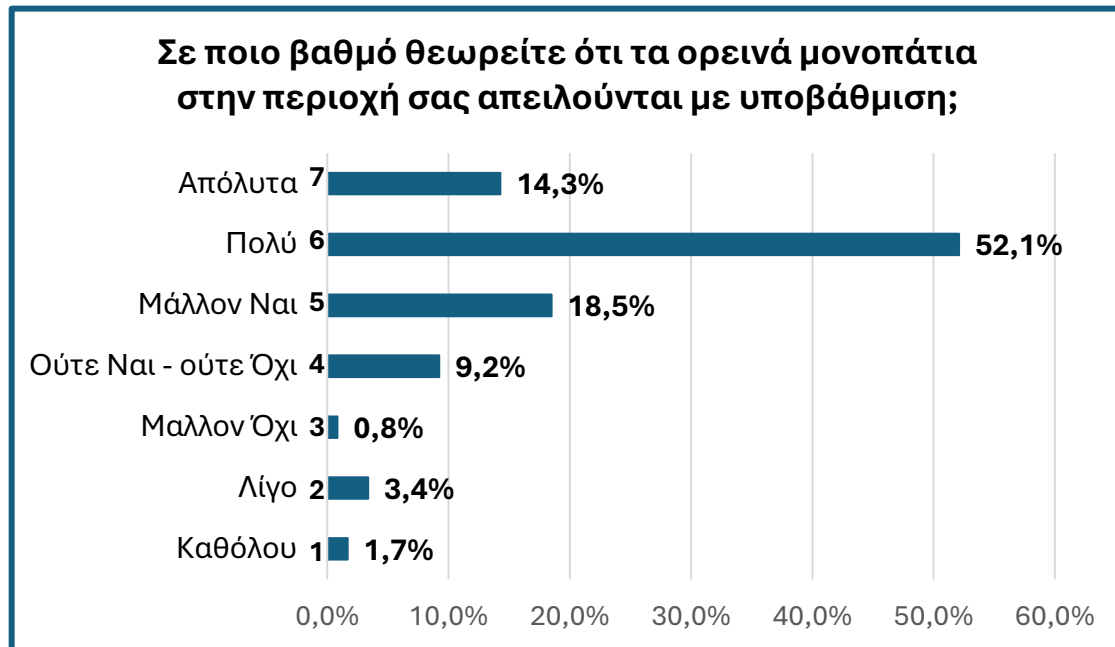
Γράφημα 1-Η κατάσταση του πόρου



Μ.Ο. 3.2 - Τ.Α. 1.50

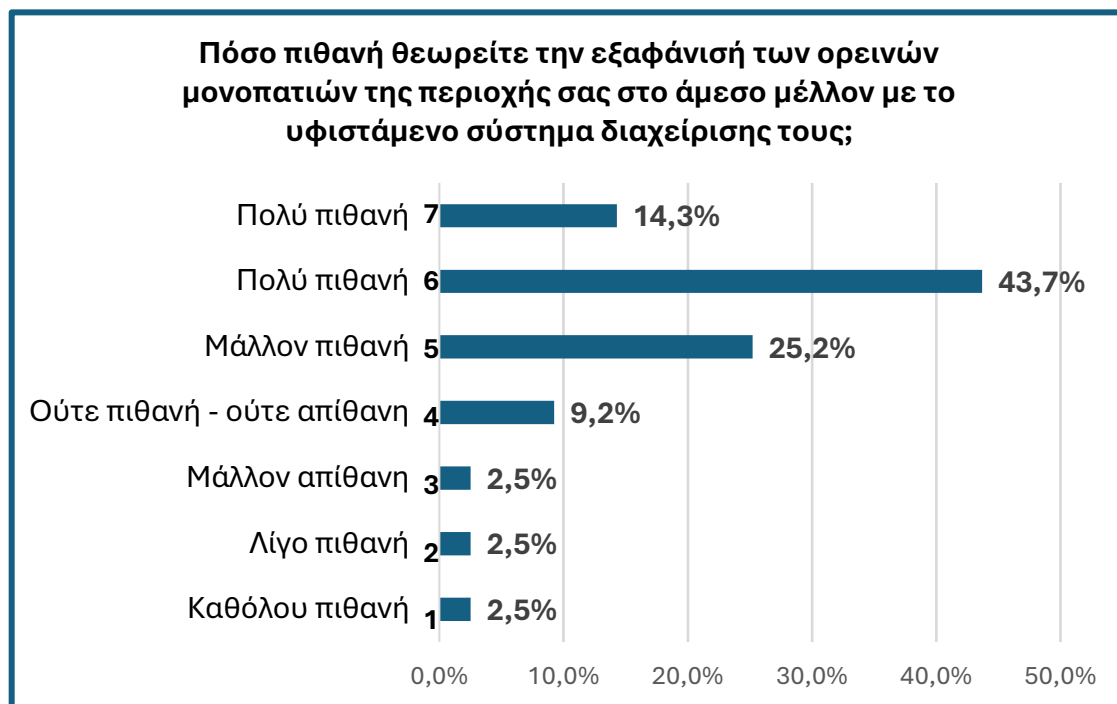
Οι επόμενες δύο ερωτήσεις εξετάζουν τις εκτιμήσεις των χρηστών, αναφορικά με την ύπαρξη απειλής υποβάθμισης ή και εξαφάνισης των μονοπατιών. Οι χρήστες σε ποσοστό 52,1% εκτιμούν ότι είναι πολύ πιθανή η υποβάθμιση του πόρου και το 14,3% απόλυτα πιθανή (Γράφημα 2). Στον αντίποδα, μόλις 1,7% των ερωτηθέντων αποκλείει το ενδεχόμενο της υποβάθμισής τους. Περαιτέρω, η τρίτη ερώτηση εστιάζει στον κίνδυνο εξαφάνισης των μονοπατιών, σε συνάρτηση με το υφιστάμενο πλαίσιο διαχείρισης, με τα αποτελέσματα να υποστηρίζουν αυτά της προηγούμενης ερώτησης. Οι χρήστες κρίνουν σε ποσοστό 83,2% τον κίνδυνο εξαφάνισης των μονοπατιών και συνολικής κατάρρευσης του πόρου μάλλον έως απόλυτα πιθανό, ενώ μόλις 2,5% από τους χρήστες θεωρούν απίθανη την εξαφάνισή τους στο άμεσο μέλλον, με το παρόν πλαίσιο διαχείρισης (Γράφημα 3). Η εκτίμηση της μεγάλης πλειονότητας των ερωτηθέντων ότι ο πόρος βρίσκεται σε κίνδυνο, είναι δηλωτική αφενός της αμφισβήτησης του υφιστάμενου καθεστώτος διαχείρισης, που δεν αποδίδει τα επιζητούμενα από τους χρήστες αποτελέσματα και δευτερευόντως πιθανά της σύνδεσης και του ενδιαφέροντος των χρηστών για ενεργό δράση.

Γράφημα 2-Η απειλή κατάρρευσης του πόρου



Μ.Ο. 5.5 – Τ.Α. 1.23

Γράφημα 3-Η απειλή κατάρρευσης του πόρου



Μ.Ο. 5.4 – Τ.Α. 1.29

Στην τέταρτη ερώτηση οι χρήστες καλούνται να προσδιορίσουν πόσο συχνά χρησιμοποιούν τα μονοπάτια με ένα ποσοστό 26,1% να απαντά ότι κάνει χρήση τους τουλάχιστον 1-2 φορές τον μήνα, το 25,2% ότι τα χρησιμοποιεί τουλάχιστον 1 φορά την εβδομάδα, ενώ το υπόλοιπο 45,4% μόνο 1-2 φορές τον χρόνο (Γράφημα 4). Τα ποσοστά αυτά φανερώνουν ότι τα μονοπάτια βρίσκονται σε συστηματική και τακτική χρήση, καλύπτοντας ποικίλες ανάγκες για την φυσική και ψυχική ευεξία των χρηστών.

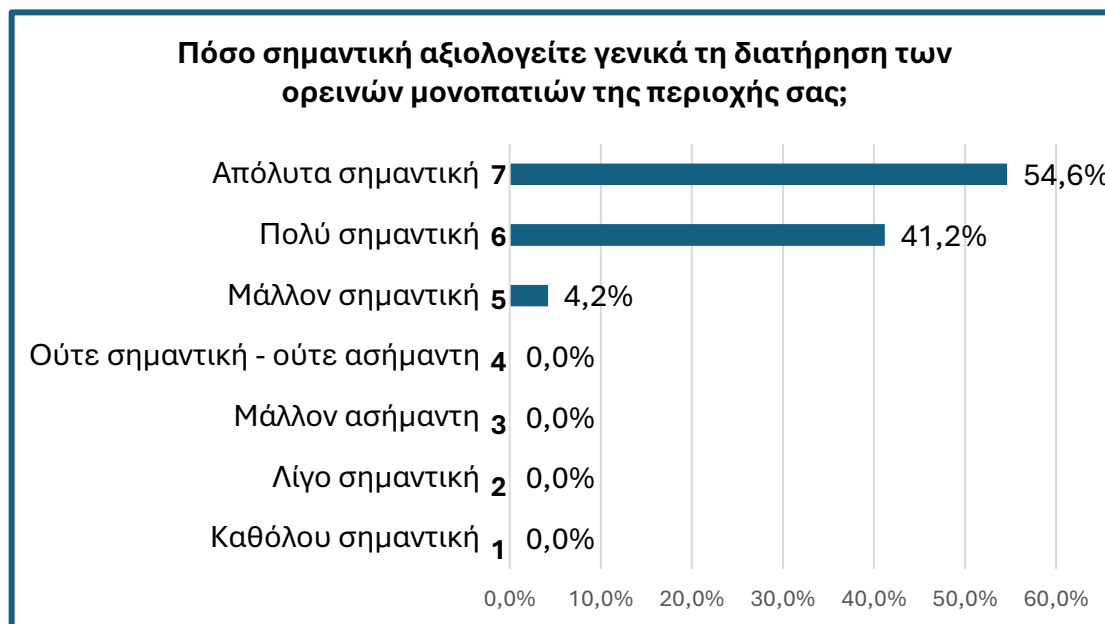
Γράφημα 4-Συχνότητα χρήσης



M.O. 2.8 – T.A. 0.89

Στην πέμπτη ερώτηση οι χρήστες κλήθηκαν να αξιολογήσουν τη σημασία διατήρησης των ορεινών μονοπατιών της περιοχής τους με το σύνολο σχεδόν των ερωτηθέντων (95,8%) να επιβεβαιώνουν την μεγάλη σπουδαιότητα του πόρου (Γράφημα 5), που ασφαλώς καταδεικνύει τον μεγάλο βαθμό εξάρτησης των χρηστών από τον πόρο και τον ισχυρό και ζωντανό δεσμό που διατηρούν σε σχέση με αυτόν. Το ποσοστό είναι επίσης δηλωτικό της παρουσίας ισχυρού κινήτρου για την συμμετοχή και ανάληψη συλλογικής ευθύνης διαχείρισής του.

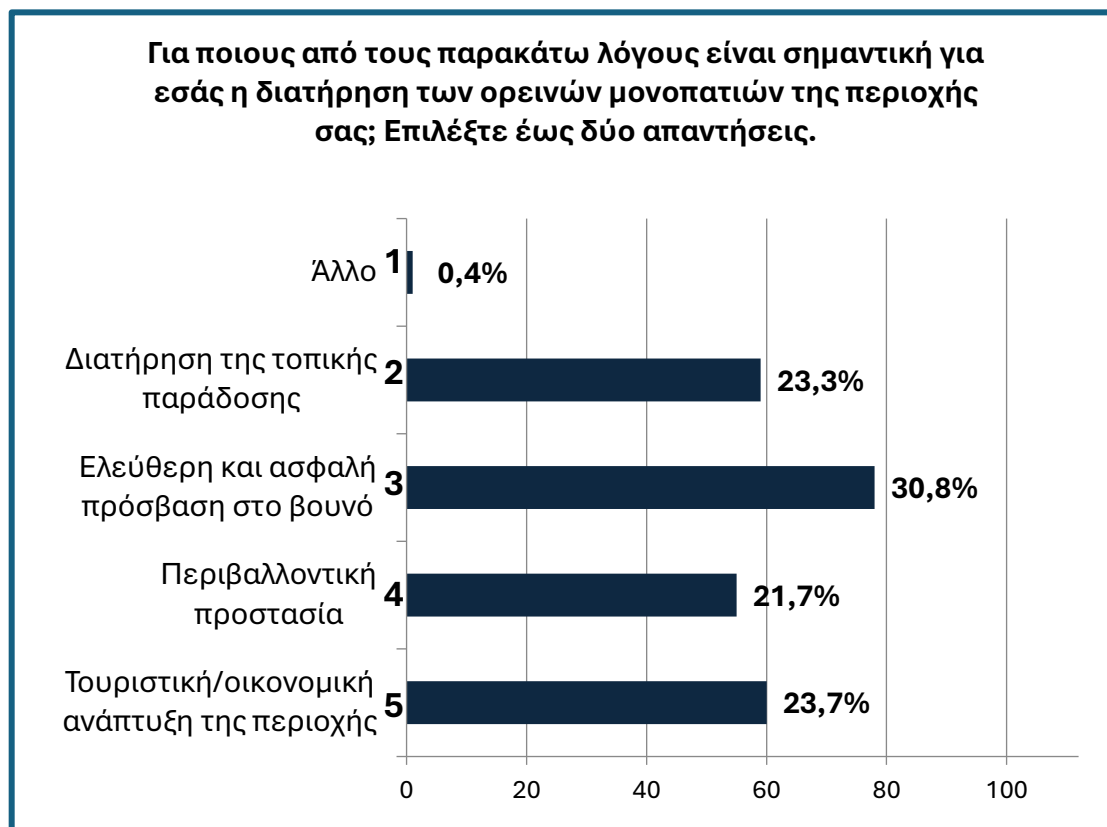
Γράφημα 5-Σπουδαιότητα μονοπατιών



Μ.Ο. 6.5 – Τ.Α. 0.58

Στην επόμενη ερώτηση ζητήθηκε από τους χρήστες να προσδιορίσουν τους λόγους για τους οποίους αποδίδουν αξία στη διατηρησιμότητα του πόρου των μονοπατιών. Παρατηρείται ότι σε ποσοστό 30,8% οι χρήστες προκρίνουν την ελεύθερη και ασφαλή πρόσβαση στο βουνό, επιλογή που συνάδει από την ολοένα αυξανόμενη τάση για οικειοποίηση του ορεινού τοπίου και άμεσης επαφής με την φύση. Μεγάλο μέρος επίσης των χρηστών (23,7%) διαβλέπει στη διατήρηση των ορεινών μονοπατιών της περιοχής, προοπτικές τουριστικής και οικονομικής ανάπτυξης της. Ποσοστό 23,3% των χρηστών κρίνει σημαντική τη διατήρηση των μονοπατιών για λόγους διάσωσης της τοπικής παράδοσης, ως αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας και της τοπικής κουλτούρας και πολιτιστικής ταυτότητας της κοινότητας (Γράφημα 6).

Γράφημα 6-Λόγοι διατήρησης



Μ.Ο. 3.5 – Τ.Α. 1.10

Στην ερώτηση που ακολουθεί, οι χρήστες καλούνται να προσδιορίσουν τον βαθμό στον οποίον αισθάνονται ως μέλη μιας εν δυνάμει κοινότητας με επίκεντρο το ενδιαφέρον για τα ορεινά μονοπάτια. Οι χρήστες απαντούν ότι αισθάνονται απολύτως ή πολύ μέλη μιας τέτοιας κοινότητας σε ποσοστό 50,4%, ενώ το υπόλοιπο 49,6% δεν είναι βέβαιοι ή έχουν λίγο αυτή την αίσθηση (Γράφημα 7).

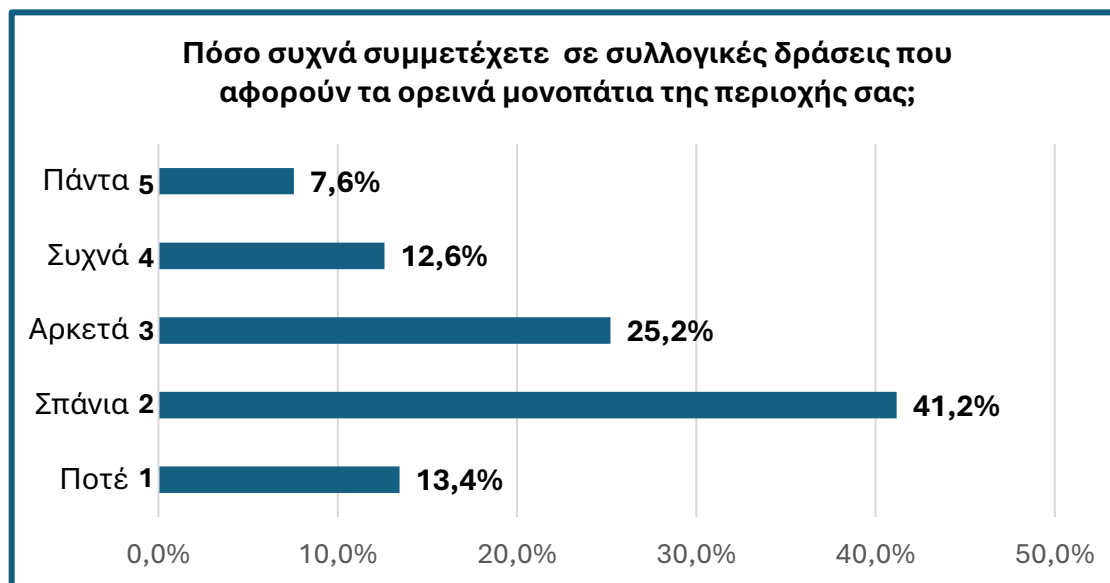
Γράφημα 7-Η αίσθηση του «ανήκειν» στην κοινότητα των χρηστών



Μ.Ο. 3.4 – Τ.Α. 0.96

Η αίσθηση του «ανήκειν» στην κοινότητα συσχετίζεται απολύτως με τις απαντήσεις της επόμενης ερώτησης, που εξετάζει τον βαθμό συμμετοχής σε συλλογικές δράσεις που αφορούν στα μονοπάτια, επιβεβαιώνοντας ότι το κοινωνικό κεφάλαιο δομείται μέσα από την ενεργή συμμετοχή, και τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας, εντός αυτής της διαδικασίας. Η πλειονότητα των χρηστών (41,2%) δηλώνει ότι συμμετέχει σπάνια σε συλλογικές δράσεις για τα μονοπάτια και ένα ποσοστό 13,4% ότι δεν συμμετέχει ποτέ. Ποσοστό 20,2% των χρηστών δηλώνουν ότι λαμβάνουν πάντα ή συχνά μέρος σε παρόμοιες δράσεις, ενώ το 25,2% συμμετέχουν αρκετά. Ως εκ τούτου μπορεί να αναγνωριστεί ένας ενεργός, περιορισμένος αλλά και ταυτόχρονα ικανός πυρήνας δρώντων χρηστών στην περιοχή (Γράφημα 8).

Γράφημα 8-Συμμετοχή σε δράσεις για τα μονοπάτια



Μ.Ο. 2.6 – Τ.Α. 1.10

4.5.3 Η ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου

Οι παρακάτω ερωτήσεις επιχειρούν να διερευνήσουν την ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου, τις σχέσεις μεταξύ των χρηστών, την εμπειρία συλλογικής δράσης και τον βαθμό εμπιστοσύνης. Καθώς η αυτοδιαχείριση προϋποθέτει την ύπαρξη εμπιστοσύνης, η πρώτη ερώτηση μετρά τη διαπροσωπική ή γενική στάση εμπιστοσύνης (general trusting attitude), χρησιμοποιώντας μια κλασική ερώτηση σημασιολογικής διαφοροποίησης έντεκα επιλογών (0-10) με τις ακόλουθες αντιδιαμετρικές θέσεις: «δεν εμπιστεύομαι κάποιον μέχρι να βεβαιωθώ ότι είναι άξιος της εμπιστοσύνης μου» (η οποία εκφράζει επιφυλακτικότητα) και «εμπιστεύομαι κάποιον μέχρι να βεβαιωθώ ότι δεν είναι άξιος της εμπιστοσύνης μου», (η οποία εκφράζει υψηλό βαθμό εμπιστοσύνης). Ποσοστό 20,2% των ερωτηθέντων περιγράφει τον εαυτό του ως ούτε επιφυλακτικό ούτε καχύποπτο, ενώ ένα ποσοστό 13,4% τοποθετείται στο θετικό άκρο της κλίμακας. Ο μέσος όρος γενικής εμπιστοσύνης υπολογίστηκε στο 6,9, αριθμός ιδιαίτερα ψηλός σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο 4,5 (Bodor et al, 2023)

Ακολουθώς, η επόμενη ερώτηση εκτιμά ειδικότερα το βαθμό εμπιστοσύνης των χρηστών προς διάφορους αποδέκτες: κεντρικό κράτος, αυτοδιοίκηση, φίλους, συντοπίτες, άτομα με κοινά ενδιαφέροντα, ΜΚΟ και τοπικούς συλλόγους. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, οι φίλοι είναι η πιο αξιόπιστη ομάδα (με μέση τιμή 7,2), ακολουθούμενη από τα άτομα με κοινά ενδιαφέροντα (7,1) και τους τοπικούς

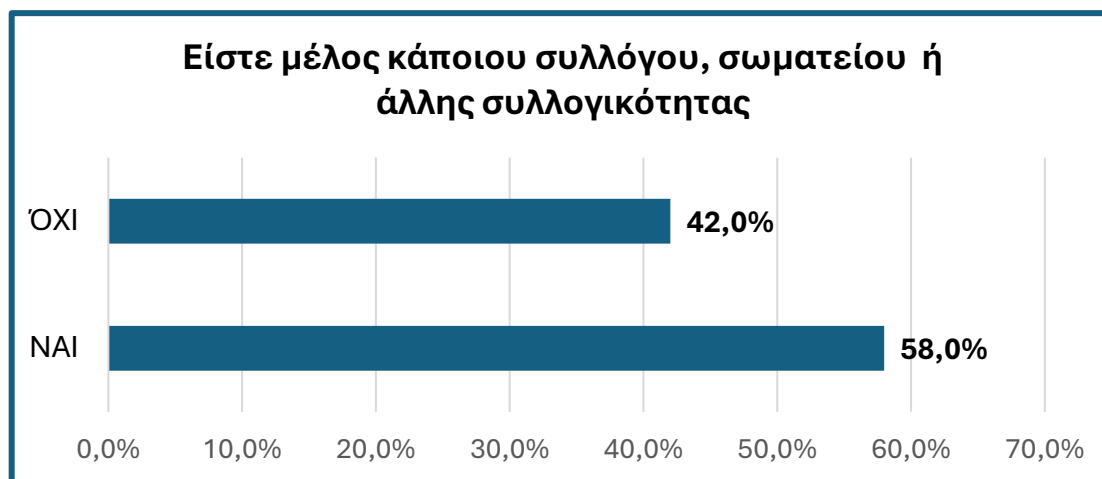
συλλόγους (6,4). Οι ερωτηθέντες είναι καχύποπτοι με την τοπική αυτοδιοίκηση (μέση τιμή 2,8) και ιδιαίτερος με το κεντρικό κράτος (2,0), το οποίο λαμβάνει και τη χαμηλότερη βαθμολογία.

Πίνακας 2-Βαθμός εμπιστοσύνης

	0=Δεν εμπιστεύομαι					10=Εμπιστεύομαι						Μ.Ο.	Τ.Α.
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Γενική εμπιστοσύνη	7,6%	7,6%	4,2%	0,8%	2,5%	20,2%	10,1%	14,3%	16,0%	3,4%	13,4%	6,9	2.9
Κράτος	44,5%	18,5%	13,4%	7,6%	2,5%	5,0%	1,7%	0,0%	5,0%	0,0%	1,7%	2,0	2.3
Τοπική Αυτοδιοίκηση	27,7%	23,5%	14,3%	5,0%	6,7%	9,2%	6,7%	4,2%	0,8%	0,8%	0,8%	2,8	2.4
Φίλους	2,5%	7,6%	12,6%	1,7%	4,2%	7,6%	11,8%	9,2%	19,3%	10,1%	13,4%	7,2	3.0
Συντοπίτες	5,0%	14,3%	8,4%	10,1%	11,8%	12,6%	11,8%	9,2%	10,1%	3,4%	3,4%	5,4	2.7
Άτομα με κοινά ενδιαφέροντα	0,0%	10,9%	11,8%	2,5%	4,2%	6,7%	12,6%	10,1%	19,3%	11,8%	10,1%	7,1	2.9
ΜΚΟ	26,9%	23,5%	4,2%	5,9%	5,9%	10,9%	7,6%	6,7%	5,0%	2,5%	0,8%	3,5	2.8
Τοπικούς συλλόγους	3,4%	15,1%	7,6%	5,0%	3,4%	10,9%	16,0%	12,6%	5,0%	12,6%	8,4%	6,4	3.0

Στη συνέχεια εξετάστηκε η εμπειρία συμμετοχής σε συλλογικότητες κάθε είδους με την πλειονότητα των χρηστών (58%) να δηλώνει ότι συμμετέχει σε συνεταιρισμούς, σωματεία, οργανώσεις κ.λπ. και το 42% ότι δεν συμμετέχει (Γράφημα 9).

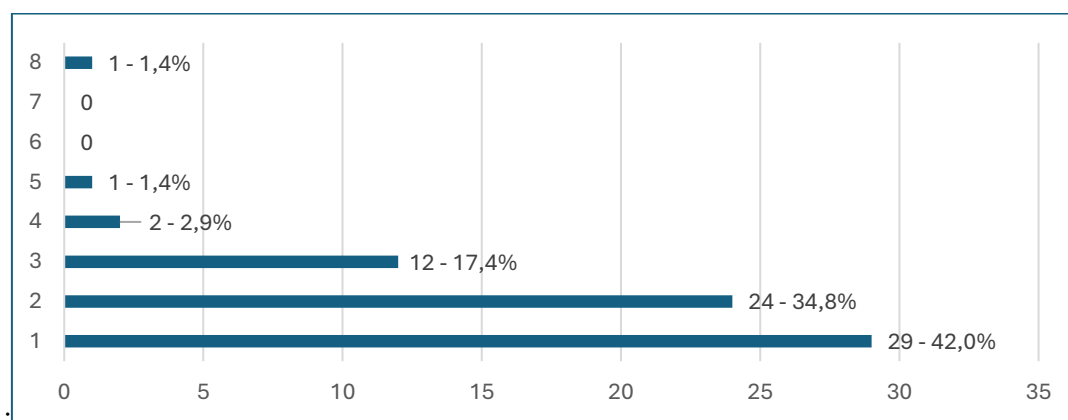
Γράφημα 9-Συμμετοχή σε συλλογικότητες



Από τους 69 που συμμετέχουν σε συλλογικότητες οι 29 συμμετέχουν σε μία τέτοια οργάνωση και οι 24 σε δύο, ενώ οι υπόλοιποι 16 συμμετέχουν σε περισσότερες από τρεις (Γράφημα 10), με μέση εμπειρία συμμετοχής τα 11,9 έτη και έναν από τους ερωτηθέντες να απαντά ότι έχει εμπειρία συμμετοχής 49 ετών (Γράφημα 11).

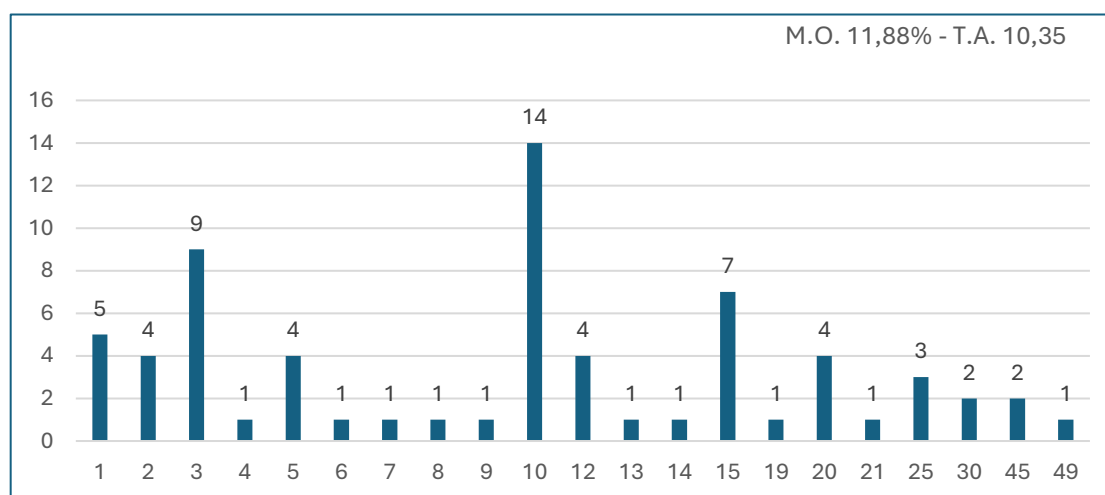
Γράφημα 10-Ένταξη σε Συλλογικότητες

Είστε μέλος κάποιου συλλόγου, σωματείου ή άλλης συλλογικότητας - Σε πόσα;



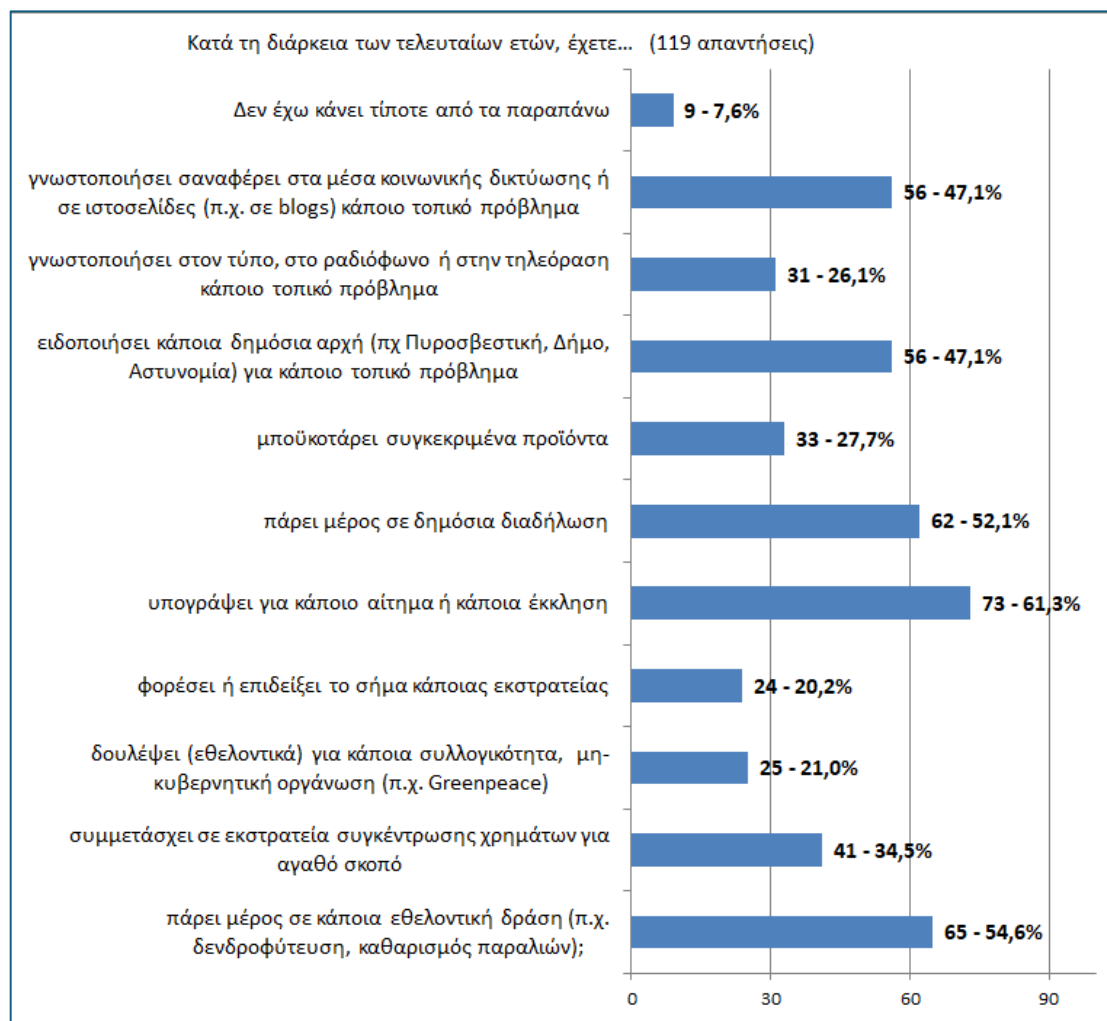
Μ.Ο. 1.9 – Τ.Α. 1.17

Γράφημα 11-Έτη συμμετοχής σε συλλογικότητες



Η τελευταία ερώτηση αυτού του μέρους επιχειρεί να αποτιμήσει την ύπαρξη ήθους συλλογικής ευθύνης στην ομάδα των χρηστών, ζητώντας τους να απαντήσουν εάν έχουν προβεί τα τελευταία έτη σε μια σειρά ενεργειών που προσιδιάζουν στην έννοια του συλλογικού ήθους. Οι περισσότεροι χρήστες (ποσοστό 61,3%) δήλωσε ότι έχει υπογράψει για κάποιο αίτημα ή κάποια έκκληση, το 54,6% ότι έχει πάρει μέρος σε κάποια εθελοντική δράση και το 52,1% ότι έχει συμμετάσχει σε δημόσια διαδήλωση. Ποσοστό 7,6% των ερωτηθέντων δεν έχει εμπλακεί σε καμιά από τις απαριθμούμενες στην ερώτηση ενέργειες.

Γράφημα 12-Συλλογικό ήθος

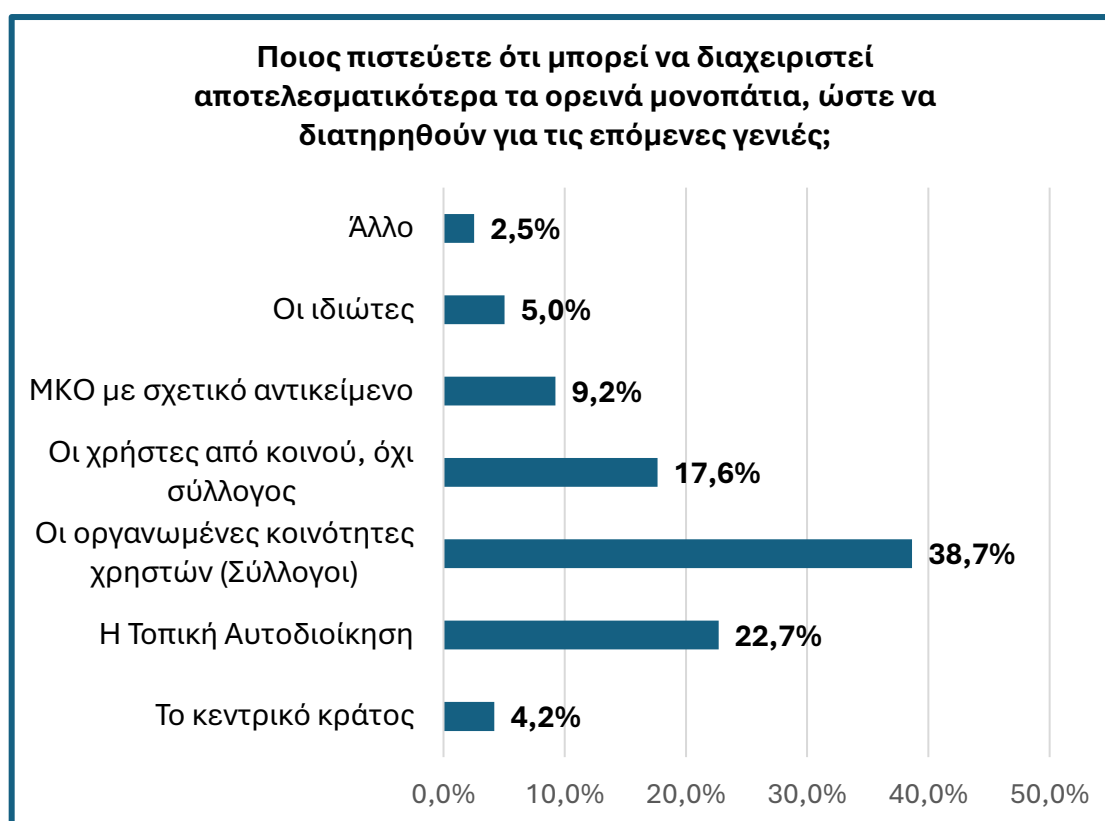


4.5.4 Οι απόψεις για την διαχείριση του πόρου

Στη συνέχεια, οι ερωτηθέντες κλήθηκαν να αξιολογήσουν την ικανότητα διαφόρων φορέων /προσώπων με στόχο την βιωσιμότητα και διατήρηση του πόρου. Τα πρόσωπα αυτά ήταν το κεντρικό κράτος, η τοπική αυτοδιοίκηση, ιδιώτες, τοπικοί σύλλογοι, ομάδες χρηστών από κοινού. Η πλειονότητα, 38,7%, κρίνει ως αποτελεσματικότερη τη διαχείριση από τις οργανωμένες κοινότητες χρηστών (συνλόγους), με τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης να ακολουθούν με ποσοστό 22,7% και τους χρήστες από κοινού να έπονται με ποσοστό 17,6%. Αξίζει να επισημανθεί η αποδοκιμασία τόσο του κεντρικού κράτους όσο και του ιδιωτικού τομέα, ως μη ικανού να διαχειριστούν με επιτυχία και να προστατέψουν τον πόρο (Γράφημα 13). Αντίθετα παρατηρούμε με ενδιαφέρον ότι τοποθετούνται θετικά υπέρ των φορέων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στην εγγύτητα και στην εμπειρία συνεργασίας με τους

φορείς αυτούς. Είναι επίσης πιθανό, η θετική αξιολόγηση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης να σχετίζεται με τη συγκυρία της ανακοίνωσης στις 30/10/2024, της ένταξης των μονοπατιών της περιοχής στο Ταμείο Ανάκαμψης, κατόπιν προτάσεως τους Δήμου Αγρινίου. Γεγονός είναι πάντως ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων θεωρεί ότι καταλληλότερο πρόσωπο για την διαχείριση είναι οι οργανωμένες κοινότητες κάτι που αναδεικνύει έναν βαθμό επιφύλαξης αναφορικά με την ικανότητα των πιο άτυπων κινήσεων βάσης (δηλαδή οι χρήστες από κοινού) να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις ενός τέτοιου εγχειρήματος.

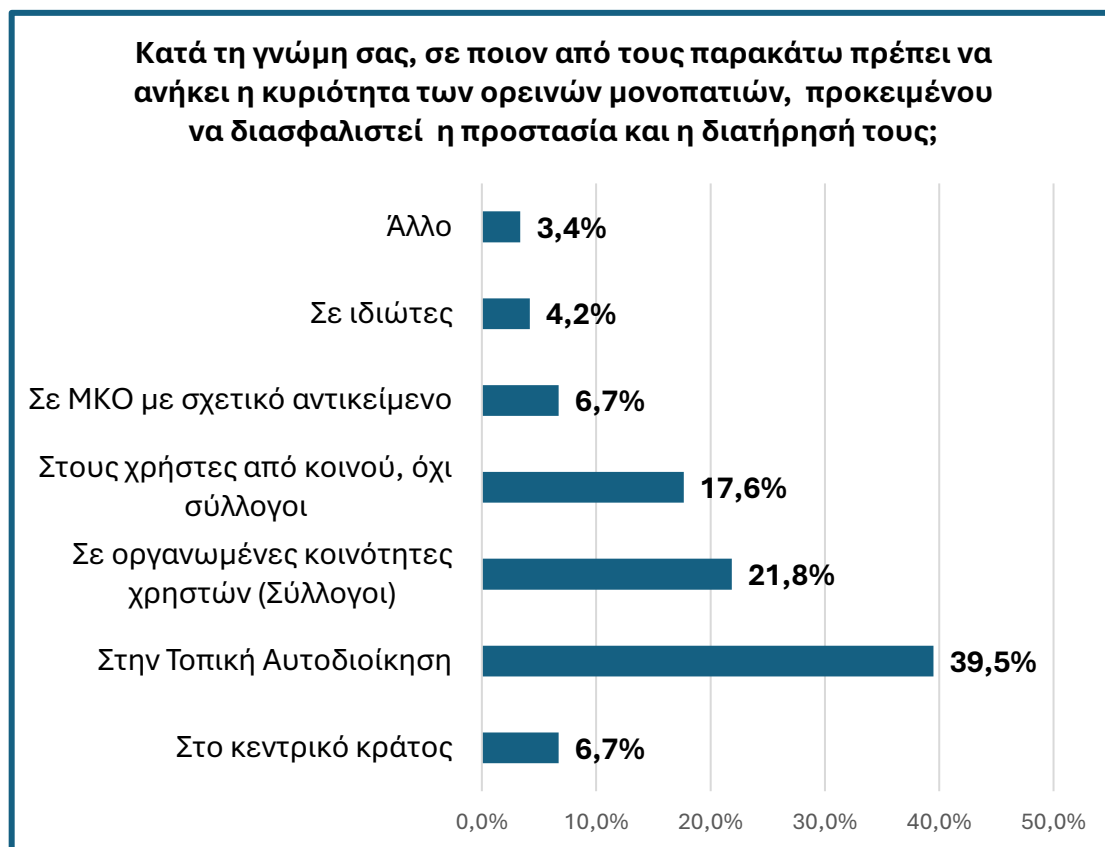
Γράφημα 13-Προτιμητέα μορφή διαχείρισης



Οι επόμενες ερωτήσεις που ακολουθούν εξετάζουν την προτιμητέα κατανομή των περιουσιακών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα, στην πρώτη ερώτηση οι χρήστες ρωτήθηκαν σε ποιον πρέπει να ανήκουν τα ορεινά μονοπάτια προκειμένου να διασφαλιστεί η μακροβιότητα τους, με δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στο κεντρικό κράτος, την τοπική αυτοδιοίκηση, τους ιδιώτες, ΜΚΟ, σε οργανωμένες κοινότητες χρηστών και στους χρήστες από κοινού (συλλογικά). Ένα σημαντικό ποσοστό (39,5%) επιλέγουν την απόδοση των δικαιωμάτων κυριότητας στους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, 21,8% σε οργανωμένες κοινότητες χρηστών και 17,6% στους χρήστες

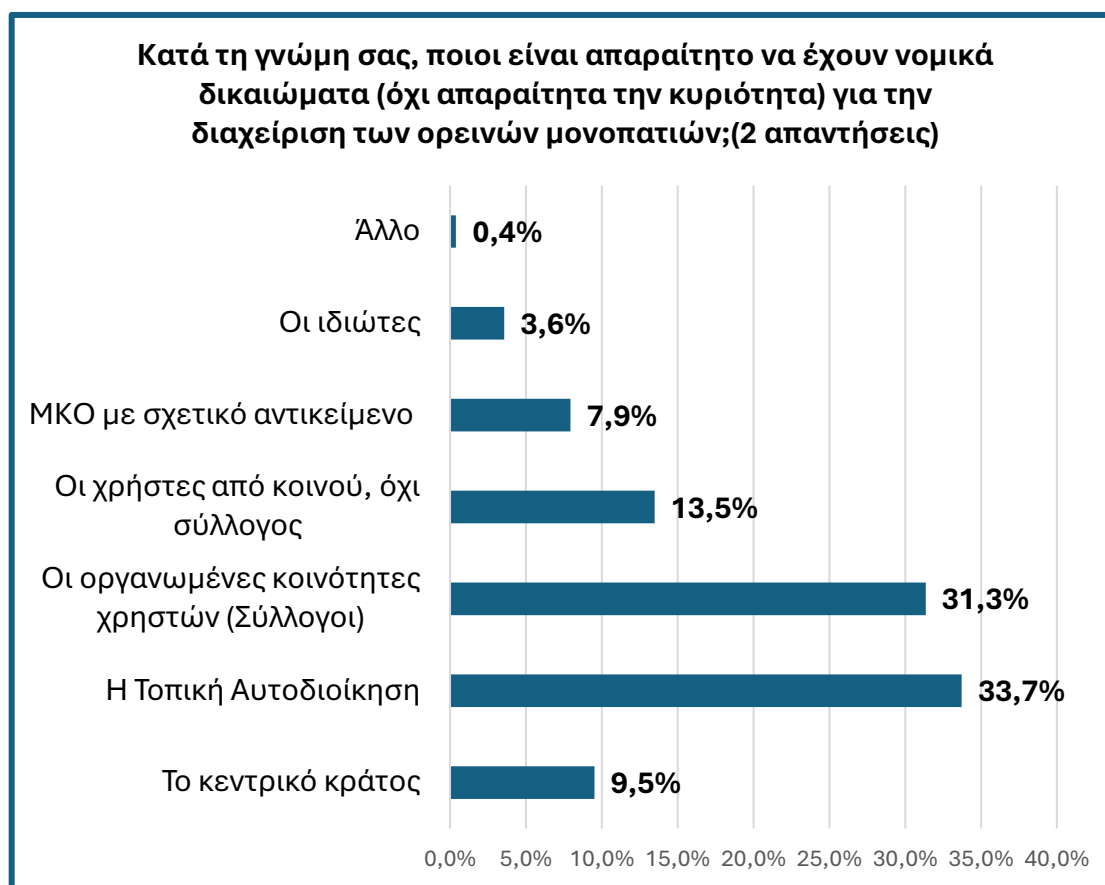
από κοινού, αλλά όχι απαραίτητα σε οργανωμένες κοινότητες. Ενδιαφέρον είναι επίσης το γεγονός ότι ένα πολύ μικρό ποσοστό (5%) επέλεξε την ιδιωτικοποίηση (δηλαδή την απόδοση των μονοπατιών σε ιδιώτες) ως την καταλληλότερη λύση αλλά και στο κεντρικό κράτος (6,7%) (κρατικοποίηση) (Γράφημα 14).

Γράφημα 14-Η διαμόρφωση των περιουσιακών δικαιωμάτων (1)



Στη δεύτερη ερώτηση οι χρήστες κλήθηκαν να απαντήσουν σε ποιους θα πρέπει να αποδοθούν νομικά δικαιώματα, αλλά όχι η κυριότητα, αναφορικά με τη διαχείριση των μονοπατιών. Όπως παρατηρούμε στο Γράφημα 15 η τοπική αυτοδιοίκηση υπερέχει ξανά στην προτίμηση των χρηστών (σε ποσοστό 33,7%), αλλά ακολουθούν πολύ κοντά (σε ποσοστό 31,3%) οι οργανωμένες κοινότητες ακολουθούμενες με σημαντική διαφορά από τους χρήστες από κοινού (ποσοστό 13,5%).

Γράφημα 15-Η διαμόρφωση των περιουσιακών δικαιωμάτων (2)



Στη συνέχεια οι χρήστες κλήθηκαν να αξιολογήσουν μια σειρά ζητημάτων ως προς την σπουδαιότητά τους στην καλύτερη διαχείριση των ορεινών μονοπατιών με όρους βιωσιμότητας του πόρου (πίνακας 3). Με κλίμακα από το 1 έως το 7 (όπου το 1 δηλώνει καθόλου σημαντικό ζήτημα και το 7 πολύ σημαντικό), ως σπουδαιότερα ζητήματα για τη διαχείριση των μονοπατιών κρίθηκαν η καλή συνεργασία και οι σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ των χρηστών (μέση τιμή 5,43) και η ενεργή συμμετοχή των χρηστών (μέση τιμή 5,8). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιλογή επιβολής κυρώσεων στους παραβάτες η οποία ενώ λαμβάνει μέση τιμή πάνω από τη μέση της κλίμακας θεωρείται η λιγότερο σημαντική ρύθμιση, υποδηλώνοντας μια τάση προς τη διαμόρφωση κουλτούρας που βασίζεται στην πρόληψη και τη διαπραγμάτευση αντί για την τιμωρία.

Πίνακας 3-Σημαντικότητα ζητημάτων διαχείρισης

	1= καθόλου σημαντικό 7= πολύ σημαντικό							ΣΥΝΟΛΟ	Μ.Ο.	Τ.Α.
	1	2	3	4	5	6	7			
Παρακολούθηση και έλεγχος τήρησης των κανόνων και των όρων χρήσης	2	8	11	10	18	23	46	118	5,4	1,70
Επιβολή κυρώσεων στους παραβάτες	5	8	13	13	12	14	53	118	5,3	1,91
Καλή συνεργασία και σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ των χρηστών	3	2	8	7	16	28	54	118	5,8	1,52
Ενεργή συμμετοχή των χρηστών	3	3	9	7	14	24	58	118	5,8	1,59
Θεσμική υποστήριξη από το Κράτος	6	6	6	11	15	18	56	118	5,5	1,82
Τεχνο-οικονομική υποστήριξη από το Κράτος ή/και την Τοπική Αυτοδιοίκηση	4	6	7	13	6	24	58	118	5,7	1,75

Καθώς η ερώτηση ήταν πολλαπλής επιλογής ανοικτού τύπου, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες υπήρξαν οι προσθήκες των χρηστών. Ομαδοποιώντας τις απαντήσεις των χρηστών προκύπτει ότι αξιολογούν ως σημαντικά τα παρακάτω ζητήματα:

- 1) το ζήτημα της αξιοποίησης, διατήρησης και μετάδοσης της τοπικής γνώσης: «Η συντήρηση των μονοπατιών με τεχνικές παραδοσιακής αρχιτεκτονικής χωρίς αλλοιώσεις», «Το να υπάρχουν άτομα που έχουν γνώσεις πάνω στο βουνό, ώστε να μπορούν να δείξουν και σε αυτούς που πιθανώς θέλουν να βοηθήσουν αλλά δεν γνωρίζουν»,
- 2) τον κίνδυνο των «περιφράξεων»: «Η κατάργηση των μονοπατιών μέσω της ιδιωτικής εκμετάλλευσης, αφού τα μετατρέπουν σε αυτοκινητόδρομους», «Χαρτογραφική απογραφή τους και καταχώρηση στο κτηματολόγιο ως κοινόχρηστων προκειμένου να μην μπορούν να διακοπούν-καταπατηθούν ή να περιοριστεί η πρόσβαση σε αυτά από διάφορες δραστηριότητες (βλ. επενδύσεις και κατασκευές) που μπορεί να προκύψουν στο μέλλον ή και έχουν ήδη προκύψει σε διάφορες θέσεις»,
- 3) ζητήματα διακυβέρνησης και σχέσεων με το κράτος: «Η προσπάθεια του Κράτους να εκμαυλίσει τον εθελοντισμό και τη συλλογική δράση μέσω της χρηματοδότησης με εξωφρενικά ποσά», «Το ζήτημα είναι ότι διαμορφώνονται

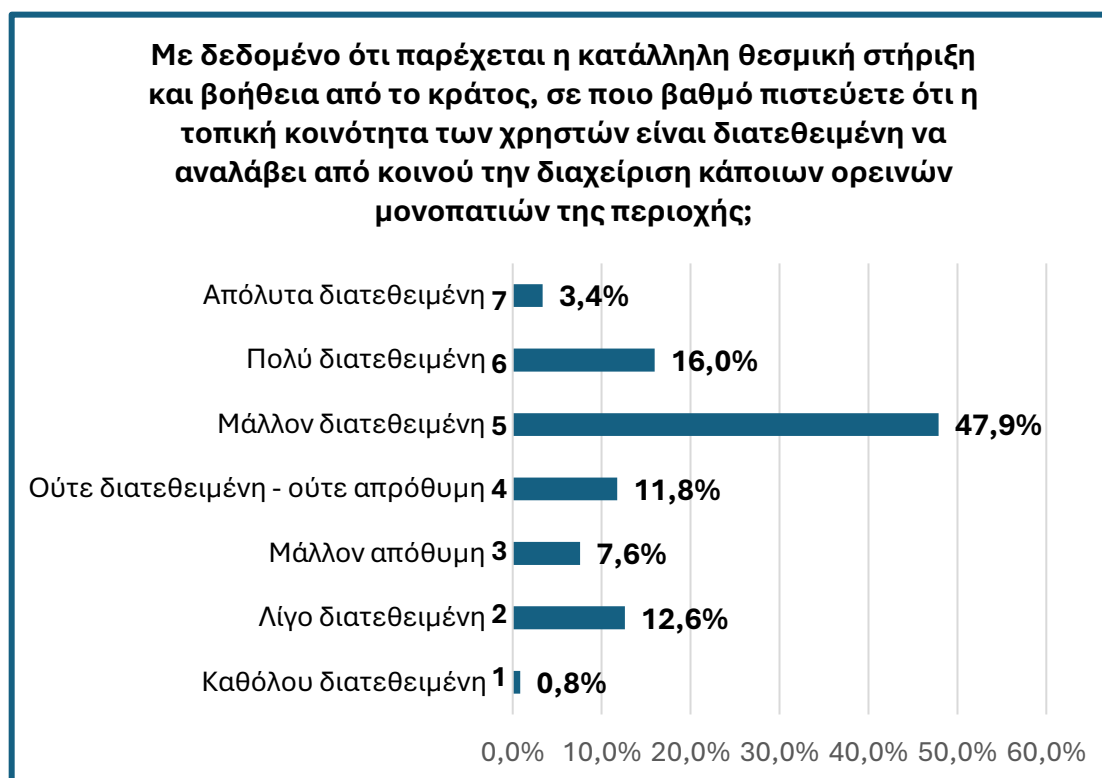
μονοπάτια αλλά δεν συντηρούνται. Το όλο εγχείρημα επαφίεται στην καλή θέληση των τοπικών συλλόγων, οι οποίοι δεν έχουν σταθερή λειτουργία»,

- 4) ζητήματα ενημέρωσης: «Ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας για τη σπουδαιότητα της διατήρησης των μονοπατιών μας», «Προβολή των δράσεων από τα ΜΜΕ».

4.5.5 Η προοπτική της αυτοδιαχείρισης

Το τελευταίο τμήμα της έρευνας αφορά στις στάσεις και αντιλήψεις των χρηστών αναφορικά με την προοπτική της αυτοδιαχείρισης. Η πρώτη ερώτηση αυτού του τμήματος ζητά από τους χρήστες να προσδιορίσουν τον βαθμό που θεωρούν ότι η τοπική κοινότητα των χρηστών είναι διατεθειμένη να αναλάβει από κοινού τη διαχείριση του πόρου. Από αυτούς το μεγαλύτερο ποσοστό (47,9%) εκφράζει μια θετική διάθεση, ωστόσο με κάποια επιφύλαξη για το αν η τοπική κοινότητα είναι ικανή να αναλάβει αυτή την ευθύνη, ενώ σχεδόν το 20% πιστεύει ότι η κοινότητα είναι διατεθειμένη να κινηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση και το 21% δηλώνει απρόθυμο (Γράφημα 16).

Γράφημα 16-Η διάθεση της κοινότητας



Μ.Ο. 4.5 – Τ.Α. 1.33

Στις επόμενες δύο ερωτήσεις εξετάζεται η άποψη των χρηστών σχετικά με την αναγκαιότητα της κρατικής υποστήριξης, προκειμένου μια οργανωμένη κοινότητα να διαχειριστεί με αποτελεσματικό τρόπο τα ορεινά μονοπάτια της περιοχής, με τους περισσότερους από αυτούς να θεωρεί ότι είναι πολύ αναγκαία (39,5%) ή και απόλυτα αναγκαία (32,8%), και μόλις το 3,4% να την θεωρεί περιττή (Γράφημα 17). Οι μορφές κρατικής υποστήριξης που αξιολογούν οι χρήστες ως σημαντικότερες είναι η κρατική χρηματοδότηση και η συνεργασία των κρατικών υπηρεσιών (Γράφημα 18).

Γράφημα 17-Η αναγκαιότητα της κρατικής υποστήριξης



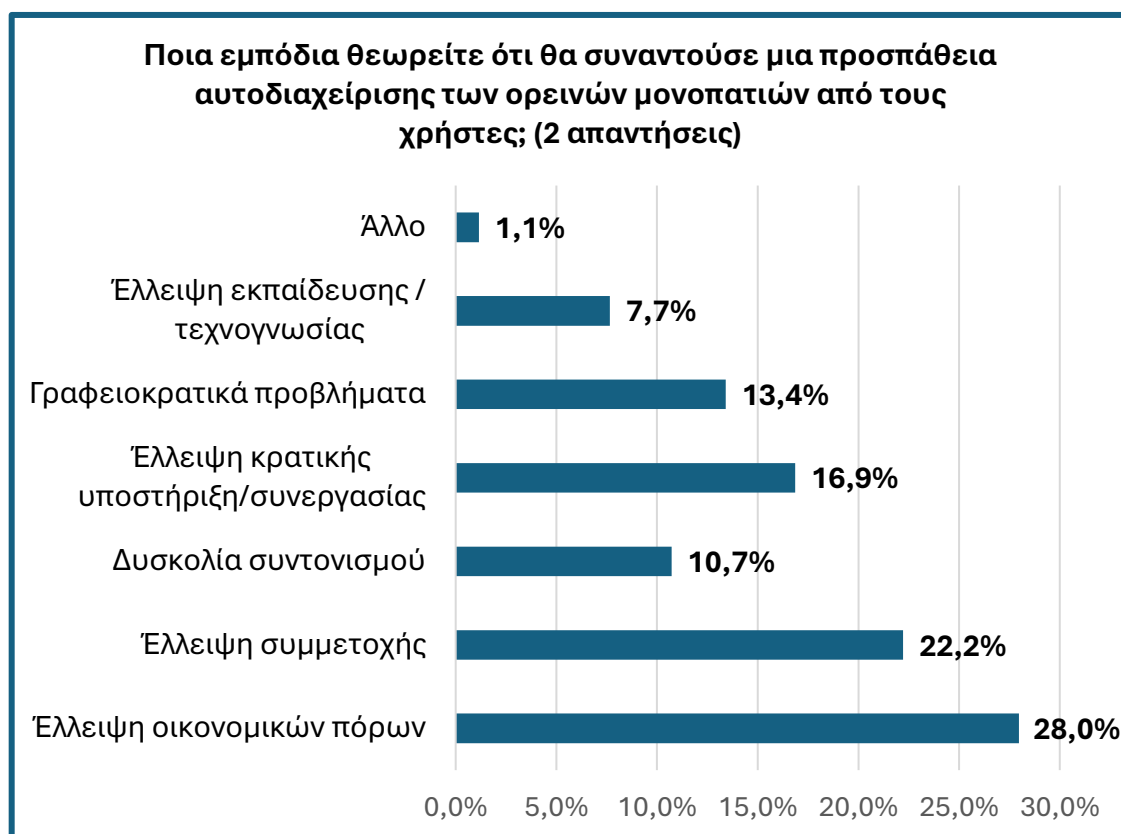
Μ.Ο. 5.8 – Τ.Α. 1.34

Γράφημα 18-Οι σημαντικές μορφές κρατικής υποστήριξης



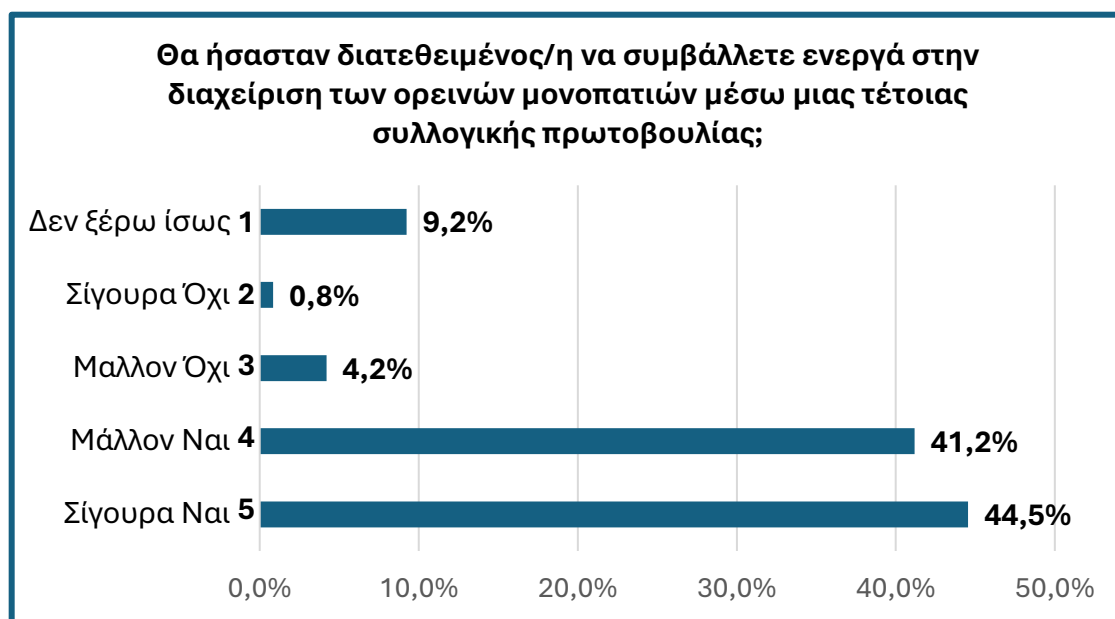
Ζητήθηκε στη συνέχεια από τους χρήστες να προσδιορίσουν τα πιθανά εμπόδια που θα συναντούσε μια προσπάθεια συλλογικής αυτοδιαχείρισης. Σε ποσοστό 28,0% οι χρήστες κρίνουν ως σημαντικότερο εμπόδιο την έλλειψη οικονομικών πόρων, κάτι που συνάδει με την προηγούμενη απάντησή τους αναφορικά με τη σημαντικότητα της οικονομικής ενίσχυσης τέτοιων πρωτοβουλιών. Ακολουθούν η έλλειψη συμμετοχής με ποσοστό 22,2% και έπεται η έλλειψη κρατικής συνεργασίας με ποσοστό 16,9% (Γράφημα 19).

Γράφημα 19-Τα εμπόδια για την αυτοδιαχείριση



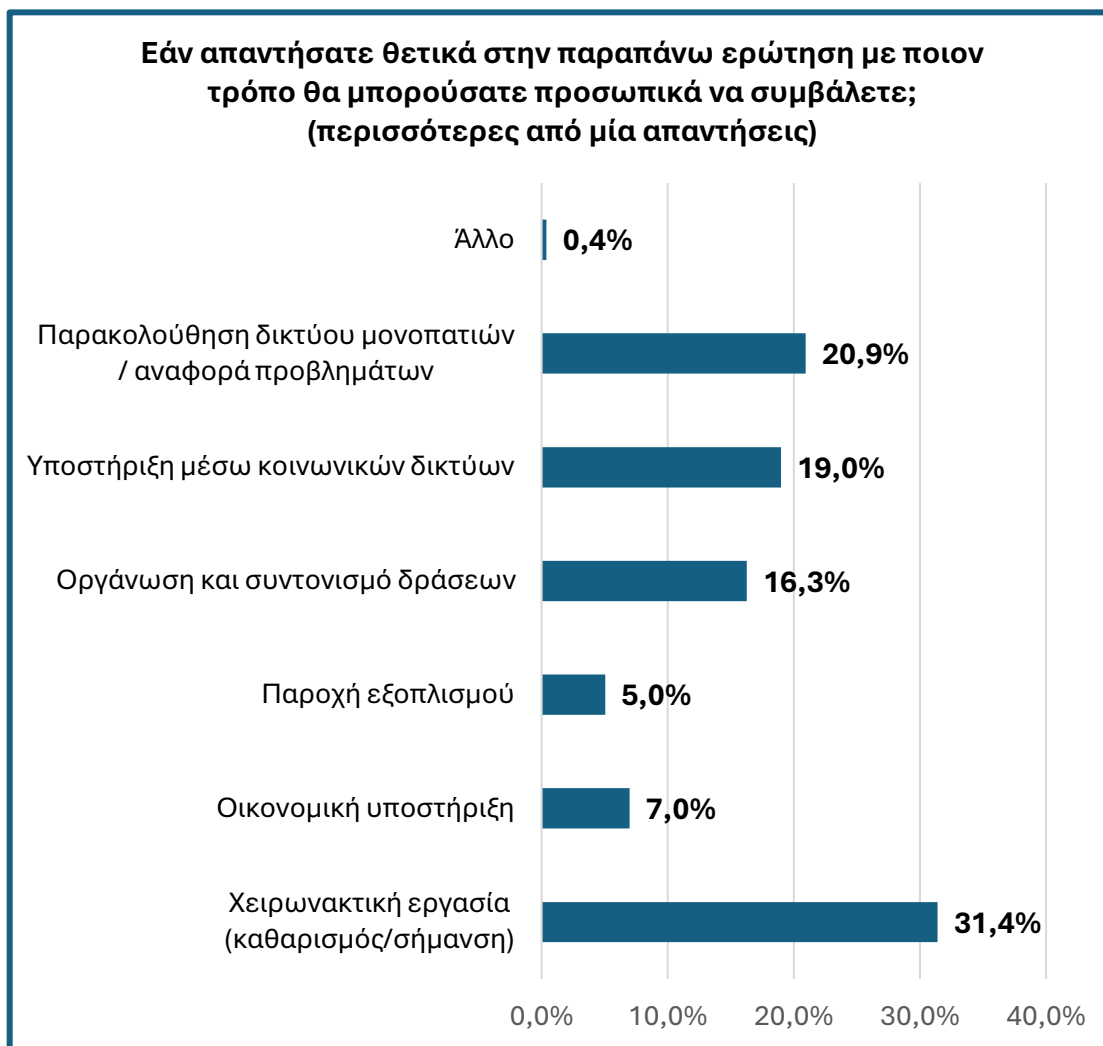
Η ερώτηση που ακολουθεί ερευνά την προθυμία των χρηστών να εμπλακούν προσωπικά σε μια πρωτοβουλία διαχείρισης των ορεινών μονοπατιών της περιοχής. Ένα μεγάλο ποσοστό των χρηστών (44,5%) απαντούν ότι σίγουρα θα συμμετείχαν σε μια τέτοια πρωτοβουλία και ποσοστό 41,2% μάλλον θα λάμβανε μέρος (Γράφημα 20). Προς επίρρωση της διάθεσης αυτής οι χρήστες κλήθηκαν στην συνέχεια να προσδιορίσουν τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να συμβάλλουν, καθώς και τον χρόνο και τα χρήματα που διατίθενται να εισφέρουν σε μια τέτοια προσπάθεια. Η πλειονότητα των χρηστών (ποσοστό 31,4%) δήλωσαν ότι θα συνεισέφεραν με χειρωνακτική εργασία (καθαρισμό, συντήρηση των μονοπατιών) και 20,9% με παρακολούθηση και επιτήρηση του δικτύου (Γράφημα 21). Οι χρήστες δήλωσαν ότι προτίθενται να αφιερώνουν κατά μέσο όρο 10,22 ώρες τον μήνα και 10,5 ευρώ (Γράφημα 21 και 22).

Γράφημα 20-Η διάθεση συμμετοχής των χρηστών

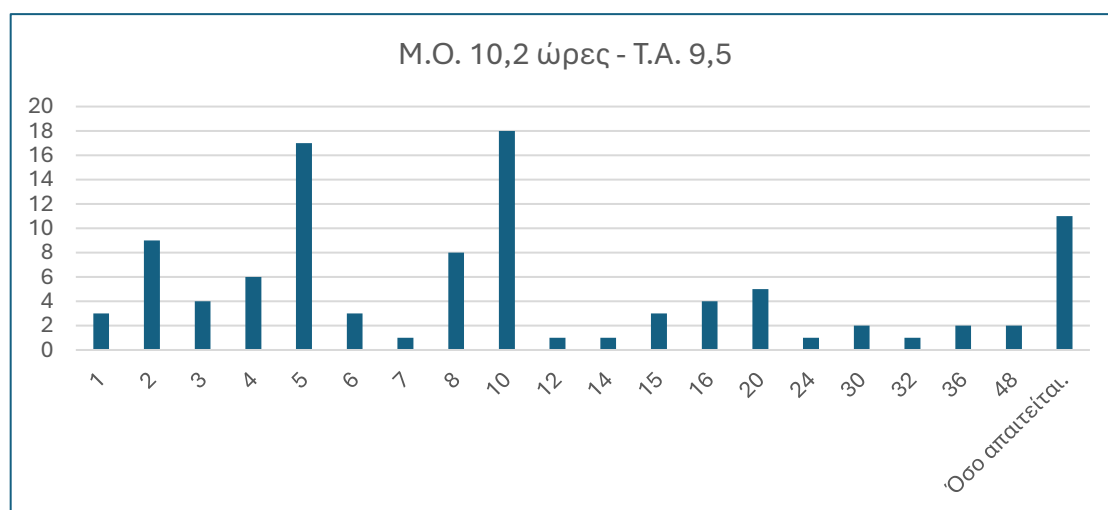


M.O. 4.1 – T.A 1.16

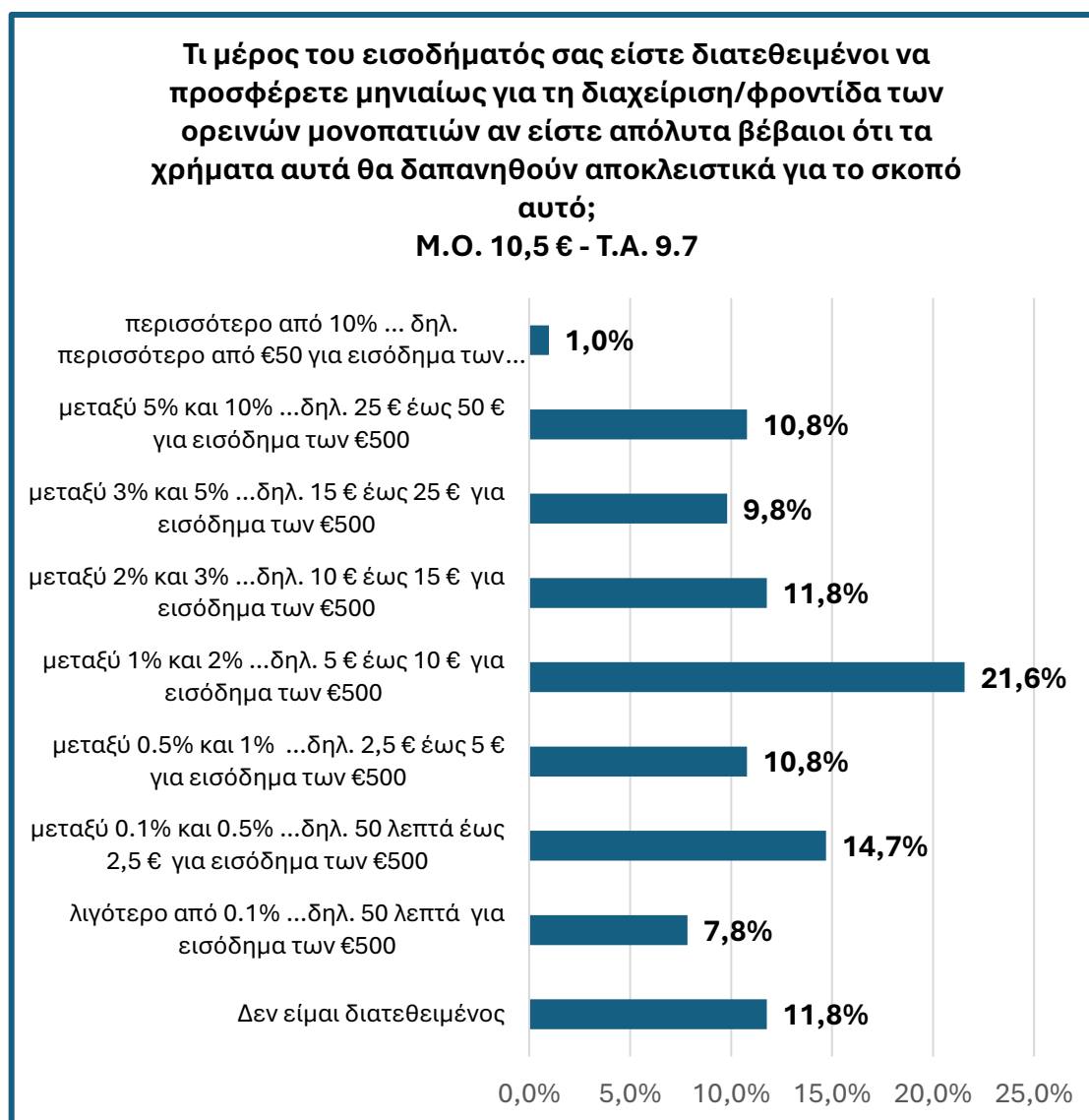
Γράφημα 21-Οι μορφές συμμετοχής



Γράφημα 22-Πρόθεση διάθεσης χρόνου



Γράφημα 23-Πρόθεση διάθεσης χρημάτων



Στην επόμενη ερώτηση οι χρήστες καλούνται να προσδιορίσουν το βασικό κίνητρο για τη συμμετοχή τους. Η πλειοψηφία αυτών (49,6%) έχει ως βασικό κίνητρο την προστασία και διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος. Επίσης μεγάλο μέρος (18,5%) προκρίνει τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, επιβεβαιώνοντας πέραν της αξίας χρήσης, την περιβαλλοντική και πολιτιστική αξία του πόρου. Σημειώνεται ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό προκρίνει το κίνητρο της ενίσχυσης της συνεργασίας και της συνοχής της κοινότητας (Γράφημα 24).

Γράφημα 24-Τα κίνητρα συμμετοχής



4.6.Σύνοψη των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Η παρούσα έρευνα κατέγραψε τις αντιλήψεις και τις απόψεις των χρηστών των μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού Όρους, αναφορικά με μια σειρά ζητημάτων διαχείρισης του πόρου, προς τον σκοπό της διατήρησής του και της επαρκούς κάλυψης των σημερινών και μελλοντικών χρηστών του. Ειδικότερα εξετάστηκε η σχέση των χρηστών με τον πόρο, το κοινωνικό κεφάλαιο, οι απόψεις των χρηστών για την ενδεδειγμένη μορφή διακυβέρνησης του πόρου και την προοπτική της αυτοδιαχείρισης. Οι χρήστες εκτιμούν την υφιστάμενη κατάσταση του πόρου ως μη ικανοποιητική και τον κίνδυνο σοβαρής υποβάθμισης ή εξαφάνισης του εξαιρετικά πιθανό. Η διατήρηση του πόρου κρίνεται πολύ σημαντική κυρίως για λόγους ελεύθερης και ασφαλούς πρόσβασης σε έναν πόρο που χρησιμοποιείται τακτικά, αλλά και για τη διάσωση της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι χρήστες φαίνεται να διαθέτουν εμπειρία συμμετοχής σε συλλογικά όργανα, σωματεία και οργανώσεις, έτσι ενώ διαπιστώνονται χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης ως προς το κεντρικό και τοπικό κράτος, ο βαθμός

εμπιστοσύνης σε άτομα με κοινά ενδιαφέροντα και σε φίλους (αλλά και γενικά προς τους άλλους) είναι υψηλός, υποδηλώνοντας ένα σχετικά ισχυρό κοινωνικό κεφάλαιο. Ως προς την απόδοση της κυριότητας των μονοπατιών, οι χρήστες θεωρούν ότι πρέπει να ανήκουν στην τοπική αυτοδιοίκηση, ενώ νομικά δικαιώματα επί του πόρου, θεωρούν ότι πρέπει να αποδοθούν και στους ίδιους, δηλαδή στους τοπικούς συλλόγους και τις ομάδες χρηστών. Οι χρήστες αξιολογούν τις οργανωμένες ομάδες χρηστών ως πλέον ικανούς για να διαχειριστούν αειφορικά τον πόρο, αποδοκιμάζοντας την αγορά και το κεντρικό κράτος. Έτσι, στην πλειονότητά τους, οι χρήστες εκφράζονται θετικά, αν και συγκρατημένα, στο να συμμετάσχουν ενεργά σε μια συλλογική πρωτοβουλία διαχείρισης του πόρου, εκτιμώντας πως η χρηματική ενίσχυση από τη μεριά του κράτους και η συνεργασία των τοπικών υπηρεσιών θα βοηθούσε στην εδραίωση τέτοιων πρωτοβουλιών. Στο πλαίσιο αυτό οι χρήστες φαίνονται διατεθειμένοι να δαπανήσουν τόσο προσωπικό χρόνο όσο και χρηματικούς πόρους προς την επίτευξη αυτού του σκοπού.

5. Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να προσεγγίσει τα ορεινά μονοπάτια της περιοχής του Δυτικού Παναιτωλικού Όρους μέσα από την οπτική των κοινών και να διερευνήσει τις απόψεις και εκτιμήσεις των χρηστών, σχετικά με τους κινδύνους που απειλούν τον πόρο στην παρούσα κατάσταση καθώς και την ωριμότητα των χρηστών να λειτουργήσουν ως κοινότητα και να αναλάβουν πρωτοβουλίες αυτοδιαχείρισης. Υπό το πρίσμα αυτό, εξετάστηκε το θεωρητικό πλαίσιο των κοινών, ως μία εναλλακτική δομή διακυβέρνησης των συλλογικών πόρων πέρα από το δίπολο κράτους-αγοράς. Η προσέγγιση αυτή προτείνει ένα διαφορετικό μοντέλο διαχείρισης βασισμένο στις τοπικές κοινότητες, όπου οι αξίες της συλλογικότητας, της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της κοινής ευθύνης διαμορφώνουν ένα πλαίσιο οργάνωσης που μπορεί να διασφαλίσει την ανθεκτικότητα και την μακροπρόθεσμη διατήρηση των κοινών πόρων.

Η βιβλιογραφία έχει αναδείξει μια σειρά από στοιχεία, αναφερόμενα ως Αρχές Σχεδίασης, τα οποία φαίνεται να ενισχύουν την διαμόρφωση τέτοιων δομών. Ένα από τα πιο κρίσιμα χαρακτηριστικά είναι η ίδια η κοινότητα, με τη συνοχή της, τις σχέσεις εμπιστοσύνης και συν εργατικότητας που διαμορφώνονται, καθώς και η δέσμευση που είναι διατεθειμένη να αναλάβει (στη βάση του βαθμού εξάρτησής της από τον πόρο) για την αντιμετώπιση κοινών προκλήσεων με στόχο το συλλογικό όφελος και το κοινό καλό .

Ακολούθως, υπογραμμίστηκε η σημασία των ορεινών μονοπατιών για την κάλυψη των αναγκών των ανθρώπων και την εν γένει ευζωία τους, όπως επίσης για την προστασία του φυσικού οικοσυστήματος. Τεκμηριώθηκε η φύση του ως κοινόχρηστος πόρος και επισημάνθηκε ο κίνδυνος της «τραγωδίας», δηλαδή της σοβαρής υποβάθμισης ή και εξαφάνισης, στον οποίον υπόκειται, υπό συνθήκες ανεξέλεγκτης χρήσης ή και εγκατάλειψης. Σκιαγραφήθηκε το ισχύον ελληνικό ρυθμιστικό πλαίσιο των ορεινών μονοπατιών, το οποίο αξιολογήθηκε ως αλυσιτελές - δεδομένων των παθογενειών της δημόσιας διοίκησης - και συγχρόνως περιοριστικό και αποθαρρυντικό της ανάπτυξης δομών συλλογικής διαχείρισης. Τέλος, εξετάστηκαν οι προκλήσεις αλλά και οι προοπτικές μιας τέτοιας δυνατότητας, που μπορεί, λαμβάνοντας υπόψιν την τοπική γνώση και τις τοπικές ιδιαιτερότητες, να διασφαλίσει τη βιωσιμότητα του πόρου και την κάλυψη των αναγκών των τωρινών και μελλοντικών χρηστών, με το χαμηλότερο οικονομικό κόστος και το μέγιστο κοινωνικό όφελος.

Η έρευνα στηρίχθηκε στο αναλυτικό σχήμα Κοινωνικό και Οικολογικό Σύστημα (ΚΟΣ), εστιάζοντας στο υποσύστημα των δρώντων (παικτών) και επιχείρησε να καταγράψει την οπτική και τις πεποιθήσεις των χρηστών των μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού όρους για ζητήματα διακυβέρνησης τους και την προοπτική της συγκρότησης δομών αυτοδιαχείρισης. Συγκεκριμένα, τα θέματα τα οποία εξετάστηκαν, περιλαμβάνουν τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των παικτών, την ομοιογένεια της «κοινότητας» των ενδιαφερομένων ατόμων, τη σημασία που αποδίδουν στον πόρο και την εξάρτησή τους από αυτόν. Επίσης, την εμπειρία αυτοοργάνωσης που διαθέτουν και τον βαθμό εμπιστοσύνης που επιδεικνύουν στις σχέσεις τους, ως έκφραση της ποιότητας του κοινωνικού κεφαλαίου, τις δομές που εμπιστεύονται και κρίνουν καταλληλότερες για την διακυβέρνηση του πόρου, τις απόψεις τους για τη συλλογική αυτοδιαχείριση και τέλος, τη διάθεσή τους να συμμετάσχουν σε μια κοινή από τα κάτω δράση, για την αποτελεσματική και βιώσιμη διαχείριση του πόρου.

Η ανάλυση των πρωτογενών δεδομένων που συγκεντρώθηκαν, κατέδειξε τα παρακάτω βασικά ευρήματα: Οι χρήστες, σχεδόν καθολικά, αξιολογούν τον πόρο ως απολύτως σημαντικό για την ευημερία τους, ιδίως για λόγους ελεύθερης και ασφαλούς πρόσβασης στο ορεινό τοπίο, τον οποίο μάλιστα χρησιμοποιούν σε πολύ τακτική βάση. Ταυτόχρονα, αξιολογούν ως ιδιαίτερος υψηλό τον κίνδυνο υποβάθμισης και καταστροφής του με την παρούσα διαχείριση, κρίση που αφενός είναι δηλωτική της εξάρτησης των τοπικών χρηστών από τον πόρο και της πρόσληψης του ως εξαντλήσιμου και πεπερασμένου, αφετέρου τεκμηριώνει την ύπαρξη κινήτρου, για τη διαχείριση του πόρου ως κοινού. Παράλληλα εγείρουν σοβαρές ενστάσεις ως προς την αποτελεσματικότητα του υφιστάμενου καθεστώτος διαχείρισης και την μακροήμερευση του πόρου.

Αναζητώντας τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ομάδας των χρηστών των μονοπατιών της περιοχής, καταγράφεται η ύπαρξη μιας διαμορφωμένης ή έστω διαμορφούμενης κοινοτικής συνείδησης, με υψηλό βαθμό εμπιστοσύνης και κοινωνικού κεφαλαίου, όπου οι χρήστες αντιλαμβάνονται σε αξιόλογο βαθμό τον εαυτό τους ως μέλη μιας θεσμικά οργανωμένης κοινότητας, με επίκεντρο τα ορεινά μονοπάτια. Εντοπίστηκε ακόμη η παρουσία ενός περιορισμένου αλλά ικανού σε μέγεθος πυρήνα χρηστών, που συμμετέχει ήδη τακτικά σε συλλογικές δράσεις συντήρησης των μονοπατιών. Επιπλέον, το μεγαλύτερο μέρος αυτής της «κοινότητας» διαθέτει σημαντική εμπειρία

συλλογικής δράσης από τη συμμετοχή του σε μία ή και περισσότερες συλλογικότητες, διαπίστωση που αξιολογείται θετικά στην προοπτική της αυτοδιαχείρισης. Εξετάζοντας περαιτέρω την ομοιογένεια στο εσωτερικό της ομάδας των χρηστών, επισημαίνονται πέραν της εξάρτησης από τον πόρο, τα κοινά κίνητρα -κυρίως περιβαλλοντικής και πολιτιστικής κατεύθυνσης- και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και η πολιτική τοποθέτηση.

Από την άλλη, ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα που αναδεικνύεται από την έρευνα είναι η επιφυλακτικότητα των χρηστών να λειτουργήσουν αυτόνομα χωρίς της κρατική αρωγή. Θεωρούν ότι ο πόρος πρέπει να αποδοθεί ιδιοκτησιακά στην τοπική κοινωνία στο πρόσωπο της αυτοδιοίκησης, ενώ παράλληλα να δοθούν νομικά δικαιώματα διαχείρισης σε οργανωμένες ομάδες χρηστών. Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό βλέπουν το κράτος ως συνοδοιπόρο, σύμμαχο και υποστηρικτή της προσπάθειας τους, επιζητώντας την έμπρακτη στήριξη του είτε μέσω της συνεργασίας με κρατικές υπηρεσίες, είτε μέσω οικονομικής ενίσχυσης αυτών των πρωτοβουλιών.

Ως προς την προοπτική της αυτοδιαχείρισης, οι χρήστες εμφανίζονται σε μεγάλο ποσοστό πρόθυμοι να εμπλακούν σε μια προσπάθεια συλλογικής διαχείρισης των μονοπατιών, αναλαμβάνοντας συγχρόνως τις υποχρεώσεις και τη δέσμευση που η επιλογή αυτή συνεπάγεται τόσο σε επίπεδο διάθεσης προσωπικού χρόνου όσο και οικονομικών πόρων. Ωστόσο, η προθυμία αυτή φαίνεται να τελεί υπό την προϋπόθεση της κρατικής δέσμευσης και υποστήριξης, ενδεχομένως ως απόρροια της έλλειψης εμπιστοσύνης προς το κράτος και του φόβου υπαναχώρησής του, η οποία θα άφηνε το εγχείρημα μετέωρο και χωρίς θεσμική κατοχύρωση. Πράγματι, λαμβάνοντας υπόψη τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην ελληνική κοινωνία μετά την κρίση, η κοινοτική διαχείριση των ορεινών μονοπατιών δύσκολα μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητα από κάποια μορφή συνεργασίας ή σύμπραξης με το κράτος. Ωστόσο περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να καταδείξει εάν το αίτημα για κρατική υποστήριξη αποτυπώνει, αφενός, την ανάγκη θεσμικής εγγύησης και, αφετέρου, ενδεχόμενη τάση ανάδυσης συμπεριφορών «λαθρεπιβάτη» ή αμφιβολιών σχετικά με την ικανότητα της κοινότητας να αναλάβει πλήρως αυτόνομο ρόλο στη διαχείριση ενός ιδιαίτερου πόρου, δεδομένης της απουσίας προηγούμενων ανάλογων εγχειρημάτων στην ελληνική πραγματικότητα.

Από τη μελέτη της βιβλιογραφίας κατέστη σαφές ότι, η επιλογή της αυτοδιαχείρισης, έναντι της κρατικής διαχείρισης ή της αγοράς, επηρεάζεται επίσης από μια σειρά

συνθηκών και μεταβλητών που σχετίζονται με τον πόρο, τους δρώντες, τις δυναμικές και τους θεσμούς στο πλαίσιο αυτό, αλλά και από το συγκεκριμένο, δηλαδή το ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, στο οποίο είναι αυτά ενθικευμένα. Αναντίρητα, οι χρήστες των ορεινών μονοπατιών της περιοχής, με την αγάπη τους για τον πόρο και την βιωτική γνώση τους γι' αυτόν, μπορούν να συμβάλουν αποφασιστικά στη διατήρηση των ορεινών μονοπατιών, εξασφαλίζοντας την προστασία τους για τις επόμενες γενιές. Η επιλογή της αυτοδιαχείρισης και ο θεσμός των κοινών θα μπορούσαν πράγματι να αποτελέσουν την επωφέλεστερη μορφή διαχείρισης του περιβαλλοντικού πόρου των μονοπατιών. Στο υπό εξέταση ωστόσο χωροχρονικό πλαίσιο, η θεσμική στήριξη και βεβαιότητα αποτελεί μάλλον ένα ουσιαστικό στοιχείο για την μετάβαση σε ένα εναλλακτικό παράδειγμα διακυβέρνησης.

Συνεπώς, συντρέχει η ανάγκη προσαρμογής και βελτίωσης της υπάρχουσας νομοθεσίας και η διαμόρφωση θεσμών που θα συμπεριλάβουν τις τοπικές κοινότητες και τους χρήστες τόσο στον σχεδιασμό όσο και την υλοποίηση των πολιτικών που αφορούν τα ορεινά μονοπάτια. Σε αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσε να επεκταθεί ο θεσμός των Σ.Ε.Π.Ο.Δ., ώστε να λειτουργούν σε τοπικό επίπεδο ορεινών κοινοτήτων, αντί σε επίπεδο νομού, αναλαμβάνοντας συγχρόνως πέραν των γνωμοδοτικών και αποφασιστικών αρμοδιοτήτων. Επίσης, προτείνεται η παροχή κινήτρων και οικονομικής/τεχνικής υποστήριξης και εκπαίδευσης για τη δημιουργία τοπικών ομάδων υποστήριξης φροντίδας και επιμελητείας των μονοπατιών. Αυτές οι συμπράξεις, με το όρο της ισότιμης συνεργασίας και της διατήρησης της ανεξαρτησίας των κοινών θα «μπολιάσουν», τις δομές του δημοσίου με τις αρχές και τις αξίες των κοινών και θα εκπαιδεύσουν την κοινότητα για την ανάδυση αποτελεσματικών συνεργατικών δομών διαχείρισης.

Ολοκληρώνοντας, είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι η παρούσα έρευνα αντιλαμβάνεται τους μεθοδολογικούς περιορισμούς της και δεν αποσκοπεί στην γενίκευση των εξαχθέντων συμπερασμάτων της. Αποτελεί μάλλον μια «απεικόνιση» των δεδομένων συνθηκών της περιοχής μελέτης κατά τον χρόνο διεξαγωγής της έρευνας. Ωστόσο, τα εξαχθέντα συμπεράσματα θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη κατανόηση του πόσο συναρτώμενη είναι η θέση των ανθρώπων απέναντι στα κοινά με το χωροχρονικό οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο και συγχρόνως να αποτελέσουν την αφορμή για συζήτηση και αναστοχασμό για τη δυνατότητά μας να απελευθερώσουμε τις δημιουργικές μας δυνάμεις και να υπερβούμε τη λογική της ιεραρχικής

διακυβέρνησης, ώστε από παθητικούς καταναλωτές υποτυπώδους ποιότητας κρατικών υπηρεσιών, να γίνουμε συλλογικοί θεματοφύλακες των πόρων που αγαπούμε και χρειαζόμαστε.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Agrawal, A., 2001. Common property institutions and sustainable governance of resources., *World Development*, 29(10), pp. 1649-1672.
- Agrawal, A., 2003. Sustainable governance of common-pool resources: context, methods, and politics.. *Annual review of anthropology*, 32(1), pp. 243-262.
- Arvanitidis, P. & Sofiadis, C. 2023. The Byzantine monastery as a Commons. *Revista de Historia Industrial — Industrial History Review*, 32(89), pp.107–142
- Arvanitidis, P. A. & Papagiannitsis, G. 2024. Community and informal institutions in reforms under crises: the odyssey of a 350-year-old functionally credible water commons. *Journal of Institutional Economics*, 20, e33.
- Baland, J.-M. & Platteau, J.-P., 1996. *Halting Degradation of Natural Resources: Is There a Role for Rural Communities?*. Oxford: Claredon, akland: ICS Press.
- Berkes, F., 2004. Rethinking Community-Based Conservation. *ESSAYS*, Ιούλιος.
- Bodor, Á., Grünhut, Z., Erát, D., & Hegedüs, M. (2023). Reconsidering the Empirical Measurement of Trust towards Unknown Others. *Social Sciences*, 12(10), 583. <https://doi.org/10.3390/socsci12100583>
- Bollier, D. & Helfrich, S., 2015. *Patterns of Commoning*. s.l.:Commons Strategy Group and Off the Common Press.
- Dietz, T., Ostrom, E. & Stern C., P., 2003. The struggle to govern the commons. *Science*, 302(5652), pp. 1907-1912.
- Hardin, G., 1968. The Tragedy of the Commons: The population problem has no technical solution; it requires a fundamental extension in morality. *SCIENCE*, 162(3859), pp. 1243-1248.
- Hardt, M. & Negri, A., 2009. *Commonwealth*. s.l.:Harvard University Press.
- Harvey, D., 2012. *Rebel cities: from the right to the city to the urban revolution*. London-NY: Verso.
- Helfrich, S. & Haas, J., 2009. The Commons: A New Narrative for Our Times. *Heinrich Boell Foundation*, p. 15.
- Hess, C., 2008. *Mapping the New Commons*. s.l., SSRN - Elsevier Available: <https://ssrn.com/abstract=1356835>, p. 75.
- Ingold, T., 2015. *The Life of Lines*. Oxon New York: Routledge.
- Linebaugh, P., 2008. *The Magna Carta manifesto: Liberties and commons for all*. s.l.:University of California Press.

Massimo, D. & Stavrides, S., 2010. Beyond markets or states: Commoning as collective practice. Public interview. *An Architektur*, 23, pp. 4-27.

Olson, M., 1965. The logic of collective action. *Harvard University Press*, p. 198.

Ostrom, E., 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. s.l.:Cambridge University Press.

Ostrom, E., 2005. *Understanding Institutional Diversity*. s.l.:Princeton University Press.

Poteete, A., Janssen, M. & Ostrom, E., 2010. *Collective Action, the Commons, and Multiple Methods in Practice*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Schlager, E. & Ostrom, E., 1992. Property-Rights Regimes and Natural Resources: A Conceptual Analysis. *Land Economics*, 68(3), pp. 249-262.

Stavridis, S., 2016. *Common Space : The city as commons*. s.l.:ZED BOOKS.

Wade, R., 1987. The management of common property resources: collective action as an alternative to privatization or state regulation. *Cambridge Journal of Economics*, 11(2), pp. 96-106.

Wade, R., 1988. Village Republics: Economics Conditions for Collective Action in South India. 29, p. 256.

Ελληνική βιβλιογραφία

Bollier, D., 2013. Η κοινή χρήση ως πρακτική και χρήσιμη εναλλακτική στην αγορά και το κράτος. *BABYLONIA-Αφιέρωμα στα κοινά (Commons)*, 11, σελ 26-32 Available: https://www.babylonia.gr/wp-content/uploads/2015/09/11bab_LOW.pdf ,

Bollier, D., 2016. *Κοινά, Μια σύντομη εισαγωγή*. Αθήνα: Angelus Novu

Bollier, D. & Helfrich, Z., 2022. *Ελεύθερα, Δίκαια και Ζωντανά, Η ανατρεπτική δύναμη των κοινών*. Αθήνα: Νεφέλη.

DeAngelis, M., 2013. *Κοινά, περιφράξεις και κρίσεις*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των ξένων.

DeAngelis, M. & Σταυρίδης, Σ., 2011. Σχετικά με το Νόημα των Κοινών, πέρα από τις Αγορές και τα Κράτη : το Commoning ως μια συλλογική πρακτική. Στο: *Commons vs Crisis*. Θεσσαλονίκη: Rebel, pp. 25-63.

Hardt, M. & Negri, A., 2012. *Να πάρουμε τη σκυτάλη. Διακήρυξη*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Ostrom, E., 2002. *Η Διαχείριση των Κοινών Πόρων*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Αρβανιτίδης, Π., 2017. Τα κοινά ως θεσμός διαχείρισης των κοινών πόρων: Η συμβολή της Έλντορ Όστρομ.. *Κείμενα Οικονομικής & Διεθνοπολιτικής Ανάλυσης κ-ΟΙΔΑ, προΤΑση,II*, Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου.

Αρβανιτίδης, Π. & Νασιώκα, Φ., 2014. Το Τσελιγκάτο: Ένας Θεσμός Επιτυχούς Αυτοδιαχείρισης Των Κοινών. *Το Βήμα Των Κοινωνικών Επιστημών*, 16(64), σελ. 55.

Αρβανιτίδης, Π., Νασιώκα, Φ. & Δημογιάννη, Σ., 2015. Από την κρίση στα κοινά: Ζητήματα αυτοδιαχείρισης στον αγροτικό τομέα. *ΑΕΙΧΩΡΟΣ Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης*, 21, σελ. 55-81.

Αρβανιτίδης, Π. & Παπαγιαννίσης, Γ., 2020. Οι αστικοί υπαίθριοι χώροι ως κοινά: Η περίπτωση του αυτοδιαχειριζόμενου πάρκου Ναυαρίνου. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 24, σελ. 59-98.

Κιουπκιολής, Α., 2014. *Για τα κοινά της ελευθερίας*. Αθήνα: Εξάρχεια.

Κουμπάρου, Δ., 2002. *Το καθεστώς της κοινοτικής ιδιοκτησίας: το παράδειγμα του δάσους του Ράντη στο νησί της Ικαρίας*, s.l.: (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Περιβάλλοντος, Τμήμα Περιβάλλοντος).

Μπριασούλη, Ε., 2023. Τα "κοινά" - πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας και συλλογικής ευθύνης: Έννοιες, προβλήματα και το ζήτημα διαχείρισής τους. *ΑΕΙΧΩΡΟΣ - Κείμενα πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης*, 2(1), σελ. 57.

Τσιτσελίκης, Κ., 2023. *Ο μονόδρομος της ουτοπίας και τα όρια του αδύνατου, Το δικαίωμα των ανθρώπων στα οικουμενικά κοινά*. Αθήνα: Νήσος.

Τσώλης, Γ., 2013. Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης στην κοινωνική έρευνα: από τη θέση περί ριζικής ασυμβατότητας στο συνδυασμό ή την συμπληρωματικότητα των προσεγγίσεων. Στο: Μ. Πουρκός, επιμ. *Δυνατότητες και Όρια της Μείξης των Μεθοδολογιών στην Κοινωνική, Ψυχολογική και Εκπαιδευτική έρευνα*. Αθήνα: Ίων, σελ. 271-292.

Ιστοσελίδες

agrinioculture.gr, 2023. *Agrinioculture*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.agrinioculture.gr/2023/06/14/124-chlm-monopation-sto-panaitoliko-oros/>

Euro_Axes_S.A._Consulting_&_Technology, 2007. *Πρόταση Πολιτικής για την ανάπτυξη μονοπατιών στην Ελλάδα*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://gnto.gov.gr/wp-content/uploads/2022/04/3.2.%CE%A0%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7%20%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82%20%CE%B3%CE%B9%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B7%20%CE%BC%CE>

<https://www.era-ewv-ferp.org/>, 2024. *Ευρωπαϊκή Ένωση Ramblers / Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Πεζοπορίας*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.era-ewv-ferp.org/el/why-do-we-need-hiking-trails-in-europe/>

katelanos.blogspot.com/, 2024. <http://katelanos.blogspot.com/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <http://katelanos.blogspot.com/2020/03/odigos-pezoporias-orivasias-diamonis-kai-fagitou-se-panaitoliko-nafpaktia-evritania.html>
[Πρόσβαση 18 12 2024].

oreinografies.wordpress.com, 2020. *Ορεινογραφίες*. [Ηλεκτρονικό]
Available at:
<https://oreinografies.wordpress.com/2020/06/01/%cf%80%ce%b1%ce%bd%ce%b1%ce%b9%cf%84%cf%89%ce%bb%ce%b9%ce%ba%cf%8c-%ce%ad%ce%bd%ce%b1%cf%82-%ce%bc%ce%b5%ce%b3%ce%ac%ce%bb%ce%bf%cf%82-%ce%b4%ce%b1%ce%b9%ce%b4%ce%b1%ce%bb%cf%8e%ce%b4%ce%b7%cf%82/>
/

TERRA_PINDUS, χ.χ. <https://www.terrapindus.gr>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.terrapindus.gr/article.php?id=194&c=blog&l=el>
[Πρόσβαση 18 12 2024].

Δήμος Αγρινίου, 2024. <https://agrinio.gov.gr/>. [Ηλεκτρονικό]
Available at:
https://agrinio.gov.gr/agrinionews/main_post_one.php?id=28810&id1=%CE%94%CE%95%CE%9B%CE%A4%CE%99%CE%91%20%CE%A4%CE%A5%CE%A0%CE%9F%CE%A5.

ΕΛΣΤΑΤ, 2021. <https://www.statistics.gr>. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.statistics.gr/documents/20181/929ceecb-9d23-70df-762f-286cca4a81da>

Νόμοι

Αστικός_Κώδικας, 1984. ΦΕΚ 164/ τεύχος Α'/24 Οκτωβρίου 1984. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*.

Υπουργική Απόφαση, 2017. ΦΕΚ 206/τεύχος Β'/30-1-2017 - ΥΑ 151344/165/2017. *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*.

Παράρτημα

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ: «ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιείται στα πλαίσια της μεταπτυχιακής μου διατριβής και έχει σκοπό να διερευνήσει τη δυνατότητα αυτοδιαχείρισης των ορεινών μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού Όρους από τους χρήστες τους.

Ο συνολικός χρόνος που απαιτείται για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου δεν ξεπερνά τα 10 λεπτά. Είναι πολύ σημαντικό να απαντήσετε σε όλες τις ερωτήσεις διαβάζοντας τες προσεκτικά. Δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις.

Το ερωτηματολόγιο συμπληρώνεται ανώνυμα και δεν ζητείται η παροχή άμεσων προσωπικών πληροφοριών (όπως: όνομα, τηλέφωνο, email, κτλ.) που θα μπορούσαν να ταυτοποιήσουν κάποιο πρόσωπο. Επιπλέον, τα δεδομένα που συλλέγονται είναι απολύτως εμπιστευτικά και έχουν παρθεί όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε να μην μπορούν με κανένα τρόπο να ταυτοποιηθούν και να συνδεθούν με τα φυσικά πρόσωπα που συμμετέχουν στην έρευνα (δεν αποθηκεύονται ηλεκτρονικές διευθύνσεις, ονόματα, κτλ.).

Για απορίες ή περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την έρευνα μπορείτε να επικοινωνήσετε μαζί μου, Μαρίνα Τσαμπά email: tsabamarina@gmail.com , κιν: 6934752929 ή με τον επιβλέποντα καθηγητή Πασχάλη Αρβανιτιδίδη (Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Μέλος Σ.Ε.Π. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου) email: arvanitidis.paschalis@ac.eap.gr

Σας ευχαριστούμε θερμά εκ των προτέρων για τη συμμετοχή σας.

Ενήμερη συγκατάθεση για την έρευνα

Το ΕΑΠ αποδίδει μεγάλη σημασία στην σύννομη και ασφαλή επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων, η οποία και πραγματοποιείται με σεβασμό προς τις βασικές αρχές προστασίας προσωπικών δεδομένων, τις οποίες επιβάλλει ο Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (Γενικός κανονισμός για την Προστασία των Δεδομένων - ΓΚΠΔ), ήτοι της νομιμότητας, αντικειμενικότητας και διαφάνειας της επεξεργασίας, του περιορισμού του σκοπού της επεξεργασίας, της ελαχιστοποίησης των δεδομένων, της ακρίβειας αυτών, του περιορισμού της περιόδου αποθήκευσης, της ακεραιότητας και εμπιστευτικότητας και, τέλος, της λογοδοσίας.

Η διενέργεια της παρούσας έρευνας βασίζεται στη συλλογή πληροφοριών και στάσεων από τους χρηστές των ορεινών μονοπατιών του Δυτικού Παναιτωλικού Όρους αναφορικά με τη δυνατότητα αυτοδιαχείρισής τους. Η εν λόγω έρευνα δεν συλλέγει άμεσα αναγνωρίσιμα προσωπικά δεδομένα (π.χ. όνομα, διεύθυνση, email, κτλ) αλλά έμμεσα τέτοια δεδομένα (φύλο, έτος γέννησης, μορφωτικό επίπεδο, κτλ) και ειδικές κατηγορίες προσωπικών δεδομένων (π.χ. στάση του ερωτώμενου για τον εθελοντισμό, την εμπιστοσύνη κλπ). Η νομική βάση της επεξεργασίας των δεδομένων αυτών είναι πως αυτή είναι απαραίτητη για την άσκηση δημόσιας

εξουσίας που έχει ανατεθεί στο Πανεπιστήμιο. Ειδικότερα, το Πανεπιστήμιο έχει, μεταξύ άλλων την αρμοδιότητα να διενεργεί έρευνες επιστημονικού ενδιαφέροντος, όπως η παρούσα.

Μόνο τα μέλη της ερευνητικής ομάδας έχουν πρόσβαση στα δεδομένα της έρευνας. Τα δεδομένα, μετά από ομαδοποίηση και ανάλυση, θα χρησιμοποιηθούν μόνο για ερευνητικούς σκοπούς και για δημόσια πληροφόρηση σε πιθανές επιστημονικές αναφορές, δημοσιεύσεις και ανακοινώσεις στο πλαίσιο συνεδρίων. Τα δεδομένα δεν δύναται να οδηγήσουν στην άμεση ταυτοποίηση του συμμετέχοντος, καθώς αυτή δεν επιδιώκεται στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, ούτε εξυπηρετεί το σκοπό αυτής. Δεσμευόμαστε ότι έχουμε λάβει κατάλληλα οργανωτικά και τεχνικά μέτρα για την ασφάλεια και την προστασία των δεδομένων σας. Η συμμετοχή στην έρευνα είναι εθελοντική, ενώ οι συμμετέχοντες έχουν την δυνατότητα να μην απαντήσουν σε ερωτήσεις που δεν επιθυμούν.

Η συμπλήρωση και η επιστροφή του ερωτηματολογίου αποτελεί αυτομάτως την αποδοχή σας να συμμετάσχετε στην έρευνα.

Έχω διαβάσει τις παραπάνω πληροφορίες, συμφωνώ με τη συμμετοχή μου σε αυτήν την έρευνα και με την επεξεργασία των προσωπικών μου δεδομένων όπως περιγράφηκε παραπάνω.

1. ΝΑΙ
2. ΟΧΙ

Ερωτηματολόγιο

1. **Πόσο ικανοποιημένοι είστε από την σημερινή κατάσταση των ορεινών μονοπατιών της περιοχής σας;**
 - a. Καθόλου ικανοποιημένη/ος
 - b. Λίγο ικανοποιημένη/ος
 - c. Μάλλον δυσαρεστημένη/ος
 - d. Ούτε ικανοποιημένη/ος - ούτε δυσαρεστημένη/ος
 - e. Μάλλον ικανοποιημένη/ος
 - f. Πολύ ικανοποιημένη/ος
 - g. Απόλυτα ικανοποιημένη/ος
2. **Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι τα ορεινά μονοπάτια στην περιοχή σας απειλούνται με υποβάθμιση;**
 - a. Καθόλου
 - b. Λίγο
 - c. Μάλλον Όχι
 - d. Ούτε Ναι - ούτε Όχι
 - e. Μάλλον Ναι
 - f. Πολύ
 - g. Απόλυτα
3. **Πόσο πιθανή θεωρείτε την εξαφάνισή των ορεινών μονοπατιών της περιοχής σας στο άμεσο μέλλον με το υφιστάμενο σύστημα διαχείρισής τους;**
 - a. Καθόλου πιθανή
 - b. Λίγο πιθανή
 - c. Μάλλον απίθανη

- d. Ούτε πιθανή - ούτε απίθανη
 - e. Μάλλον πιθανή
 - f. Πολύ πιθανή
 - g. Απόλυτα πιθανή
- 4. Πόσο συχνά χρησιμοποιείτε τα ορεινά μονοπάτια της περιοχής σας;**
- a. Ποτέ
 - b. Πολύ σπάνια (1--2 φορές το χρόνο)
 - c. Σπάνια (1-2 φορές το μήνα)
 - d. Τακτικά (εβδομαδιαία)
 - e. Καθημερινά
- 5. Πόσο σημαντική αξιολογείτε γενικά τη διατήρηση των ορεινών μονοπατιών της περιοχής σας;**
- a. Καθόλου σημαντική
 - b. Λίγο σημαντική
 - c. Μάλλον ασήμαντη
 - d. Ούτε σημαντική - ούτε ασήμαντη
 - e. Μάλλον σημαντική
 - f. Πολύ σημαντική
 - g. Απόλυτα σημαντική
- 6. Για ποιους από τους παρακάτω λόγους είναι σημαντική για εσάς η διατήρηση των ορεινών μονοπατιών της περιοχής σας;**
- a. Τουριστική/οικονομική ανάπτυξη της περιοχής
 - b. Περιβαλλοντική προστασία
 - c. Ελεύθερη και ασφαλή πρόσβαση στο βουνό
 - d. Διατήρηση της τοπικής παράδοσης
 - e. Όλα τα παραπάνω
- 7. Νιώθετε ότι ανήκετε σε έναν ευρύτερο κύκλο/κοινότητα ανθρώπων, με τους οποίους μοιράζεστε το ίδιο ενδιαφέρον για τα ορεινά μονοπάτια;**
- a. Καθόλου
 - b. Λίγο
 - c. Μάλλον / ίσως
 - d. Πολύ
 - e. Απόλυτα
- 8. Πόσο συχνά συμμετέχετε σε συλλογικές δράσεις που αφορούν τα ορεινά μονοπάτια της περιοχής σας;**
- a. Ποτέ
 - b. Σπάνια
 - c. Αρκετά
 - d. Συχνά
 - e. Πάντα
- 9. Είστε μέλος κάποιου συλλόγου, σωματείου ή άλλης συλλογικότητας**
- Ναι
- Όχι
- 10. Σε πόσα;**
- _____
- 11. Και πόσα χρόνια είστε σε αυτό με την παλαιότερη συμμετοχή;**
- _____

12. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, έχετε...

- a. πάρει μέρος σε κάποια εθελοντική δράση (π.χ. δέντροφύτευση, καθαρισμός παραλιών);
- b. συμμετάσχει σε εκστρατεία συγκέντρωσης χρημάτων για αγαθό σκοπό.
- c. δουλέψει (εθελοντικά) για κάποια συλλογικότητα, μη-κυβερνητική οργάνωση (π.χ. Greenpeace).
- d. φορέσει ή επιδείξει το σήμα κάποιας εκστρατείας.
- e. υπογράψει για κάποιο αίτημα ή κάποια έκκληση.
- f. πάρει μέρος σε δημόσια διαδήλωση.
- g. μποϊκοτάρει συγκεκριμένα προϊόντα.
- h. ειδοποιήσει κάποια δημόσια αρχή (πχ Πυροσβεστική, Δήμο, Αστυνομία) για κάποιο τοπικό πρόβλημα.
- i. γνωστοποιήσει στον τύπο, στο ραδιόφωνο ή στην τηλεόραση κάποιο τοπικό πρόβλημα.
- j. γνωστοποιήσει αναφέρει στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή σε ιστοσελίδες. (π.χ. σε blogs) κάποιο τοπικό πρόβλημα.
- k. Δεν έχω κάνει τίποτε από τα παραπάνω.

13. Κατά τη γνώμη σας, σε ποιον από τους παρακάτω πρέπει να ανήκει η κυριότητα των ορεινών μονοπατιών, προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία και η διατήρησή τους;

- a. Στο κεντρικό κράτος
- b. Στην Τοπική Αυτοδιοίκηση
- c. Σε οργανωμένες κοινότητες χρηστών (π.χ. Σύλλογοι)
- d. Στους χρήστες από κοινού, αλλά όχι απαραίτητα σε κάποιο σύλλογο
- e. Σε μη κυβερνητικές/κερδοσκοπικές οργανώσεις (ΜΚΟ) με σχετικό αντικείμενο π.χ. περιβαλλοντικές
- f. Σε ιδιώτες
- g. Άλλο : _____

14. Κατά τη γνώμη σας, ποιοι είναι απαραίτητο να έχουν νομικά δικαιώματα (όχι απαραίτητα την κυριότητα) για την διαχείριση των ορεινών μονοπατιών; (Έχετε τη δυνατότητα να δώσετε περισσότερες από μία απαντήσεις)

- a. Το κεντρικό κράτος
- b. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση
- c. Οι οργανωμένες κοινότητες χρηστών (π.χ. Σύλλογοι)
- d. Οι χρήστες από κοινού, αλλά όχι απαραίτητα κάποιος σύλλογος
- e. Μη κυβερνητικές/κερδοσκοπικές οργανώσεις (ΜΚΟ) με σχετικό αντικείμενο π.χ. περιβαλλοντικές
- f. Οι ιδιώτες
- g. Άλλο : _____

15. Ποιος πιστεύετε ότι μπορεί να διαχειριστεί αποτελεσματικότερα τα ορεινά μονοπάτια, ώστε να διατηρηθούν για τις επόμενες γενιές;

- a. Το κεντρικό κράτος
- b. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση
- c. Οι οργανωμένες κοινότητες χρηστών (π.χ. Σύλλογοι)
- d. Οι χρήστες από κοινού, αλλά όχι απαραίτητα κάποιος σύλλογος
- e. Μη κυβερνητικές/κερδοσκοπικές οργανώσεις (ΜΚΟ) με σχετικό αντικείμενο π.χ. περιβαλλοντικές

- f. Οι ιδιώτες
 - g. Άλλο : _____
- 16. Με δεδομένο ότι παρέχεται η κατάλληλη θεσμική στήριξη και βοήθεια από το κράτος, σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι η τοπική κοινότητα των χρηστών είναι διατεθειμένη να αναλάβει από κοινού την διαχείριση κάποιων ορεινών μονοπατιών της περιοχής;**
- a. Καθόλου διατεθειμένη
 - b. Λίγο διατεθειμένη
 - c. Μάλλον απρόθυμη
 - d. Ούτε διατεθειμένη - ούτε απρόθυμη
 - e. Μάλλον διατεθειμένη
 - f. Πολύ διατεθειμένη
 - g. Απόλυτα διατεθειμένη
- 17. Πόσο αναγκαία θεωρείτε την κρατική ενίσχυση/υποστήριξη προκειμένου μία οργανωμένη κοινότητα (χρηστών, συλλόγων, οργανώσεων, κτλ) να διαχειριστεί με τρόπο αποτελεσματικό τα ορεινά μονοπάτια;**
- a. Καθόλου αναγκαία
 - b. Λίγο αναγκαία
 - c. Μάλλον περιττή
 - d. Ούτε αναγκαία - ούτε περιττή
 - e. Μάλλον αναγκαία
 - f. Πολύ αναγκαία
 - g. Απόλυτα αναγκαία
- 18. Ποια από τις παρακάτω μορφές της κρατικής ενίσχυσης θεωρείτε σημαντικότερη για την αποτελεσματική αυτοδιαχείριση των ορεινών μονοπατιών από την τοπική κοινότητα χρηστών; (Παρακαλώ επιλέξτε έως δύο απαντήσεις)**
- a. Σαφές πλαίσιο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των χρηστών
 - b. Χρηματοδοτική υποστήριξη
 - c. Συνεργασία των κρατικών υπηρεσιών (Δασαρχείου, Πυροσβεστικής κλπ.)
 - d. Τεχνική-εκπαιδευτική υποστήριξη
 - e. Όλα τα παραπάνω
- 19. Ποια εμπόδια θεωρείτε ότι θα συναντούσε μια προσπάθεια αυτοδιαχείρισης των ορεινών μονοπατιών από τους χρήστες; (Παρακαλώ επιλέξτε έως δύο απαντήσεις)**
- a. Έλλειψη οικονομικών πόρων
 - b. Έλλειψη συμμετοχής
 - c. Δυσκολία συντονισμού
 - d. Έλλειψη κρατικής υποστήριξης/συνεργασίας
 - e. Γραφειοκρατικά προβλήματα
 - f. Έλλειψη εκπαίδευσης / τεχνογνωσίας
 - g. Άλλο : _____
- 20. Θα ήσασταν διατεθειμένος/η να συμβάλλετε ενεργά στην διαχείριση των ορεινών μονοπατιών μέσω μιας τέτοιας συλλογικής πρωτοβουλίας;**
- a. Σίγουρα Ναι

- b. Μάλλον Ναι
- c. Μάλλον Όχι
- d. Σίγουρα Όχι
- e. Δεν ξέρω ίσως

21. Εάν απαντήσατε θετικά στην παραπάνω ερώτηση με ποιον τρόπο θα μπορούσατε προσωπικά να συμβάλετε; (Έχετε τη δυνατότητα να δώσετε περισσότερες από μία απαντήσεις)

- a. Χειρωνακτική εργασία (καθαρισμός/ σήμανση)
- b. Οικονομική υποστήριξη
- c. Παροχή εξοπλισμού
- d. Οργάνωση και συντονισμό δράσεων
- e. Υποστήριξη μέσω κοινωνικών δικτύων
- f. Παρακολούθηση δικτύου μονοπατιών / αναφορά προβλημάτων
- g. Άλλο : _____

22. Πόσες ώρες τον μήνα θα αφιερώνατε για τη διαχείριση / φροντίδα των ορεινών μονοπατιών;

23. Τι μέρος του εισοδήματός σας είστε διατεθειμένοι να προσφέρετε μηνιαίως για τη διαχείριση/φροντίδα των ορεινών μονοπατιών αν είστε απόλυτα βέβαιοι ότι τα χρήματα αυτά θα δαπανηθούν αποκλειστικά για το σκοπό αυτό;

- a. λιγότερο από 0.1% ...δηλ. 50 λεπτά για εισόδημα των €500
- b. μεταξύ 0.1% και 0.5% ...δηλ. 50 λεπτά έως 2,5 € για εισόδημα των €500
- c. μεταξύ 0.5% και 1% ...δηλ. 2,5 € έως 5 € για εισόδημα των €500
- d. μεταξύ 1% και 2% ...δηλ. 5 € έως 10 € για εισόδημα των €500
- e. μεταξύ 2% και 3% ...δηλ. 10 € έως 15 € για εισόδημα των €500
- f. μεταξύ 3% και 5% ...δηλ. 15 € έως 25 € για εισόδημα των €500
- g. μεταξύ 5% και 10% ...δηλ. 25 € έως 50 € για εισόδημα των €500
- h. περισσότερο από 10% ... δηλ. περισσότερο από €50 για εισόδημα των €500
- i. Δεν είμαι διατεθειμένος

24. Ποιο θα ήταν το βασικό σας κίνητρο για να συμμετάσχετε σε συλλογική προσπάθεια για την διατήρηση των ορεινών μονοπατιών της περιοχής σας;

- a. Προστασία και διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος
- b. Βελτίωση της εμπειρίας στην φύση
- c. Οικονομική/τουριστική ανάπτυξη της περιοχής
- d. Ενίσχυση της συνεργασίας και της συνοχής της κοινότητας
- e. Διατήρηση πολιτιστικής κληρονομιάς
- f. Προσωπική και κοινωνική ικανοποίηση
- g. Άλλο : _____

25. Σε κλίμακα 1-7 παρακαλώ αξιολογήστε τα παρακάτω ζητήματα ως προς τη σπουδαιότητά τους στην καλύτερη διαχείριση των ορεινών μονοπατιών (1: καθόλου σημαντικό, 7: πολύ σημαντικό)

- a. Σαφείς κανόνες ως προς την πρόσβαση, χρήση και συντήρησή τους
- b. Παρακολούθηση και έλεγχος τήρησης των κανόνων και των όρων χρήσης
- c. Επιβολή κυρώσεων στους παραβάτες
- d. Καλή συνεργασία και σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ των χρηστών
- e. Ενεργή συμμετοχή των χρηστών
- f. Θεσμική υποστήριξη από το Κράτος

- g. Τεχνο-οικονομική υποστήριξη από το Κράτος ή/και την Τοπική Αυτοδιοίκηση

26. Υπάρχει άλλο ζήτημα που εσείς θεωρείτε σημαντικό για την καλύτερη διαχείριση των ορεινών μονοπατιών και δεν αναφέρθηκε στην προηγούμενη ερώτηση;

27. Φύλο

- a. Άνδρας
- b. Γυναίκα
- c. Δεν θέλω να απαντήσω

28. Έτος γέννησης

29. Εθνικότητα

- a. Ελληνική
- b. Άλλο : _____

30. Οικογενειακή κατάσταση

- a. Άγαμος/η
- b. Διαζευγμένος/η
- c. Ελεύθερη συμβίωση
- d. Έγγαμος/η
- e. Χήρος/α

31. Πόσα παιδιά έχετε (αν υπάρχουν)

32. Επίπεδο εκπαίδευσης που έχετε ολοκληρώσει

- a. Δημοτικό
- b. Γυμνάσιο
- c. Λύκειο
- d. Τεχνική σχολή
- e. Πανεπιστήμιο/ΤΕΙ
- f. Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό

33. Απασχόληση

- a. Πλήρης απασχόληση
- b. Μερική απασχόληση
- c. Συνταξιούχος
- d. Οικιακά
- e. Άνεργος/η
- f. Φοιτητής/τρια

34. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το μέσο μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα ενός νοικοκυριού στην Ελλάδα είναι 1.750€ πως θα κρίνατε το δικό σας εισόδημα

- a. Πολύ χαμηλό
- b. Χαμηλό
- c. Χαμηλό προς μεσαίο
- d. Μεσαίο
- e. Μεσαίο προς υψηλό
- f. Υψηλό

g. Πολύ υψηλό

35. Στην παρακάτω κλίμακα παρακαλώ αξιολογείστε ποιος χαρακτηρισμός σας περιγράφει καλύτερα.

Δεν εμπιστεύομαι κάποιον μέχρι να βεβαιωθώ ότι είναι άξιος της εμπιστοσύνης μου	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Εμπιστεύομαι κάποιον μέχρι να βεβαιωθώ ότι δεν είναι άξιος της εμπιστοσύνης μου

36. Στην παρακάτω κλίμακα προσδιορίστε πόσο εμπιστεύεστε τους παρακάτω στη σχέση σας, μαζί τους.

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Κράτος											
Τοπική Αυτοδιοίκηση											
Φίλους											
Συντοπίτες											
Άτομα με κοινά ενδιαφέροντα											
Μη κυβερνητικές/ κερδοσκοπικές οργανώσεις (ΜΚΟ)											
Τοπικούς συλλόγους											

37. Στην πολιτική ιδεολογία οι άνθρωποι μιλάνε συχνά για “Αριστερά” και “Δεξιά”. Εσείς που θα τοποθετούσατε τον εαυτό σας στην ακόλουθη κλίμακα

Αριστερό φάσμα	1	2	3	4	5	6	7	Δεξιό φάσμα

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.